

FATİH İLÇESİ, MOLLA FENARİ MAHALLESİ
323 ADA 3 PARSELDE KÜLTÜR VARLIKLARI (BABA ALİ ŞAH
TEKKESİ, TÜRBESİ VE SU TERAZİSİ) HAKKINDA
SANAT TARİHİ RAPORU

Dr. Öğr. Üyesi Fatih SARIMEŞE
(Sanat Tarihçi)

Temmuz, 2025

İÇİNDEKİLER

1.ANA HATLARIYLA İSTANBUL'DA TEKKE MİMARİSİ

2.FATİH İLÇESİ, MOLLA FENARİ MAHALLESİ, 323 ADA 3 PARSELDEKİ KÜLTÜR VARLIKLARI

2.1.Baba Ali Şah Tekkesi (Şeyh Zengi Tekkesi)

2.1.1.Tarihçesi

2.1.2.Mimarisi

2.1.3.Eski Fotoğraflar Üzerinden Değerlendirilmesi

2.1.4. Arazinin Mevcut Durumu ve Arkeolojik Kazı Çalışması

2.1.4.1.Onaylı Rölöve Projesi

2.1.5.Benzer Yapılar Üzerinden Değerlendirilmesi

2.1.6.Onaylı Restitüsyon Projesi

2.2.Türbe

2.3.Su Terazisi

3.DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

4.SEÇME KAYNAKÇA

1.ANA HATLARIYLA İSTANBUL'DA TEKKE MİMARİSİ

Aynı tarikata mensup bireylerin bir araya geldikleri, manevî eğitimlerini sürdürdükleri, ibadet ettikleri ve çoğunlukla mürşid olarak adlandırılan tarikat önderleriyle birlikte yaşadıkları yapılar tarihsel süreç içerisinde coğrafi konuma, dönemin toplumsal ve siyasal koşullarına, tarikatın öznel özelliklerine ve bu yapıların üstlendikleri işlevlere bağlı olarak çeşitli adlarla anılmıştır. Bu yapılar arasında “tekke” terimi, özellikle Osmanlı Devleti’nin hüküm sürdüğü dönem boyunca diğer adlandırmalara kıyasla çok daha yaygın bir biçimde kullanılmış ve yerleşmiştir.

Tekke ve benzeri yapılar daha çok Anadolu coğrafyasında ve devamında Osmanlı Devleti’nin egemenliği altına giren bölgelerde yaygın olarak görülmüş olup, tarikat yapılarının fiziksel karşılığı olarak işlev görmüşlerdir. Gerek Anadolu’da gerekse Osmanlı idaresi altındaki diğer İslam beldelerinde “tekke” kavramı, farklı tarikatlara mensup toplulukların toplandığı yerleri ifade etmek için genel ve kapsayıcı bir terim olarak benimsenmiş ve kullanımda yaygınlık kazanmıştır.¹

Öte yandan, “dergâh” ifadesi de benzer anlamlar taşısa da bazı durumlarda farklı tarikat yapılanmaları veya bölgesel dil kullanımları doğrultusunda ayrı anlamlar kazanabilmiştir. Bununla birlikte, “âsitâne” terimi, herhangi bir tarikatın ya da onun alt kollarından birinin merkezi konumunda bulunan, genellikle daha büyük çaplı ve kompleks mimari yapılardan oluşan külliye tanımlamak için kullanılmıştır. Bu tür yapılar yalnızca ibadet mekânı olmanın ötesine geçerek eğitim, barınma, misafir ağırlama, toplumsal dayanışma ve kültürel etkileşim gibi çok yönlü işlevleri de bünyelerinde barındırmışlardır.

Osmanlı başkenti İstanbul, İslam dünyasında faaliyet gösteren tarikatların büyük çoğunluğunun temsil edildiği önemli bir merkez hâline gelmiş; burada neredeyse her tarikatın ve onun çeşitli kollarının ayrı ayrı birer âsitânesi kurulmuştur. Bu merkezler, tarikatların organizasyonel yapılarının kalbi olarak işlev görmüş, tasavvufî düşüncenin yayılması, kurumsallaşması ve kuşaktan kuşağa aktarılması açısından önemli roller üstlenmiştir. Sonuç olarak, Osmanlı dönemi tarikat yapıları, sadece dini hayatın değil,

¹ M. Baha Tanman, “Tekke”, TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 55-56.

aynı zamanda sosyal, kültürel ve eğitim hayatının da temel taşlarından biri olarak kabul edilmiştir.²

Pîrlerin ve pîr-i sâni olarak adlandırılan ikinci derecedeki önemli tarikat önderlerinin türbelerini içinde barındıran ve bir tarikatın merkezi konumunda bulunan âsitâneler, literatürde ve halk arasında yalnızca bu teknik terimle anılmakla kalmayıp, aynı zamanda "pîr evi", "huzûr-ı pîr", "âsitâne-i pîr" ya da "dergâh-ı pîr" gibi anlam yüklü, hürmet ifadesi taşıyan farklı tabirlerle de tanımlanmıştır. Bu terimler, söz konusu mekânların yalnızca fiziksel birer yapı olmadığını, aynı zamanda derin manevî anlamlar taşıyan sembolik merkezler olduklarını da ortaya koymaktadır. Zira bu yapılar, tarikat geleneği içinde kurucu ya da yol gösterici olarak kabul edilen şahsiyetlerin mezarlarının yer aldığı, dolayısıyla sadece tarikat mensupları için değil, daha geniş halk kitleleri için de ziyaret ve dua yerleri olarak kutsiyet atfedilen mekânlardır.

Tekke ve âsitâne türü yapıların mimari programları, doğrudan doğruya bu yapıların işlevsel ihtiyaçlarından türetilmiş ve belirli bir düzen içinde teşekkül etmiştir. Bu mimari organizasyonda öne çıkan işlevler arasında ibadet, eğitim, ziyaret, barınma, beslenme, temizlenme ve ulaşım gibi yaşamsal faaliyetler yer almaktadır. Ancak bu işlevler arasında özellikle ibadet ve eğitimin hem kavramsal hem de mekânsal olarak iç içe geçmiş olması, dikkatle üzerinde durulması gereken bir özelliktir. Zira tasavvufî eğitim, klasik anlamda bilgi aktarımına dayalı medrese sisteminden farklı olarak, bireyin manevî bir dönüşüm geçirmesini, nefis terbiyesiyle hakikate ulaşmasını amaçlayan ve esasen yaşanarak tecrübe edilen bir süreci ifade eder. Bu bağlamda, derviş ile şeyh arasında sır niteliği taşıyan ve tamamen bireysel manevî ilerlemeye dayalı bu eğitim tarzı, söz konusu yapılar içinde eğitim ve ibadet mekânlarının ayrılmaz biçimde kurgulanmasına neden olmuştur.

Tekke mimarisinin biçimlenişinde, bu yapıların inşa edildikleri dönemin ve coğrafyanın konut, cami/mescid ve medrese mimarileriyle büyük ölçüde benzerlik arz ettiğini belirtmek gerekir. Bununla birlikte, tekke yapılarının sahip olduğu mimari çeşitlilik yalnızca dönemin genel mimari eğilimleriyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda tarikatların üstlendiği dinî, sosyal ve kültürel işlevlerle de doğrudan ilişkilidir. Toplu ve bireysel ibadet,

² M. Baha Tanman, "Tekkeler", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 7, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 36.

tasavvufî eğitim, sosyal yardımlaşma, misafirperverlik ve toplumsal iletişim gibi çok yönlü işlevlerin bir arada yürütüldüğü bu mekânların tasarımında, erken İslam döneminin sembolik öneme sahip yapılarından biri olan ve Hz. Muhammed'in vefatının ardından türbesini de barındıran Mescid-i Nebevî'nin önemli bir referans noktası olduğu görülmektedir.³

Özellikle sûfî gelenek içinde, tüm tarikat silsilelerinin peygamber Hz. Muhammed'e ulaştığına inanılması, onu ilk mürşid olarak kabul etme anlayışı ve onun mescidinde yaşamlarını sürdüren ashâb-ı Suffe'nin ilk dervişler olarak telakki edilmesi, bu tarihsel ve mimari bağlantının kurulmasında etkili olmuştur. Dolayısıyla, tekke mimarisinin teşekkülünde sadece dönemsel mimari anlayışlar değil, aynı zamanda tasavvufî dünya görüşünün şekillendirdiği tarihsel ve sembolik referanslar da belirleyici olmuştur. Bu çerçevede tekkeler, yalnızca birer ibadet mekânı değil; aynı zamanda birer eğitim kurumu, sosyal dayanışma merkezi ve manevî terbiye alanı olarak çok katmanlı bir işlevsellik taşımaktadır.

Altı yüzyılı aşkın bir süre boyunca varlığını sürdüren ve üç kıtaya yayılan geniş bir coğrafyada hüküm süren Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde teşekkül eden tekke yapılarının tanımlanmasında karşılaşılan temel sorunlardan biri, bu yapıların zaman içinde devletin siyasal ve kültürel kimliğiyle birlikte geçirdiği dönüşümlere paralel olarak değişiklik göstermesidir. Dolayısıyla Osmanlı tekkesini homojen ve sabit bir mimari ya da işlevsel yapı olarak tanımlamak mümkün değildir. Zira bu tür yapılara dair değerlendirmeler, sadece dinî ve tasavvufî bağlamda değil; aynı zamanda mimari, sosyopolitik, ekonomik ve kültürel bağlamlar göz önünde bulundurularak ele alınmalıdır.

Osmanlı Devleti'nin henüz bir beylik niteliği taşıdığı ve Türkmen göçebe kültürünün etkilerini yoğun biçimde barındırdığı erken dönem (1300–1453) yapıları incelendiğinde, bu döneme ait tekkelerin, daha sonraki klasik dönem Osmanlı mimarisiyle mukayese edildiğinde oldukça farklı karakteristikler sergilediği görülür. Özellikle bu erken döneme ait bazı tekke yapıları ile aynı dönem içinde gelişen ve fütüvvet teşkilatının etkisiyle şekillenen

³ M. Baha Tanman, "İstanbul Tekkeleri", Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, İstanbul 2015, s. 410-413.

tabhâneli (konuk odalı) ya da zâviyeli (küçük ibadet ve eğitim mekânlı) camiler arasında hem işlevsel hem de mekânsal açıdan dikkat çekici benzerlikler bulunmaktadır.

Söz konusu yapılar, yalnızca ibadet amacıyla değil, aynı zamanda konaklama, yeme-içme, eğitim, sosyal yardımlaşma ve dayanışma gibi işlevleri de yerine getiren çok yönlü kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle zâviyeli camiler ile tekkeler arasında işlevsel sınırların erken dönemlerde oldukça belirsiz olduğu ve iki yapının da aynı toplumsal ihtiyaca yanıt verdiği söylenebilir. Bu durum, dönemin siyasal ve sosyoekonomik koşullarıyla da doğrudan ilişkilidir. Henüz merkezi bürokrasinin tam anlamıyla kurumsallaşmadığı, şehirleşmenin sınırlı olduğu ve toplumsal hayatın büyük oranda yerel cemaat yapıları etrafında şekillendiği bu dönemde, tekkeler ve benzeri dinî-sosyal yapılar, aynı zamanda toplumsal bütünleşmenin önemli araçları olarak işlev görmüştür.

Özellikle fütüvvet anlayışının etkisiyle şekillenen bu yapılar, sadece dinî değil, ahlaki ve toplumsal normların aktarımı açısından da önemli roller üstlenmiş; bu nedenle mimari formları kadar toplumsal işlevleriyle de dönemin ruhunu yansıtan yapılar olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı tekkesini belirli bir dönemin mimari kalıplarıyla sınırlı olarak tanımlamak yerine, onu sürekli dönüşüm içinde olan, tarihsel bağlamlara göre yeniden biçimlenen ve çoğu zaman yerel mimari geleneklerle etkileşim içinde teşekkül eden dinamik bir yapı türü olarak değerlendirmek daha isabetli olacaktır.⁴

Osmanlı dönemi tarikat yapıları incelendiğinde, özellikle ibadet ve eğitim işlevlerinin iç içe geçtiği mekânların varlığı dikkat çekicidir. Bu yapılarda, tarikat merasimlerinin gerçekleştirildiği, toplu ibadetlerin yapıldığı, ders ve sohbet gibi eğitsel etkinliklerin düzenlendiği özel mekânlar, her tarikatın kendi geleneksel terminolojisine göre farklı isimlerle anılmıştır. Söz konusu mekânlar, genellikle vakit namazlarının cemaatle eda edildiği; tarikat erkânının bir parçası olan âyin, zikir veya mukabele gibi ritüellerin icra edildiği; bazı tarikatlarda, özellikle Mevlevîliğe özgü olarak Mesnevî şerhleri şeklinde gerçekleştirilen derslerin yapıldığı; zaman zaman toplumsal veya örgütsel içerikli

⁴ M. Baha Tanman, İstanbul Tekkeleri'nin Mimari ve Süsleme Özellikleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990, s. 70-72.

toplantıların tertiplendiği, dolayısıyla hem manevî hem de eğitsel bir atmosferin hâkim olduğu çok işlevli birimlerdir.⁵

Bu âyin mekânları, tarikatlar arasında hem işlevsel hem de terminolojik farklılıklar göstermektedir. Örneğin Bektaşî tarikatında bu mekânlar “meydan” ya da “meydan evi” olarak adlandırılırken,⁶ Mevlevîlik geleneğinde aynı işlevi gören yapı birimi “semâhâne” şeklinde isimlendirilmiştir. Diğer tarikat mensupları ise bu mekânlara genellikle “tevhidhâne” adını vermiştir. Bu terminolojik çeşitlilik, yalnızca adlandırma farkı olarak görülmemelidir; zira her bir isimlendirme, ait olduğu tarikatın ritüel anlayışı, sembolik dili ve tasavvufî öğretisiyle doğrudan ilişkilidir.

Bektaşî meydanı, tarikat erkânının merkezî unsurlarından biri olup, cem törenlerinin icra edildiği, toplumsal eşitlik ve paylaşım ilkelerinin vurgulandığı bir mekân işlevi görürken; Mevlevî semâhânesi, semâ ayinlerinin estetik, ritüel ve felsefî boyutunu yansıtan bir ibadet mekânı olarak tasarlanmıştır. Mevlevîhânelerde ayrıca Mesnevî-i Şerîf’in şerhi gibi edebî ve tasavvufî eğitimi amaçlayan düzenli ders faaliyetleri bu mekânda gerçekleştirilmiş, böylece semâhâne hem ibadet hem eğitim fonksiyonunu bir arada barındıran özgün bir birim olmuştur.

Diğer tarikatların tevhidhâneleri ise daha çok toplu zikir uygulamaları için kullanılmış; bu mekânlarda topluluk halinde gerçekleştirilen zikir, rabita, sohbet ve vaaz gibi uygulamalarla hem manevî bir atmosfer yaratılmış hem de mürşid-mürid ilişkisi çerçevesinde tasavvufî terbiyenin sürekliliği sağlanmıştır.

Osmanlı tarikat mimarisi içerisinde, her tarikatın kendine özgü uygulamalarına ve ritüel ihtiyaçlarına bağlı olarak şekillenen, kimi zaman yalnızca belirli tarikatlara mahsus olan özel mekân birimlerine de rastlanmaktadır. Bu bağlamda yalnızca Mevlevî tarikatına özgü olan ve sabah erken saatlerde yapılan murakabe (derin tefekkür ve içsel yoğunlaşma) uygulamasına tahsis edilmiş olan meydân-ı şerif, Mevlevîhânelerin ayırt edici mekânlarından biridir. Bu özel alan, dervişlerin zihin ve gönül terbiyesi amacıyla inzivaya çekildikleri, günlük manevi hazırlıklarını gerçekleştirdikleri ve mürakabe yoluyla içe yönelerek manevî disiplinlerini pekiştirdikleri bir ortam sağlamaktadır. Meydân-ı şerif,

⁵ M. Baha Tanman, “Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları/Tekkeler”, Osmanlı Uygarlığı, C. 1, İstanbul 2003, s. 289-301.

⁶ Bedri Noyan, Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik, Ardıç Yayınları, Ankara 2002, s. 52.

semâhâne gibi daha kamusal ibadet alanlarından farklı olarak daha bireysel ve sessiz bir ibadet alanı olmasıyla dikkat çeker.

Öte yandan, Bektaşî tekkelerine özgü bir diğer yapı birimi ise kiler evidir. Bu mekân, tarikat âyinlerinde kullanılan özel eşyaların, kutsal kabul edilen nesnelerin ve törensel araç-gereçlerin özenle muhafaza edildiği, sembolik anlamı da bulunan bir depo işlevi görmektedir. Kiler evi, yalnızca maddi bir saklama alanı olmanın ötesinde, tarikatın ritüel hafızasının ve tarihî sürekliliğinin mekânsal bir temsili olarak da değerlendirilebilir.⁷

Tasavvufî disiplinin önemli uygulamalarından biri olan halvet (yalnız kalma, inzivaya çekilme) pratiği ise, bu yöntemi benimseyen tarikatlara ait tekkelerde genellikle halvethâne adı verilen özel mekânlarda gerçekleştirilmiştir. Halvethâneler, müridlerin veya daha ileri derecedeki dervişlerin belirli bir süreyle dünya ile irtibatlarını asgariye indirerek ibadet, tefekkür ve içsel arınmaya yoğunlaştıkları, tasavvufî anlamda nefis terbiyesini hedefleyen yapılar olarak inşa edilmiştir. Bu tür mekânlar, özellikle Halvetiyye, Kadiriyye ve Nakşibendiyye gibi halvet uygulamasına önem veren tarikatların tekkelerinde yaygın olarak bulunmuştur.

Tekkelerde dikkat çeken diğer önemli birimlerden biri de ziyaret mekânlarıdır. Bu kapsamda özellikle tarikatın kurucusu olan pîrlerin, postnişinlik makamını üstlenmiş şeyhlerin, onların aile bireylerinin ve zamanla önemli konuma gelmiş bazı seçkin dervişlerin defnedildiği türbeler, tarikat yapısının hem sembolik hem de işlevsel bir parçası olarak öne çıkar. Türbeler, sadece birer mezar yapısı değil, aynı zamanda tarikat mensuplarının manevî bağlılıklarını pekiştirdikleri, dua ve ziyaret yoluyla pîrleriyle sembolik temas kurdukları mekânlardır.

Bunlara ek olarak, hazîre olarak adlandırılan ve genellikle türbelerin çevresinde konumlanan mezarlık alanları, tarikat mensubu dervişlerin, muhiblerin (tarikata gönül verenler) ve kimi zaman tekkeye hizmet etmiş kişilerin mezarlarını barındırır. Hazîreler, tekkelerin sadece yaşayanlar için değil, aynı zamanda geçmiş nesillerin hatırasını yaşatan ve tarikat sürekliliğini vurgulayan mekânlar olarak da işlev görmüştür.⁸

⁷ Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, Ardıç Yayınları, Ankara 2002, s. 58.

⁸ Ahmet Işık Doğan, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları, Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul 1977, s. 20-32.

Osmanlı dönemine ait tarikat yapılarında barınma işlevi, büyük ölçüde dönemin sivil mimari geleneğiyle paralellik gösteren bir anlayış çerçevesinde teşkil edilmiştir. Bu bağlamda, özellikle orta ve büyük ölçekli tekkelerde barınma birimleri genel olarak “harem” ve “selâmlık” olmak üzere iki ana kesimde düzenlenmiştir. Bu iki bölüm, hem işlevsel ayrımı hem de toplumsal cinsiyet temelli mekânsal düzenlemeyi yansıtmaları açısından dikkate değerdir.

Harem bölümü, şeyhin ailesiyle birlikte yaşadığı, dolayısıyla özel ve mahrem alan olarak tasarlanan kısımdır. Aynı zamanda tekkeye gelen kadın misafirlerin ağırlandığı ve istirahat ettiği bir mekân olması nedeniyle, harem yalnızca konut işleviyle sınırlı olmayıp, toplumsal normlara uygun biçimde kadınlara mahsus misafirlik işlevini de yerine getirir. Harem kısmının mimari kapsamı, tekkenin statüsüne, ekonomik gücüne ve bulunduğu bölgenin yerleşim özelliklerine göre değişkenlik gösterebilmektedir. Bu bölüm, mütevazı birkaç odadan oluşan küçük konutlardan başlayarak, geniş sofalar, çok sayıda oda, helâ ve abdestlik birimleri, tekkenin genel mutfağından ayrı olarak inşa edilen küçük bir mutfak, gusûl ihtiyacına cevap veren küçük bir hamam veya gusûlhane gibi unsurları içerebilen konak boyutunda yapılara kadar uzanan geniş bir çeşitlilik göstermektedir.

Selâmlık bölümü ise, şeyhin ve tekke mensuplarının erkek misafirleri kabul ettikleri, tasavvufî sohbetlerin, zikir meclislerinin, mûsiki meşklerinin ve çeşitli hizmetlerin icra edildiği çok işlevli bir alandır. Bu bölümdeki temel birimler arasında yer alan şeyh odası, postnişinlik makamını temsil eden şeyhin özel sohbetlerine ev sahipliği yapan, özellikle erkek misafirlerin ağırlandığı, ilmî ve tasavvufî tartışmaların yürütüldüğü önemli bir mekândır. Meydan odası ise genellikle dervişlerin bir araya gelerek gayriresmî sohbetler gerçekleştirdikleri, güncel meselelerin konuşulduğu ve kardeşlik bağlarının pekiştirildiği sosyal bir alandır.

Zâkirbaşı odası, Mevlevîlik dışındaki tarikatlarda, âyin ve zikir meclislerinde mûsikiyi yöneten zâkirbaşının konakladığı, misafirlerini kabul ettiği ve mûsiki çalışmalarını yürüttüğü özel bir mekândır. Bu odada ayrıca tarikat âyinlerinde kullanılan müzik aletleri de özenle muhafaza edilirdi. Kahve ocağı ise, selâmlık bölümünde misafirlere ve tekke mensuplarına ikram edilmek üzere kahve hazırlıklarının yapıldığı, genellikle “kahve nakîbi” adı verilen sorumlu kişi denetiminde işleyen bir mekândır. Bu birim, tekkelerdeki misafirperverlik kültürünün mimariye yansıyan yönlerinden biridir.

Tekkede ikamet eden dervişler, çoğu örnekte selâmlık bölümü içinde yer alan derviş hücreleri olarak adlandırılan müstakil ya da bitişik odalarda barınmaktaydılar. Bu hücreler, dervişlerin kişisel ibadetlerini gerçekleştirdikleri, inzivaya çekildikleri, aynı zamanda gündelik yaşamlarını sürdürdükleri mekânlardır. Daha büyük ölçekli, kurumsallaşmış ve fonksiyonel olarak gelişmiş tekkelerde ise, seyyah dervişler başta olmak üzere tekkeyi ziyaret eden erkek misafirlerin konaklatıldığı özel misafirhaneler bulunmaktaydı. Bektaşî tekkelerinde bu birimlere mihman evi, diğer tarikat yapılarında ise misafirhane veya mihmanhane adı verilmiştir. Bu mekânlar, tarikatın misafir kabul etme geleneği doğrultusunda inşa edilen sosyal alanlardır.

Harem ve selâmlık bölümleri arasındaki geçişi sağlayan ve iki alanı fonksiyonel olarak birbirine bağlayan yapı ise genellikle mâbeyin odası olarak adlandırılmıştır. Mâbeyin, kelime anlamıyla da "iki şey arasındaki yer" anlamını taşıdığı gibi, mimaride bu iki ayrı toplumsal alan arasında mekânsal bir eşik görevi üstlenmiştir.

Ancak burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir husus da bu ayrıntılı mekânsal bölünmenin yalnızca büyük ve tam teşekküllü tekkelerde gözlemlenebildiğidir. Daha küçük ölçekte, sınırlı maddi imkânlarla inşa edilmiş tekkelerde selâmlık bölümü içindeki çeşitli işlevler, çok amaçlı olarak düzenlenmiş bir ya da iki mekânda birlikte gerçekleştirilmiş; mekânların kullanımı fonksiyonel esnekliğe dayalı olarak şekillenmiştir.

İstanbul'un 1453 yılında Osmanlı idaresine geçmesiyle birlikte, devletin siyasal ve idarî yapısında olduğu gibi dinî ve tasavvufî kurumlarında da köklü dönüşümler yaşanmış; bu çerçevede tarikatlar da yeni başkentte hızla teşkilatlanarak faaliyet alanlarını kurumsal biçimde inşa etmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin merkezî yapısının yeni payitahta taşınmasının ardından, tarikatlar sadece İstanbul'un ruhani topografyasına yön vermekle kalmamış, aynı zamanda toplumsal hayatın dinamiklerini de önemli ölçüde şekillendiren yapılar hâline gelmişlerdir. Bu bağlamda, fethin hemen ardından kurulan bazı tekkeler, yalnızca tasavvufî yaşamın yeniden inşasında değil, aynı zamanda fethin manevî motivasyonunda da etkili olmuşlardır.⁹

⁹ M. Baha Tanman, "Osmanlı Dönemi İstanbul'unda Dini ve Mistik Hayat", Kültürler Başkenti İstanbul, İstanbul 2010, s. 312.

Nitekim bu dönemde faaliyete geçen ve kurucuları fethin doğrudan içinde yer almış olan bazı tarikat merkezleri, tarihî ve sembolik önemleri bakımından öncü kuruluşlar olarak değerlendirilebilir. Örneğin, Bahçekapı’da yer alan ve şeyhi Geylânîyye tarikatına mensup olan Şeyh Mehmet Bursa tarafından kurulan Şeyh Mehmet Geylânî Tekkesi, Cankurtaran semtinde Akbıyık Sultan tarafından tesis edilen Akbıyık Tekkesi, Beykoz’da Akbaba Sultan’ın öncülüğünde kurulan Akbaba Tekkesi gibi yapılar, yalnızca birer dinî merkez değil, aynı zamanda fetih sürecine fiilen katılan tarikat önderlerinin İstanbul’daki ilk temsil noktalarıdır. Bu yapılar, fetih sonrası dönemde Osmanlı coğrafyasında tarikatların kurumsal olarak yeniden şekillenmesinde belirleyici rol oynamış; bu yönüyle hem sembolik hem de pratik açılardan Osmanlı tasavvuf tarihinin mihenk taşları olmuştur.

İstanbul’un fethinden, tarikat faaliyetlerinin devlet kararıyla sona erdirildiği 1925 yılına kadar geçen yaklaşık 472 yıllık süreçte, şehirde ve yakın çevresinde faaliyet gösteren tarikatların sayısı ve etkisi sürekli artmış, zamanla İstanbul, Osmanlı tasavvuf dünyasının adeta kalbi konumuna gelmiştir. Bu süreçte İstanbul’da ve çevresindeki yerleşim alanlarında yüzlerce tekke ve dergâh inşa edilmiş; bu yapılar hem manevî eğitim merkezleri hem de sosyal dayanışma ve kültürel üretim odakları olarak işlev görmüştür.

Bu yoğunluk ve çeşitlilik yalnızca coğrafi ya da demografik faktörlerle açıklanamaz. Söz konusu gelişme, çok katmanlı ve iç içe geçmiş tarihî, sosyal, kültürel ve iktisadî etkenlerin bir sonucudur. Öncelikle, Türklerin İslâmiyet’i kabul ettikleri ilk dönemlerden itibaren – özellikle Horasan, Mâverâünnehir ve çevresinde– gelişen güçlü tasavvufî gelenek, İstanbul’da kurulan tarikat yapılarında da kendini hissettirmiştir. Bu bağlamda, Horasan erenleri olarak bilinen sûfî öncülerinin manevi mirası, Osmanlı başkentinde somut yapılar ve kurumsal örgütlenmeler aracılığıyla devam ettirilmiştir.

Buna ek olarak, İstanbul’un hem siyasal merkez olması hem de yoğun nüfus yapısıyla dinî ve kültürel etkileşimlere açık bir ortam sunması, tarikatların şehirde güçlü bir biçimde yerleşmesini kolaylaştırmıştır. Osmanlı hanedanı ve yönetici elitin –istisnâî durumlar haricinde, yani devlet nizamına veya şer’î düzene aykırı görülen akımları hariç tutmak kaydıyla– tarikatlarla kurduğu görece olumlu ilişkiler de bu sürecin hızlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Yöneticilerin tekkelere maddî ve manevî destek sağlaması, vakıflar aracılığıyla bu yapıların sürdürülebilirliğini teminat altına alması, tarikatların şehirdeki kurumsallaşma süreçlerini güçlendirmiştir.

İstanbul'daki tekke mimarisinin tarihsel gelişimi ele alınırken dikkatle göz önünde bulundurulması gereken önemli hususlardan biri de başlangıçta tarikat yapısı olarak inşa edilmemiş olmasına rağmen, zaman içinde çeşitli nedenlerle tarikat merkezi hâline getirilmiş yapılardır. Osmanlı kaynaklarında bu tür dönüşümler, özellikle “vaz’-ı meşîhat” olarak ifade edilmiştir. Bu kavram, bir yapının mimari ya da işlevsel açıdan özgün olarak tekke olarak tasarlanmamış olmasına rağmen, içine bir şeyh atanması suretiyle tarikat merkezi hüviyetine kavuşturulması anlamına gelir. Bu uygulama, Osmanlı şehirleşme sürecinde oldukça yaygın bir strateji olarak kullanılmış ve İstanbul'daki birçok tekkenin kurumsal kimliğini belirleyen önemli bir faktör olmuştur.

Bu bağlamda, İstanbul'daki tekkeleri yalnızca “yeni inşa edilmiş tarikat yapıları” olarak değerlendirmek eksik kalır; zira önemli bir kısmı mevcut yapılar üzerinde gerçekleştirilen bu türden işlevsel dönüşümler sonucunda ortaya çıkmıştır. Özellikle şehrin fethini takip eden erken Osmanlı döneminde, II. Mehmed (Fatih Sultan Mehmed, 1451–1481) ve onun ardından gelen II. Bayezid (1481–1512) dönemlerinde bu uygulamalar hız kazanmış ve ciddi bir yaygınlık kazanmıştır. Bu süreçte, başta Bizans dönemine ait bazı manastır ve kiliseler, çoğunlukla cami-tekke formunda yeniden işlevlendirilmiş, böylece hem dinî hem de tasavvufî kullanım için elverişli yapılar olarak Osmanlı mimari sistemine dâhil edilmiştir.¹⁰

Bu yaklaşım yalnızca pratik ihtiyaçlardan kaynaklanmamıştır. Fetihden sonra yeni bir Osmanlı-İslâm kimliğiyle donatılması öngörülen İstanbul'da, fethedilen topraklara özgü eski kutsal mekânların yeniden anlamlandırılması hem ideolojik hem de sembolik bir politika olarak benimsenmiştir. Bu dönüşümler, Osmanlıların selefleri olan Türk-İslâm devletlerinden, özellikle Anadolu Selçuklularından devraldıkları “şenlendirme” (imar ve ihya) politikasının bir devamı niteliğindedir. Şenlendirme siyaseti çerçevesinde, yeni fethedilen yerlerde mevcut yapı stoğunun kullanıma açılması, hem bölgedeki İslâmî hayatın süratle tesis edilmesini sağlamış hem de fetih sonrası oluşabilecek sosyal, kültürel ve dinî boşlukların doldurulmasına katkıda bulunmuştur.

Öte yandan, bu tür yapılar sadece fonksiyonel değil, aynı zamanda psikolojik ve kültürel bir dönüşümün de aracı olmuştur. Zira Bizans döneminden kalan ve yerel halkın zihin

¹⁰ Tekke-camilerin takibi için bkz. Tahsin Öz, İstanbul Camileri I-II, Türk Tarih Vakfı Yayınları, Ankara 1987.

dünyasında bir tür kutsallık atfedilen mekânlar, İslâmî bir görünüm ve işlevle yeniden hayata kazandırılarak hem fetih ideolojisinin bir parçası hâline getirilmiş hem de yerleşik halk ile yeni egemen İslâmî düzen arasında sembolik bir köprü kurulmuştur. Bu sayede, fethedilen şehirdeki eski inanç merkezleri ya yıkılmamış ya da büsbütün terk edilmemiş, aksine İslâm tasavvuf geleneği içinde yeniden yorumlanarak süreklilik kazanmıştır.¹¹

Osmanlı şehir dokusunda tarikat yapılarının teşekkül süreci ele alınırken dikkat çeken bir diğer önemli unsur, aslen farklı işlevlerle inşa edilmiş olmakla birlikte, zaman içinde “vaz’-ı meşihat” yöntemiyle tekke kimliği kazandırılan yapıların çeşitliliğidir. Bu dönüşüm sürecinde en erken örnekleri teşkil eden yapılar, genellikle Bizans döneminden kalma manastır ve kiliseler olmuştur. Ancak zamanla bu tür yapıların yerini tarihsel açıdan daha geç döneme ait olan ve sayıca çok daha fazla örneği bulunan camiler ve mescitler almıştır. Söz konusu değişim, özellikle XVII. yüzyıldan itibaren gözlemlenebilir bir eğilim hâline gelmiştir.

Bu dönemde, Osmanlı şehirlerinde tekke sayısının belirgin biçimde artmasıyla birlikte, yeni inşa edilmiş tekke yapılarının yanı sıra mevcut cami ve mescitlerin de tarikat faaliyetleri için kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bu uygulama kapsamında, çeşitli camilere ve mescitlere bir şeyh atanarak, o yapının aynı zamanda bir tekke işlevi görmesi sağlanmıştır. Bu durum, yalnızca dinî işlevlerin çeşitlenmesini değil, aynı zamanda mekânsal tasarruf ve mimarî süreklilik açısından da bir tür pragmatik çözüm olarak değerlendirilebilir.

Vaz’-ı meşihat uygulamasının cami ve mescitlerde yaygınlaşması, Osmanlı toplum yapısının değişen dinamikleriyle de doğrudan ilişkilidir. XVII. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu’nda tarikatların hem toplumsal etkilerini artırdığı hem de kurumsal yapılarını güçlendirdiği bir dönemdir. Bu dönemde özellikle Kadiri, Halvetî, Celvetî, Mevlevî ve Nakşibendî gibi tarikatlar, büyük şehirlerde daha görünür hâle gelmiş ve yeni faaliyet alanlarına ihtiyaç duymuştur. Mevcut cami ve mescitlerin bu ihtiyaç doğrultusunda dönüştürülmesi, hem ekonomik açıdan maliyeti düşük bir çözüm sunmuş

¹¹ Esin Demirel İşli, İstanbul Tekkeleri Mimarisi, Eklentileri ve Restorasyonu, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998, s. 5-9.

hem de halihazırda mahalle ölçeğinde sosyal bir merkez olan bu yapıları, tasavvufî hayatın içerisine dâhil etmiştir.

Ayrıca bu dönemde cami ve mescitlerde tarikat faaliyetlerinin artması, cami-toplum ilişkisini daha da güçlendirmiştir. Cuma ve vakit namazlarının kılındığı, mahalle halkının toplandığı bu yapıların aynı zamanda sohbet, zikir, meşk ve irşad faaliyetlerinin yürütüldüğü merkezler hâline gelmesi, Osmanlı kent kültüründe dinî hayatın entegratif (bütünleştirici) bir yönü olarak değerlendirilebilir. Böylece cami ve mescitlerin yalnızca ibadet mekânı değil, aynı zamanda manevî eğitim ve toplumsal dayanışma işlevleri üstlenen tasavvufî merkezler hâline gelmesi sağlanmıştır.

Osmanlı İstanbul’unda faaliyet gösteren tarikatların sayısal dağılımı ve mekânsal örgütlenmesi zaman içerisinde önemli dalgalanmalara sahne olmuştur. Tarikatların şehir içindeki etkileri ve temsil düzeyleri, sadece kendi iç dinamiklerinden değil, aynı zamanda Osmanlı siyasi yapısının, toplumsal ilişkilerin ve dönemin dinî-politik atmosferinin değişiminden de doğrudan etkilenmiştir. Bununla birlikte, bazı tarikatların tarihsel süreç içerisinde daha istikrarlı ve yaygın bir mevcudiyet sergilediği dikkat çekmektedir.

Özellikle XVI. yüzyılın ortalarından itibaren, İstanbul’da faaliyet gösteren tekke sayıları dikkate alındığında, Halvetîlik ve Nakşibendîlik tarikatlarının en fazla yapıya sahip tarikatlar olarak öne çıktığı gözlemlenmektedir. Bu iki tarikatın geniş kitlelere hitap eden irşad yöntemleri, merkezî idareyle geliştirdikleri ilişkiler ve coğrafi yayılım stratejileri, onları hem Anadolu hem de payitaht ölçeğinde belirgin bir konuma taşımıştır. Bunların ardından Kâdirîlik, Rıfâîlik, Sa’dîlik, Celvetîlik, Bedevîlik, Bayramîlik, Mevlevîlik, Bektaşîlik ve Şâzelîlik gibi tarikatlar, daha sınırlı sayıda tekke ile temsil edilmekle birlikte İstanbul tasavvuf hayatının önemli bileşenleri olarak varlık göstermeye devam etmişlerdir.¹²

Ancak burada dikkatle altı çizilmesi gereken husus, bir tarikatın toplum içindeki etkisini ve kültürel nüfuzunu değerlendirirken yalnızca sahip olduğu tekke sayısına dayanmanın eksik ve yanıltıcı bir yaklaşım olabileceğidir. Zira tekke sayısı, her ne kadar yapısal ve örgütsel yaygınlık hakkında bir fikir verse de bir tarikatın İstanbul’daki manevî, entelektüel ve estetik temsiliyet düzeyini tam olarak yansıtmayabilir.

¹² Fatih Köse, İstanbul Tekkeleri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010 s, 155.

Bu durumun en çarpıcı örneklerinden biri, İstanbul'da aynı tarihsel dönemde sayıları hiçbir zaman beşi geçmeyen Mevlevîhânelerdir. Göreli olarak sınırlı sayıda mekâna sahip olmalarına rağmen, Mevlevîlik, özellikle edebiyat, mûsiki, sanat, zarafet ve şehir kültürü alanlarında derin etkiler icra etmiş; Osmanlı kültür eliti nezdinde yüksek bir itibara kavuşmuştur. Bu nedenle Mevlevî tarikatı, sadece tekke sayısı ile değil, kültürel üretim gücü ve temsil ettiği estetik değerler üzerinden de değerlendirilmeyi hak eden bir yapıdır.

Benzer şekilde, İstanbul'da sayıca çok fazla tekkeye sahip olmayan Bektaşîlik de özellikle Yeniçeri Ocağı ile geliştirdiği tarihsel ve kurumsal bağ sayesinde, başkentte belirgin bir sosyo-politik ağırlık kazanmıştır. Bektaşîliğin askerî sınıfla kurduğu bu simbiyotik ilişki, onun şehirdeki görünürlüğünü ve etki alanını büyütmüş, kimi zaman siyasi karar alma süreçlerinde dahi dolaylı bir nüfuz alanı oluşturmaya zemin hazırlamıştır.

Osmanlı İstanbul'unda tekkelerin mekânsal dağılımı, şehrin nüfus yapısı, yerleşim düzeni, tarikatların temsil ettiği farklı meşrepler ve toplumsal kurumlarla olan etkileşimleri ile devletin kültür politikaları gibi çok katmanlı ve karşılıklı ilişkili faktörler tarafından şekillendirilmiştir. Şehir içi yerleşim dokusunun karmaşık yapısı, farklı dini ve etnik grupların belirli mahallelerde yoğunlaşması, tekkelerin konumlanmasında belirleyici olmuştur. Bu bağlamda, tekkelerin çoğunlukla Müslüman nüfusun yoğunlukta olduğu yerleşim alanlarında daha sık ve yoğun biçimde yaygınlaştığı tespit edilmiştir. Özellikle Fatih, Eyüp, Üsküdar, Beyoğlu gibi tarihî merkez ve çevresindeki semtlerde, tasavvufî kurumların varlığı ve etkisi sosyal hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.¹³

Buna karşılık, gayrimüslim cemaatlerin yoğunlukta olduğu mahallelerde tekkelerin varlığı belirgin şekilde azalmaktadır. Bu alanlar, özellikle Fener, Balat, Galata gibi bölgelerdir ki, buralarda Osmanlı toplumunun çok dinli ve çok kültürlü yapısı gereği farklı sosyal işlevler ön plana çıkmış, ticaret, zanaat ve diğer ekonomik faaliyetlere daha fazla alan tanınmıştır. Bu tür mahallelerde tekkelerin nüfuzunun sınırlı kalması, dini ve sosyal sınırların mekânsal olarak da kendini göstermesinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca, tekkelerin yer seçiminde devletin uyguladığı kültür ve din politikaları da önemli rol oynamıştır. Osmanlı yönetimi, tarikatların toplum içindeki düzenleyici ve destekleyici işlevlerinden yararlanmayı amaçlamış, dolayısıyla tekkelerin özellikle stratejik ve sosyal

¹³ M. Baha Tanman, "İstanbul Tekkeleri", *Arredamento Dekorasyon*, S. 45, İstanbul 1993, s. 112-115.

açısından önemli yerleşim merkezlerinde teşkilatlanmasını teşvik etmiştir. Bu politika doğrultusunda, tarikatların faaliyetlerini yürüttükleri mekânların seçimi hem toplumsal barışın sağlanması hem de devletin meşruiyetinin güçlendirilmesi açısından hayati öneme sahip olmuştur.¹⁴

1826 yılından itibaren, Osmanlı yönetimi bünyesinde önemli bir merkez olan Bâb-ı Meşîhat'ın kurulmasıyla birlikte, özellikle ilmiye sınıfının yoğun olarak yerleştiği ve tasavvufi faaliyetlerin geleneksel olarak güçlü olduğu Süleymaniye semtinde yeni tekke kuruluşlarının büyük ölçüde durduğu gözlemlenmektedir. Bu durumun temelinde, medrese eğitim kurumları ile tekkeler arasındaki ilişkide zamanla ortaya çıkan mesafeli ve hatta kimi zaman gergin bir tavrın etkili olduğu düşünülmektedir. Özellikle Bâb-ı Meşîhat'ın kurulması ve ilmiye sınıfının artan kurumsallaşması, tasavvufi yapıların geleneksel eğitim ve sosyal işlevlerle ilişkisini yeniden şekillendirmiş ve böylece Süleymaniye gibi merkezî ilmi mahallerde tekkelerin gelişimini sınırlamıştır.

Osmanlı yönetimi, kuruluşundan itibaren özellikle XIX. yüzyılın başlarına kadar tarikat çevrelerini pek çok alanda faaliyetlerine ortak ederek toplumsal düzenin sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Ancak Tanzimat reformları sonrası dönemde, devletin tarikatlara yönelik yaklaşımında belirgin bir mesafelenme ve kontrollü tavır gözlenmiştir. Bu yeni politikanın yansımaları, XIX. yüzyılın ikinci yarısında şehir dokusunda kendini açık biçimde göstermiştir. Özellikle, Batılılaşma etkisiyle şekillenen ve modernleşme arzusu taşıyan “alafranga” Müslüman semtlerinde – ki buralar genellikle daha Batılı yaşam biçimlerinin ve yeni elitlerin yoğunlaştığı mahallelerdir – yeni tekke ve türbe kuruluşlarına rastlanmaması, devletin ve toplumun dini-sosyal yapısındaki değişimin bir göstergesi olarak okunabilir.

Bu bağlamda, Süleymaniye ve benzeri geleneksel ilmi merkezlerin tarikat faaliyetlerinden giderek uzaklaşması, aynı zamanda Osmanlı modernleşme sürecinde dinî ve tasavvufi kurumlar ile devlet arasında yaşanan paradigma değişimini de ifade etmektedir. Böylece, 1826 sonrası Osmanlı şehir hayatında tekkelerin mekânsal ve toplumsal dağılımı, sadece demografik veya kültürel faktörlerle değil, siyasi ve ideolojik dönüşümlerle de yakından

¹⁴ Mahmut Erol Kılıç, “Yedi Tepeli Şehrin Tekkeleri ve Muhyiddin Efendi'nin Tomar-ı Tekaya'sı”, İstanbul Armağanı: Gündelik Hayatın Renkleri, C. 3, İstanbul 1997, s. 262.

ilişkilidir. Bu durum, Osmanlı kentleşme tarihinin ve dini kurumlar tarihinin analizinde önemli bir referans noktası teşkil etmektedir.

İstanbul'daki tekkelerde belirlenen mimari programın temelinde, bu yapılar içerisinde yürütülen çok yönlü ve fonksiyonel ihtiyaçlar yer almaktadır. Bu fonksiyonlar, tekkelerin tasarım ve organizasyonunda belirleyici unsurlar olarak ortaya çıkar ve genellikle birbirini tamamlayıcı biçimde bir arada bulunur. En başta, tasavvufi hayatın özünü oluşturan ibadet faaliyetleri gelir; zikir, namaz, sema gibi ritüellerin icra edildiği mekânlar, tekkelerin mimarisinde özel bir önem taşır. Buna paralel olarak, tasavvufi eğitim ve irşad işlevlerini yerine getiren eğitim birimleri, müridlerin ruhî ve fikrî gelişimini sağlamak üzere düzenlenmiştir.

Bunun yanı sıra, tekkelerdeki barınma düzenekleri, hem tekkede yaşayan dervişlerin konforunu temin etmek hem de misafirlerin ağırlanmasına olanak tanımak üzere planlanmıştır. Bu kapsamda, derviş hücreleri, misafirhaneler ve şeyh odaları gibi farklı mekânsal birimler dikkati çeker. Ayrıca, tekkelerde düzenli ve sağlıklı bir yaşam sürdürülmesi açısından hayati önem taşıyan beslenme alanları da mimari programda yer alır; mutfaklar, aşevleri ve yemekhaneler bu işlevi üstlenir.¹⁵

Temizlik ve ritüel arınmanın ön planda olduğu tasavvufi yaşam biçiminde, temizlenme ihtiyaçlarına yönelik hamam, gusülhane gibi bölümler de planlamada dikkate alınmıştır. Son olarak, tekkelerin kentsel dokudaki erişilebilirliği ve bağlantısı açısından önemli olan ulaşım fonksiyonu, genellikle mekânsal konumlandırma ve giriş çıkış düzenleriyle şekillendirilmiştir.

Bu çok boyutlu işlevsel ihtiyaçlar, İstanbul tekkelerinin mimari yapısını belirleyen ana unsurlar olarak hem toplumsal hayatın hem de tasavvufi pratiklerin sürekliliğini mümkün kılmıştır. Böylece mimari program, sadece estetik ya da yapısal bir planlama olmaktan çıkarak, derin bir kültürel ve işlevsel sistemin somut karşılığı haline gelmiştir.

İstanbul tekkeleri için önerilen tipolojik sınıflandırma çalışmasında, öncelikli olarak yerleşim düzenleri esas alınmış ve bu düzenler, örneklerde yer alan bölümlerin birbirleriyle olan mekânsal ve işlevsel bağlantılarına göre sistematik biçimde

¹⁵ Mustafa Kara, Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler, İstanbul 1980, s. 58-62.

gruplanmıştır. Yerleşim düzenlerinin şekillenmesinde temel belirleyici unsur, tekkelerin taşıdığı çok boyutlu fonksiyon şemasıdır. Bu bağlamda, özellikle cami-tekke niteliğini taşıyan yapılar ile, aynı zamanda çevre halkı tarafından da ibadet mekânı olarak kullanılan ayin alanı (örneğin cami veya tevhidhane) diğer tekke bölümlerinden belirgin şekilde ayırtırılmıştır. Bu ayırım, toplumun geniş kesimlerinin kullanımına açık olan bu mekânın, tekke içindeki mahremiyet gerektiren tasavvufi yaşamdan soyutlanması amacı taşımaktadır.

Ayrıca, tekkelerdeki farklı kullanıcı gruplarının – şeyhler, harem halkı, kadın ve erkek ziyaretçiler, dervişler – oluşturduğu hareket trafiğini mümkün olduğunca kolaylaştırmak için ayin mekânı, selamlık ve harem bölümleri arasında yakınlık ve doğrudan bağlantılar tesis edilmiştir. Bu yerleşim stratejisi, farklı toplumsal ve cinsiyet gruplarının mekânsal olarak ayrılmasını da içermektedir; örneğin, kadın ve erkek trafiğinin çakışmasını önlemek amacıyla mabeyn odası ve bağımsız kadın girişi gibi mimari çözümler devreye sokulmuştur. Buna ek olarak, padişah ya da yüksek statülü ziyaretçiler için ayrılan hünkâr mahfili, kendi özel girişine sahip olarak mekânda ayrıcalıklı bir yer tutar.

Tekkelerde mutfak işlevi, çoğunlukla harem mutfağı, taamhane, selamlık ve meydan-ı şerif gibi bölümlere yakın konumlandırılarak, yemek hazırlık ve dağıtım süreçlerinin etkinliğine katkıda bulunmuştur. Ayrıca, tesisat altyapısının düzenlenmesinde kolaylık sağlamak maksadıyla, ıslak mekânlar (hamam, gusûlhane, abdestlik vb.) genellikle birbirine yakın şekilde planlanmış, su hazneleri de bu alanlara bitişik konumlandırılmıştır.¹⁶

Bu karmaşık yerleşim ve fonksiyon ilişkileri, bir yandan tekkelerin çok katmanlı dini işlevlerini ve tarikat ritüellerini desteklerken, diğer yandan yerel gelenekler, mahremiyet gereklilikleri ve kullanışlılık (konfor) arzularıyla şekillenmiş bir mimari programın ürünü olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla İstanbul tekkelerinin mimari organizasyonu, dinî-pratik gereksinimlerle sosyal ve kültürel faktörlerin iç içe geçtiği, son derece dinamik ve çok katmanlı bir yapısal bütünlük arz etmektedir.

¹⁶ M. Baha Tanman, “Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları/Tekkeler”, *Türkler*, C. 12, Ankara 2002, s. 152-155.

İstanbul tekkelerinin yerleşim düzenleri ve tasarım ilkeleri dikkate alınarak yapılan tipolojik sınıflandırmada, söz konusu yapılar başlıca üç ana grupta toplanabilmektedir.¹⁷ Bu gruplardan birinci grupta yer alan tekkelerin tamamı kâgir malzemeden inşa edilmiş olup, yerleşim planları açısından açık avlulu, revaklı Osmanlı medrese mimarisi ve onun bir alt türü olarak değerlendirilebilecek cami-medrese ikilisi ile paralellik göstermektedir. Bu tip yapıların tasarımında merkezi bir konuma sahip olan üstü açık avlu, hem tekkelerin içsel ve mahrem atmosferini oluşturmakta hem de çevresinde konumlandırılan farklı mekânsal birimler arasında işlevsel ve görsel bir iletişim ağı kurmaktadır.

Avlunun çevresinde genellikle ibadet ve ayin mekânları, derviş hücreleri, selamlık alanları yer almakta, kimi örneklerde ise mutfak, taamhane ve hamam gibi destekleyici hizmet birimleri de bu kurgunun parçası olarak avluya bağlanmaktadır. Bu sayede avlu, yalnızca yapısal bir boşluk olmaktan öte, mekânsal bir organizasyonun kalbi olarak hem yapının tüm bölümlerine doğal ışık ve hava sağlamakta hem de işlevler arası etkileşimi kolaylaştırmaktadır. Ancak bu mimari tipolojinin tekdüze bir tekrar modeli olmadığını, aksine çeşitli varyasyonlarla zenginleştirildiğini belirtmek gerekir.

Birinci gruba dâhil olan tekkelerde, şeyh ve ailesinin yaşadığı harem bölümü, avluyu çevreleyen ve dervişlerin ikamet ettiği ana yapılar topluluğundan kısmen ayrılarak, çoğunlukla bağımsız ve ahşap malzemeyle inşa edilmiş ayrı bir bina şeklinde düzenlenmiştir. Bu ayrışma, şeyh ailesinin mahremiyetinin korunmasına dönük mimari bir tercihtir. Avlunun merkezinde ise hem ritüel hem de sosyal amaçlarla kullanılan şadırvan veya bir dizi abdest musluğu yer almakta; bu uygulamalar, tasavvufi temizlik ve arınma ritüellerinin mekânsal karşılığı olarak öne çıkmaktadır.

Ayrıca, bu gruptaki tekkelerde, malum dini ve kültürel hassasiyetlerden dolayı tuvalet ve benzeri ihtiyaçların karşılandığı helâlar, genellikle avludan bağımsız ve müstakil küçük bir alan içinde konumlandırılmakta, böylelikle ibadet, barınma ve beslenme mekânlarından mümkün olduğunca uzak tutulmaktadır. Bu düzenlemeler hem hijyen koşullarının sağlanması hem de dini ve toplumsal normların mimari dile yansıtılması açısından önem taşımaktadır.

¹⁷ M. Baha Tanman, “Tekkeler”, Geçmişten Günümüze Beyoğlu, C. 1, İstanbul 2004, s. 362-363.

İkinci gruba dâhil edilen tekkelerde, ibadet ve ayin bölümü ile kimi zaman bu bölüme bitişik olarak türbe kısmı mimari açıdan bağımsız ve belirgin bir şekilde tasarlanmakta, diğer yapısal bölümler ise genellikle ibadet alanının kuzeyinde ve şadırvan avlusunun çevresinde, yekpare ve düzenli bir organizasyon arz etmeksizin, daha çok dağınık ve serbest bir şekilde konumlandırılmaktadır.

Bu ikinci grup içerisindeki tekkeler, kendi içinde iki alt gruba ayrılabilir. İlk alt grup, genellikle dağınık yerleşimli küçük külliyeler oluşturan cami-tekke yapılarıdır. Bu yapılarda, özellikle 1925 yılı itibarıyla tekke fonksiyonlarının sona ermesi ve yapıların cami olarak kullanılmaya başlanması sonucunda, cami-tevhidhanesi olarak anılan ibadet bölümleri ayakta kalmış ve günümüze ulaşmıştır. Bu alanlar, mimari olarak kâgir duvarlarla inşa edilmiş ve ahşap çatıya sahip tipik Osmanlı mescitlerini andırmakta olup, yapısal özellikleriyle Osmanlı klasik mimarisinin genel örnekleriyle büyük benzerlikler göstermektedir.

Buna ek olarak, bu tip yapılar Osmanlı sanat tarihi literatüründe Sinan'ın tezkireleri ve Hadîkatü'l-Cevâmi' gibi klasik kaynaklarda cami veya mescit olarak adlandırıldığından, tarih boyunca çift işlevli (cami-tekke) yapılar olarak neredeyse hiç anılmamış ve bu durum sanat tarihi araştırmalarında bu yapıların özgün kimliğinin gözden kaçmasına neden olmuştur. İkinci alt grup içerisindeki harem daireleri ise, düzen içerisinde şadırvanlı avluya mesafeli bir konumda tutulmakta, bu da harem ile ibadet alanı arasındaki mahremiyet ve işlevsel ayrımı sağlamaktadır.

Bu yerleşim ve işlevsel tasarım yaklaşımı, söz konusu tekkelerde dinî, sosyal ve toplumsal yapıların mimari planlamaya yansıtılması bakımından önem arz etmekte; ayrıca, Osmanlı toplumundaki mekânsal hiyerarşi ve fonksiyonel farklılaşmanın somut bir yansıması olarak değerlendirilmelidir.

II-B alt grubunu oluşturan örneklerde ise, önceki alt gruplardan farklı olarak türbelerin ibadet ve ayin mekânlarına doğrudan bitleştirilmiş olması dikkat çekmektedir. Bu mimari özellik, söz konusu yapıları klasik mescit veya cami mimarisinin geleneksel karakteristiklerinden kısmen ayırmakta ve onları daha ziyade tarikat mimarisine özgü bir form ve işlevsellik kazandırmaktadır. Türbelerin ibadet alanlarıyla iç içe veya bitişik şekilde tasarlanması, tarikat mensuplarının manevî hiyerarşisini ve pîrlerin kutsal

makamlarının ibadet pratiğiyle bütünleşmesini simgelemekte; böylece bu mekânlar hem ibadet hem de ziyaret işlevini birlikte yerine getiren çok amaçlı yapılar haline gelmektedir.¹⁸

Bu durum, Osmanlı tekkelerinin mimari programında türbe alanlarının yalnızca ayrı bir kutsal mekân olarak değil, aynı zamanda tarikatın merkezi işlevlerini taşıyan ve ayinlerin ayrılmaz bir parçası olan mekânlar olarak ele alındığını göstermektedir. Dolayısıyla, bu alt gruba dâhil edilen yapılar, hem klasik Osmanlı dini mimarisinin kalıplarını esnetmekte hem de tasavvufi uygulamalara özgü mekânsal ihtiyaçların karşılanmasında özgün bir mimari üslup geliştirmektedir.

İstanbul'da en fazla örnekle temsil edilen ve mimari açıdan özgün bir konumda bulunan III. grup tekkeler, genel olarak “ev-tekkeleri” olarak tanımlanabilir. Bu grup tekkelerde, ibadete yönelik bölümler (tevhidhane, semâhâne, türbe gibi) ile gündelik yaşama ilişkin mekânsal birimler (selâmlık, harem, derviş hücreleri, mutfak, taamhâne vb.) ya tamamen ya da kısmen aynı yapısal kitle içerisinde bütünleştirilmiş ve fonksiyonel bir birliktelik oluşturulmuştur. Bu bütünleşik tasarım anlayışı, tekkelerde gerçekleşen eğitim, ibadet ve barınma faaliyetlerinin mekânsal planda birbirinden ayrılmaz bir biçimde iç içe geçtiğinin en belirgin mimari yansımasıdır.

Tarihi süreçte tarikat yapılarının, şeyhlerin evlerinden şekillendiği düşüncesi ışığında değerlendirildiğinde, III. gruba dâhil edilen bu tekkeler İstanbul'daki tarikat mimarisinin en eski ve köklü geleneğini devam ettiren örnekler olarak görülmektedir. Bu yapılar, sadece ibadet ve ayin mekânlarının varlığıyla değil; aynı zamanda tasarım konseptleri, dış cephe düzenlemeleri ve mimari detaylar bakımından da şehrin geleneksel sivil mimari anlayışıyla büyük bir uyum ve yakınlık sergilemektedir. Dolayısıyla, III. grup tekkeler hem fonksiyonel hem de estetik açıdan Osmanlı sivil mimarisinin devamı niteliğinde, özgün bir kültürel ve mimari kimlik taşıyan yapılar olarak öne çıkmaktadır.

Günümüzde İstanbul tekkelerinin mevcut durumuna ilişkin değerlendirme yapıldığında, 1925 yılında gerçekleştirilen tarikatların resmî olarak lağvedilmesini takiben, bu yapılarının tamamının özgün işlevlerini yitirdiği görülmektedir. Lağvedilme kararından

¹⁸ Esin Demirel İşli, İstanbul Tekkeleri Mimarisi, Eklentileri ve Restorasyonu, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998, s. 152-160; M. Baha Tanman, “İstanbul Tekkeleri”, Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, C. 8, İstanbul 2015, s. 420-424.

sonra, ayakta kalan tekkelerin büyük bir kısmı, mimari özellikleri ve yapısal uygunlukları göz önünde bulundurularak, özellikle cami olarak ibadete açılmak üzere tahsis edilmiştir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde, söz konusu tekkelerin birçoğunun aslında kuruluşlarından itibaren hem cami hem de tekke işlevlerini bir arada barındıran çift işlevli yapılar olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak, tarihsel süreç içerisinde bu yapılar içinde yer alan harem, selamlık, mutfak ve diğer tarikatla doğrudan ilişkili olan mekânsal birimler, zamanla işlevselliklerini yitirmiş ve günümüze ulaşmaları sınırlı kalmıştır. Bu bağlamda, günümüzde pek çok örnekte sadece cami ve tevhidhane gibi ibadete yönelik ana mekânlar orijinal biçimleriyle varlıklarını sürdürebilmiştir. Böylece, tarikat hayatının mekânsal zenginliği ve sosyal fonksiyonları bakımından önem arz eden birçok unsuru kaybedilmiş olmakla birlikte, mimarinin bu özgün alanları üzerinden İstanbul tekkelerinin tarihî ve kültürel mirası hâlen izlenebilir durumdadır.

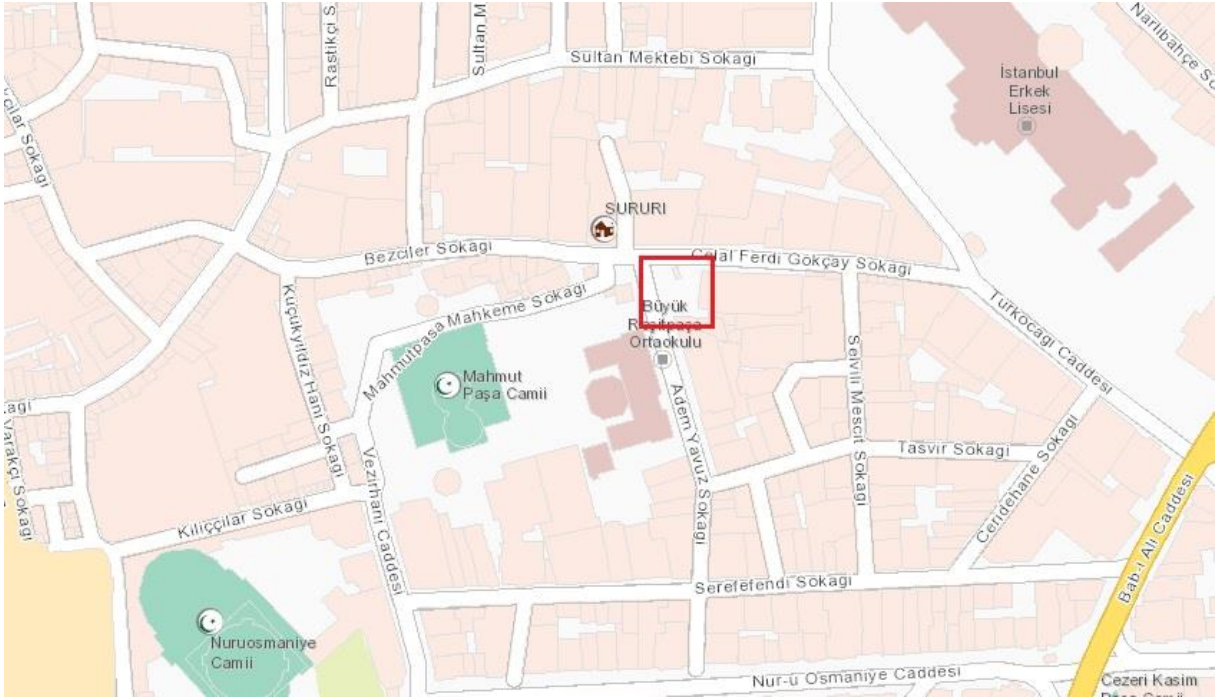
Cami olarak kullanılmaya mimari ve işlevsel açıdan elverişli olmayan, büyük çoğunluğu geleneksel konut mimarisinin özelliklerini yansıtan ve esas itibarıyla tarikat mimarisi bağlamında önemli bir yer tutan birçok tekke yapısı, çeşitli sebeplerle ciddi tahribatlara uğramıştır. Bu yapıların önemli bir kısmı, vakıflar tarafından yıktırılarak sahip oldukları arsalar satışa çıkarılmıştır. Diğer bir grup ise işlev değişikliğine uğrayarak mesken, depo, okul gibi farklı amaçlarla kiraya verilmiş, dolayısıyla özgün kullanım biçimlerinden koparılmıştır. Zaman içinde bu tekkelerin büyük bir bölümü, bakım ve onarım eksikliği nedeniyle harabeye dönüşmüş, bazıları ise özellikle yangın felaketleri neticesinde tamamen yok olmuştur. Bunun yanı sıra, 1950’li yıllarda kentsel dönüşüm ve ulaşım düzenlemeleri çerçevesinde gerçekleştirilen geniş yol açma faaliyetleri sırasında, tarihi yapıların arasında yer alan birçok tekke feda edilmiş ve yapı stokundan çıkarılmıştır. Bu olgular dikkate alındığında, İstanbul’un Osmanlı dönemi mimari mirası içerisinde, mimari ve kültürel değeri yüksek olan tekkelerin en ciddi kayıplara uğrayan yapılar grubu olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.¹⁹

¹⁹ M. Baha Tanman, “İstanbul Tekkeleri”, Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, C. 8, İstanbul 2015, 425-427.

2.FATİH İLÇESİ MOLLA FENARİ MAHALLESİ 323 ADA 3 PARSELDEKİ KÜLTÜR VARLIKLARI

2.1.Baba Ali Şah Tekkesi (Şeyh Zengi Tekkesi)

Günümüze ulaşamayan tekke, İstanbul'un tarihi yarımadasında yer alan Fatih ilçesine bağlı Molla Fenari Mahallesi sınırları içerisinde, Nuruosmaniye Caddesi ile Adem Yavuz Sokağı'nın kesişim noktasına yakın bir konumda, tapu kayıtlarına göre 323 ada ve 3 parsel üzerinde bulunmaktaydı. Kaynaklarda Baba Ali Şah Tekkesi isminin yanı sıra "Şah Ali Baba Tekkesi", "Baba Ali Şah Bin Zengi Tekkesi", "Şeyh Zengi Tekkesi", "Şah Ali Zengi Baba Tekkesi", "Şah Zengi Tekkesi", "Cünuni Ali Efendi Tekkesi", "Şeyh Şerafettin Efendi Tekkesi" ve "Mengene Tekkesi" olarak da geçmektedir.

Tekkenin bulunduğu konum (Fatih Belediyesi Arşivi)

Söz konusu tekkenin inşasına ilişkin en erken kayıt, Osmanlı dönemine ait önemli arşiv belgelerinden biri olan 1546 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde yer almaktadır. Bu defterdeki bilgilere göre, Baba Ali Şah bin Zengi isimli bir şahıs, Hicrî 891 yılına, Miladî takvime göre ise Ocak 1486 tarihine tekabül eden bir vakfiye düzenleyerek söz konusu tekkenin kurulmasına öncülük etmiştir. Anılan vakfiye, sadece tekkenin inşasıyla ilgili değil, aynı zamanda yapının işlevselliğini sürdürebilmesi amacıyla vakıf düzenlemeleriyle maddi kaynaklarının da temin edildiğini göstermektedir. Böylelikle Baba Ali Şah bin

Zengi'nin, Osmanlı tasavvuf geleneği içinde önemli bir yer tutan tekke kurumunun yaşatılmasına katkı sunduğu anlaşılmaktadır.²⁰

Şeyh Zengi Tekkesi'nin eski eser olarak kayıtlara düştüğü ilk belge 1980 tarihlidir. T.C. Kültür Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı'nın 12223 kara no ve 11.07.1980 tarihli kararında 323 ada 3 parselde bulunan eski eser Şeyh Zengi Tekkesi ifadeleri takip edilebilir.

T. C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
GAYRİMENKUL ESKİ ESERLER ve ANITLAR
YÜKSEK KURULU BAŞKANLIĞI

KARAR

Toplantı No. ve Tarihi : 318 - 11.7.1980
Karar No. ve Tarihi : 12223 - 11.7.1980
Toplantı Yeri : İST.

Istanbul; Eminönü, Mehmetpaşa Mahallesi, 55 pafta, 323 ada, 3 parselde bulunan Şeyh Zengi Tekkesi hakkındaki İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü'nün 9.5.1980 gün ve 43/1115 sayılı yazısı okundu, ekleri incelendi, yapılan müzakeresi sonunda :

Eminönü, 323 ada, 3 parselde bulunan eski eser Şeyhzengi Tekkesinin rölevesine tashihat yapılan projesine göre restitüsyonunun yapılabileceğine, bu uygulama sırasında hazirenin temizlenip muhafaza edilmesine, hazireyi çeviren bahçe duvarlarında tamir ve ihya edilmesine, önündeki salaş klubelerin temizlenmesi gerektiğine karar verildi.

BAŞKAN
Alsaç (Orhan)

BAŞKAN VEKİLİ
Tayla (Hüseyin)

Oye Aksoz (Ferihsa)	Oye Aktepe (Münir) Bulunmadı	Oye Akurgal (Ekrem)	Oye Alkim (Bahadır) Bulunmadı	Oye Beyru (Rauf)
Oye Biler (Remiz) Bulunmadı	Oye Erdar (Cevat)	Oye Eylce (Semavi)	Oye Kırzaoğlu (Fahrettin) Bulunmadı	Oye Kuban (Doğan)
Oye Kurran (Abdullah)	Oye Ögel (Semra)	Oye Serdaroğlu (Umit)	Oye Tandoğan (Rifat)	Oye Tayla (Hüseyin)
Oye Küller Müteferi Bilgiç (Emin)	Oye Vakıflar Genel Md. Ercan (Mustafa) Bulunmadı	Oye Eski Eserler ve Müzeler Genel Md. Oğuz (Cüneyt)	Oye Turizm Genel Md. Sever (Ö. Faruk)	Oye Plânişma ve İmar Genel Md. Kırdar (Erdem)

HA.HA.24.7.980

Tekkenin eski eser olarak kabul edildiği karar (İBB Arşivi)

²⁰ Mehmed Akif Köseoğlu, Suriçi İstanbul'un Tekkeleri ve Son Şeyhleri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2022, s..503.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul IV Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 12.04.2010 tarih ve 3704 nolu kararında Şeyh Zengi Tekkesi korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiştir.

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
İstanbul IV Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını
Koruma Bölge Kurulu

Toplantı Tarihi ve No: 12.04.2010-275
Karar Tarih ve No : 12.04.2010-3704

Toplantı yeri
İSTANBUL

KARAR

İstanbul İli, Fatih (Eminönü) İlçesi 323 ada, 3 parselde yer alan, İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 12.07.1995 gün ve 6848 sayılı kararıyla belirlenen kentsel ve tarihi sit alanı içinde ve İstanbul IV Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 17.03.2010 gün ve 3632 sayılı kararı ile geçiş dönemi yapılanma koşulları belirlenen alanda kalan, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı'nın 11.07.1980 gün ve 12223 sayılı kararında "rölövesine ve tashihaat yapılan projesine göre restitüsyonunun yapılabileceğine" denilen Vakıflar Genel Müdürlüğü mülkiyetindeki Şeyh Zengi (Baba Ali) Tekkesi'nin korunması gerekli kültür varlığı olarak tesciline ilişkin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Etüd ve Projeler Daire Başkanlığı- Tarihi Çevre Koruma Müdürlüğü'nün 08.01.2010 gün ve M.34.0.IBB.0.31.63.166-2371778 TN. 2446847 (50) sayılı yazısı ve 31.03.2010 gün ve 218 kayıt numaralı rapor okundu ekleri incelendi yapılan görüşmeler sonucunda:

İstanbul İli, Fatih(Eminönü) İlçesi 323 ada, 3 parselde yer alan Şeyh Zengi (Baba Ali) Tekkesi'ne ait yeterli bilgi, belge ve görsel dokümanı mevcut olduğundan, korunması gerekli kültür varlığı olarak tesciline: Kurulumuzun 25.11.2009 gün ve 3387 sayılı kararıyla istenilen restitüsyon ve rekonstrüksiyon projelerinin Kurulumuza iletilmesine karar verildi.

BAŞKAN
Ahmet TANYOLAC
İMZA

BAŞKAN YARDIMCISI
Cafer BOZKURT
İMZA

ÜYE
Şevket DÖNMEZ
İMZA

ÜYE
Sırma TURGUT
İMZA

ÜYE
Feridun ÖZGÜMÜŞ
İMZA

ÜYE
İbrahim SUBAŞI
İMZA

ÜYE
Funda Öztürk KERESTECİOĞLU
İMZA

ÜYE
Davut ÇAKIR
İST.B.BL.BŞK.TEM
İMZA

ÜYE
Ahmet AYYILDIZ
FATİH BL.BŞK.TEM.
İMZA

ÜYE
Esin Demirel İŞLİ
İST.VAK.I.BÖL.MÜD.TEM.
İMZA

12.04.2010 AHB

Tekkenin tescil kararı (İBB Arşivi)

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 17.07.2019 tarih ve 6963 nolu kararında Şeyh Zengi Tekkesi'nin koruma grubu I olarak belirlenmiştir.

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIğI
İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını
Koruma Bölge Kurulu

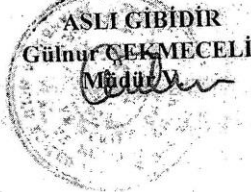
Toplantı Tarihi ve No : 17.07.2019 – 461
Karar Tarihi ve No : 17.07.2019 – 6963

Toplantı Yeri
İSTANBUL

KARAR

İstanbul İli, Fatih İlçesi, Molla Fenari Mahallesi, 55 pafta, 323 ada, 3 parselde yer alan İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 12.07.1995 tarih ve 6848 sayılı kararı ile belirlenen Kentsel ve Tabii Sit alanı içerisinde kalan, İstanbul IV Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 25.07.2012 tarih ve 788 sayılı kararı ile uygun bulunan Tarihi Yarımada (Fatih) 1/1000  l ekli Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı'nda 1. Derece Koruma Bölgesinde, sosyal kültürel tesis alanında kalan, İstanbul IV Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 12.04.2010 tarih ve 3704 sayılı kararı ile korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilen, İstanbul IV Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 21.03.2012 tarih ve 501 sayılı kararı ile rölöve, restitüsyon ve rekonstrüksiyon projeleri onaylanan Şeyh Zengi(Ali Baba) Tekkesinin koruma grubunun belirlenmesi talebini içeren İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü'nün 29.05.2019 tarih ve 69178850/477-İBB No:80598 sayılı yazısı ile 16.07.2019 tarih ve 318155 kayıt numaralı Müdürlük raporu, 34.200.2299 numaralı işlem dosyası eşliğinde okundu, ekleri incelendi, yapılan görüşmeler sonucunda;

İstanbul İli, Fatih İlçesi, Molla Fenari Mahallesi, 55 pafta, 323 ada, 3 parselde yer alan Şeyh Zengi(Ali Baba) Tekkesinin koruma grubunun I olarak belirlenmesine karar verildi.

BAşKAN
Sare SAHİL
İMZA

BAşKAN YARDIMCISI
şevket DÖNMEZ
İMZA

ÜYE
Selman CAN
İMZA

ÜYE
Erdal UZUNER
İMZA

ÜYE
Mehmet Halis BILDEN
BULUNMADI

ÜYE

ÜYE

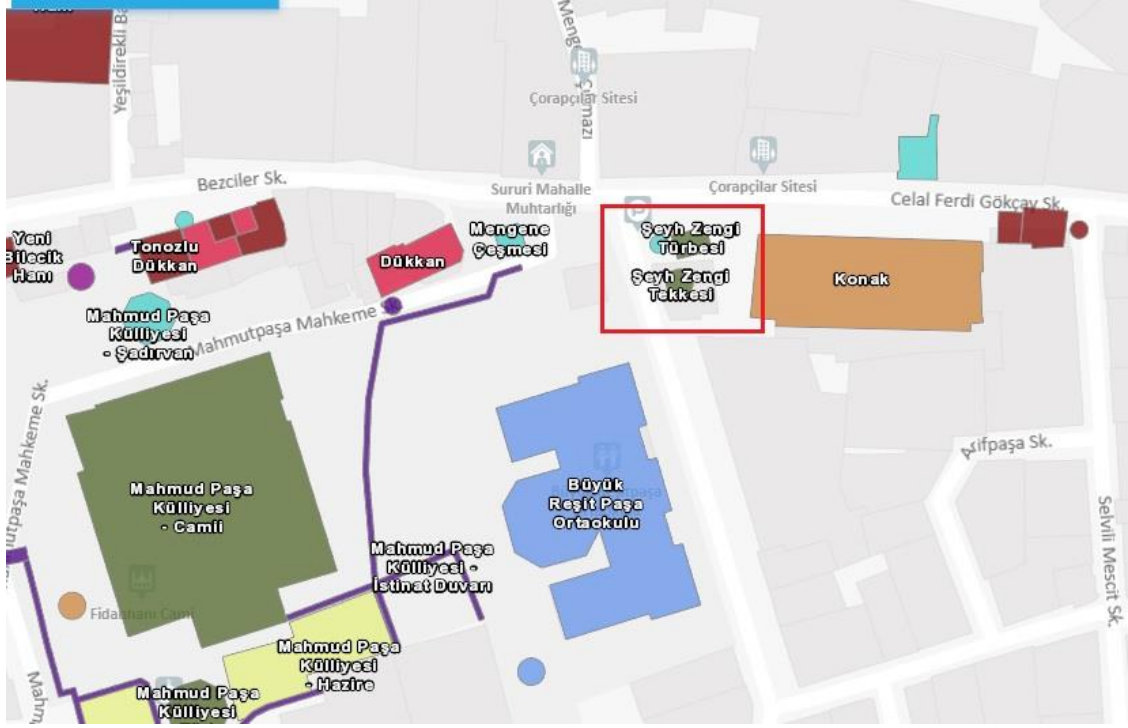
ÜYE
Fatih YAVUZ
İST.B.BL.BşK.TEM.
BULUNMADI

ÜYE
Hatice DAşDEMİR
İST. VAKIFLAR B L.
M D TEM.
İMZA

ÜYE
Erhan OFLAZ
FATİH.BL.BşK.TEM.
İMZA

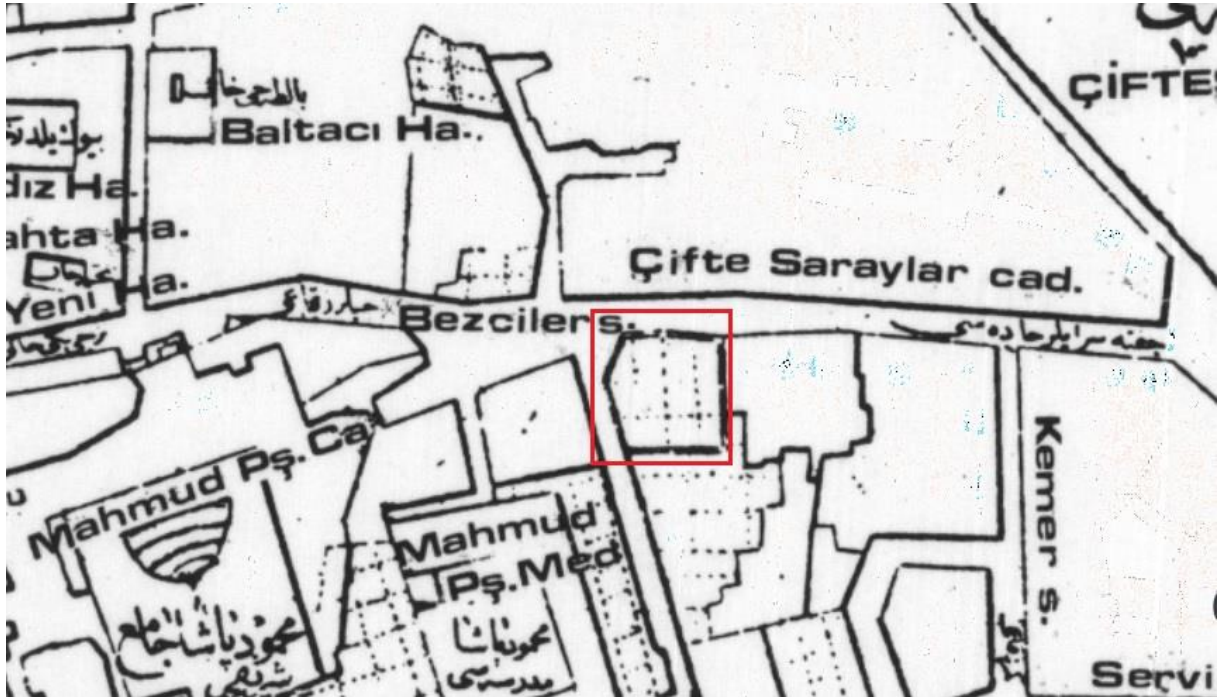
Tekkenin grup kararı (İBB Arşivi)

İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin tescilli eserleri gösterdiği Kültürel Miras Haritasında da günümüze ulaşamayan tekke ve bugüne ulaşabilen türbe görülmektedir.

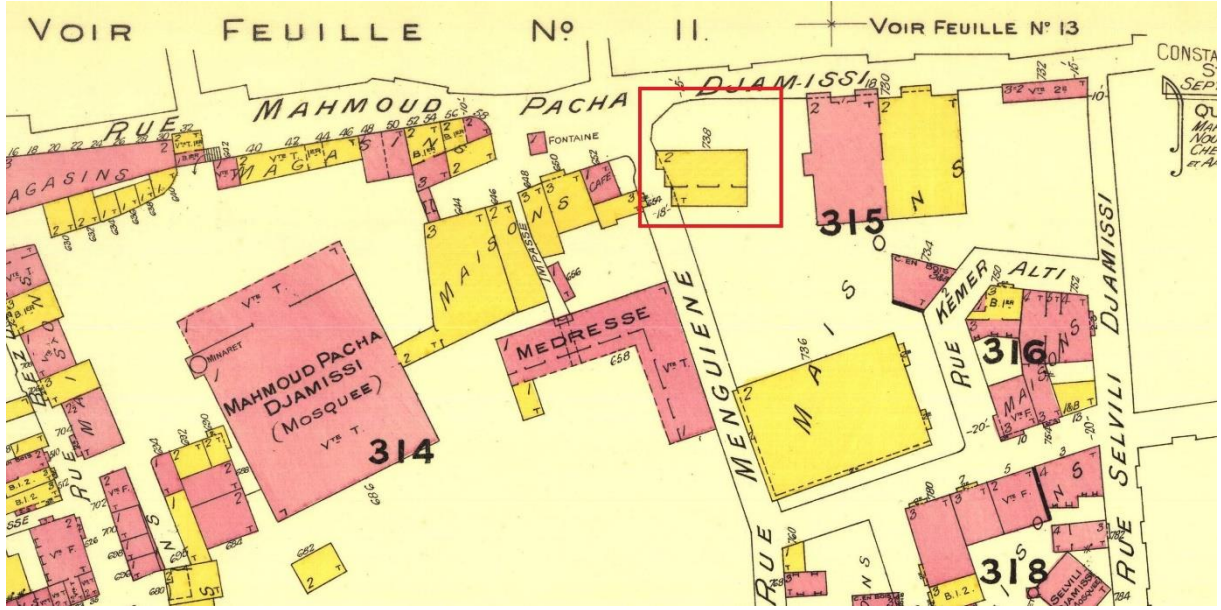

İBB Kültürel Miras Haritasında tekke ve türbe (İBB Şehir Haritası)

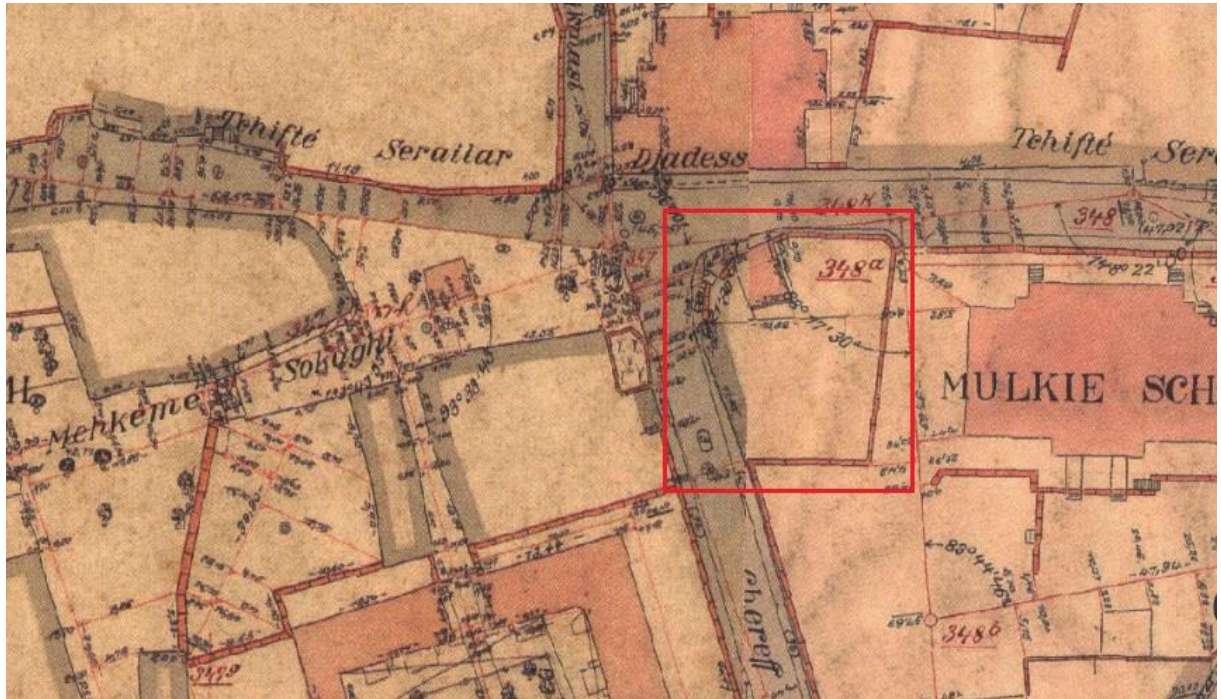
Günümüze ulaşamayan tekkenin varlığı eski haritalardan ve hava fotoğraflarından takip edilebilir.

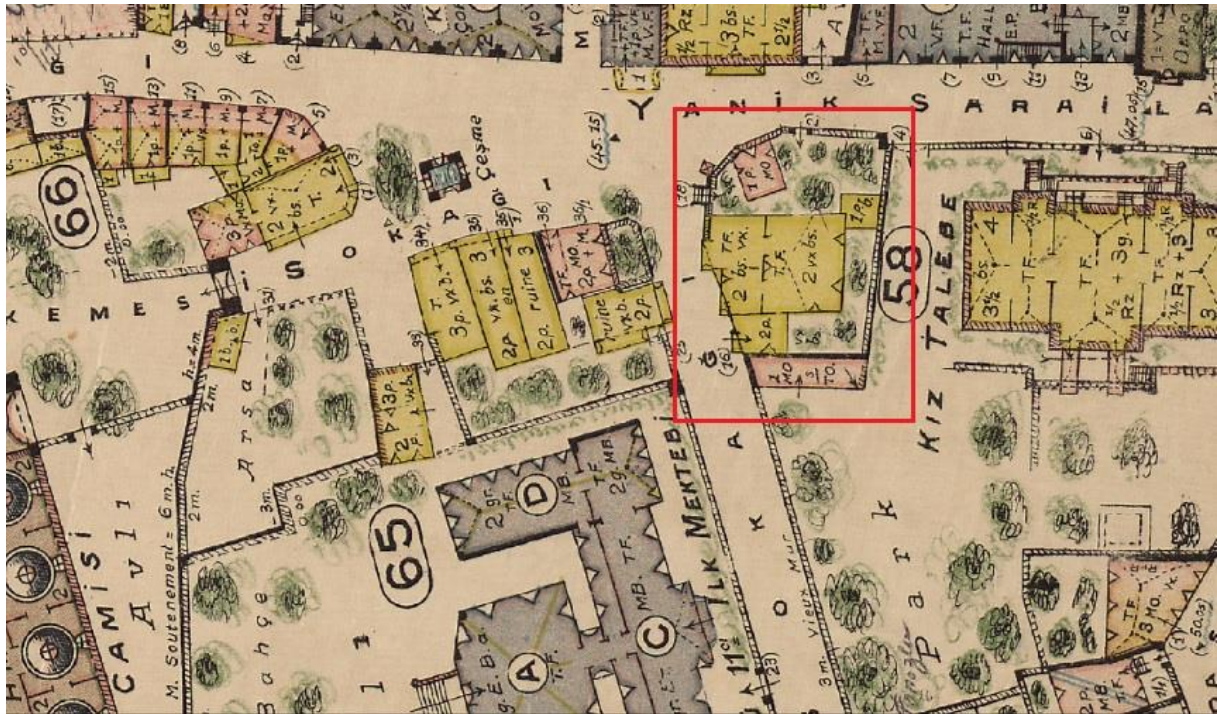
Ayverdi Haritasında tekkenin bulunduğu alan

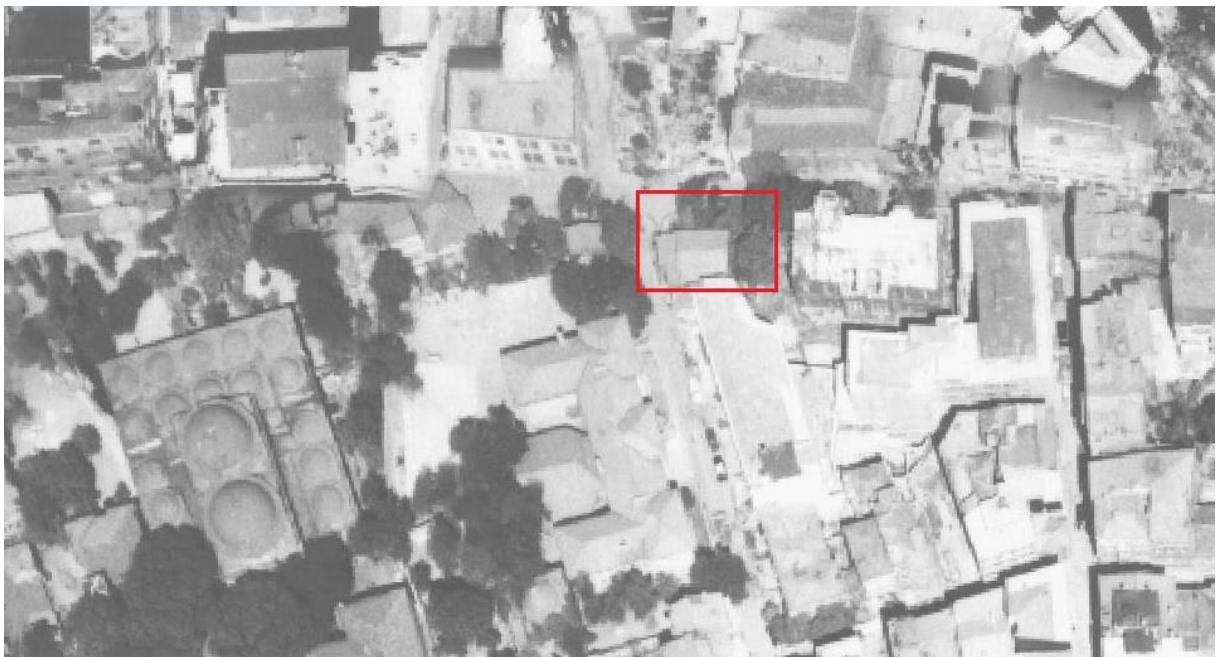
Goad Haritasında tekke

Alman Mavileri Haritasında tekkenin bulunduğu alan

Pervititch Haritasında tekke

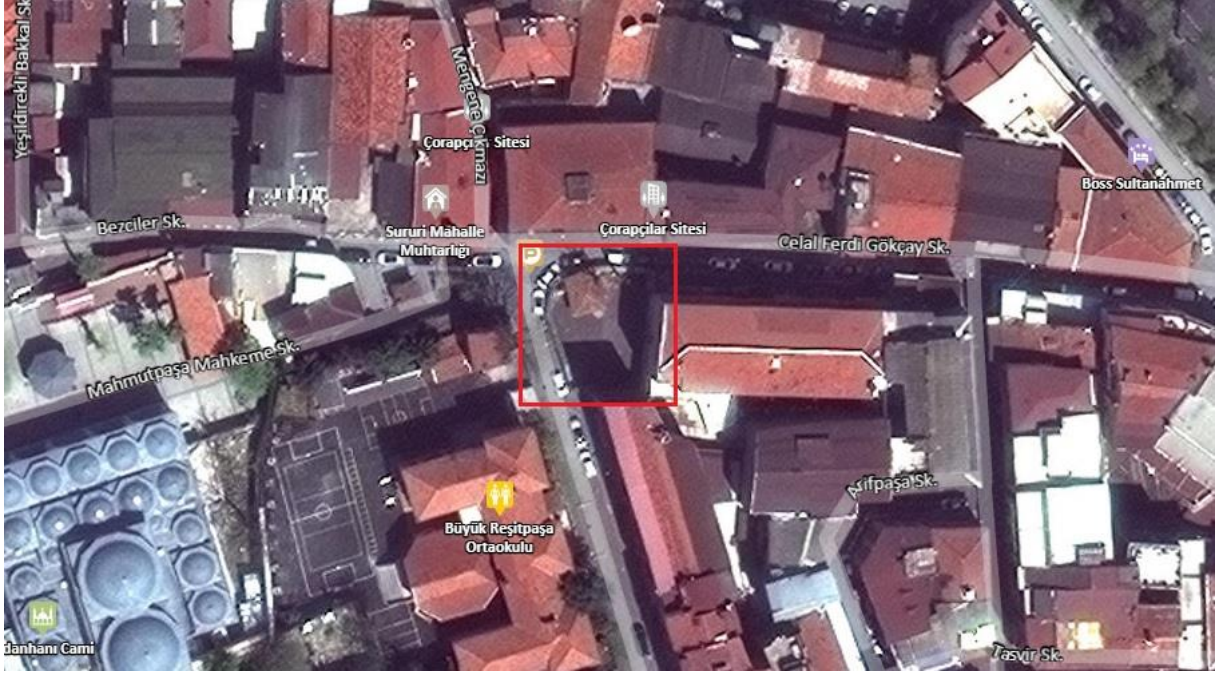

1982 tarihli hava fotoğrafında tekkenin görünümü (İBB Şehir Haritası)

1987 tarihli hava fotoğrafında tekkenin görünümü (İBB Şehir Haritası)

2024 tarihli hava fotoğrafında tekkenin bulunduğu alan (İBB Şehir Haritası)

2.1.1.Tarihçesi

Baba Ali Şah Tekkesi'nin ilk inşa edildiği dönemden 20. yüzyılın başlarına kadar geçen süre zarfında hangi yapısal ve işlevsel aşamalardan geçtiği, mevcut kaynaklar ışığında kesin olarak tespit edilememektedir. Osmanlı İstanbul'una dair en önemli kaynaklardan biri olan tekke envanterleri incelendiğinde, özellikle 18. yüzyılın ortalarından itibaren düzenlenmiş İstanbul tekke listelerinde Baba Ali Şah Tekkesi'nin adına rastlanmaması, bu yapının uzun bir dönem resmî kayıtlarda yer almadığını ya da faaliyetlerinin sınırlı kaldığını düşündürmektedir.²¹ Bu durum, tekkenin belirli dönemlerde faal olmaktan çıkmış olabileceği yahut sadece türbe merkezli bir ziyaretgâh olarak varlığını sürdürdüğü ihtimalini gündeme getirmektedir.

Ancak, bu boşluğu kısmen de olsa dolduran önemli bir tarihî kaynak, Ayvansarayî olarak tanınan Hafız Hüseyin Ayvansarayî tarafından 1765–1785 yılları arasında kaleme alınmış olan *Mecmuâ-i Tevârih* adlı eserdir. Söz konusu eserde, Baba Ali Şah'a ait türbe ile ilgili olarak şu kayda yer verilmektedir:

²¹ Ayrıca bkz. Atilla Çetin, "İstanbul'daki Tekke, Zaviye ve Hankahlar Hakkında 1199 (1784) Tarihli Önemli Bir Vesika", Vakıflar Dergisi, S. 13, 1981, s. 583-590.

*“Osmaniye (Nuruosmaniye) Camii kurbünde Cebeci kulluğu karşısında çıkmaz sokak içinde vâki türbe-i mahsusasında medfundur. Ali Baba nâm ehl-i hâl ni‘me’l-ceyşden olup Fatih ile gelenlerdendir. Ol etrafta nezr ü sadakası mücerribâtdan olmağa teberrüken tahrir olundu.”*²²

Bu pasaj hem mekânsal konum hem de ziyaret kültürü açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Buna göre, türbe Nuruosmaniye Camii civarında, Cebeci Ocağı karşısında yer alan bir çıkmaz sokak içerisinde konumlanmış olup, Baba Ali Şah (veya Ali Baba) isimli zatın burada medfun bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Ali Baba'nın “ehl-i hâl” bir kişi olarak tanımlanması ve “ni‘me’l-ceyş” (askerî birliklerin hayır sahibi mensuplarından) ifadesiyle Fatih Sultan Mehmed döneminde yaşamış, muhtemelen İstanbul'un fethine katılmış bir sûfî şahsiyet olduğuna işaret edilmektedir.

Aynı kayıтта, türbenin bulunduğu çevrede halkın yaptığı adak ve sadakaların etkili olduğuna inanıldığı, yani bu mekânın halk inancında kudsiyet atfedilen bir ziyaretgâh olarak algılandığı vurgulanmaktadır. Bu durum, en azından 18. yüzyılın ikinci yarısında Baba Ali Şah'a ait türbenin ayakta olduğunu ve çevre halkı tarafından düzenli olarak ziyaret edildiğini göstermektedir. Dolayısıyla, tekke yapısı kaynaklarda anılmasa da türbenin mamur hâlde bulunduğu ve manevi işlevini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Tekkenin, İstanbul'un yangınlara en çok maruz kalan semtlerinden birinde konumlandığı dikkate alındığında, bu yapının zaman içerisinde çeşitli yangınlara uğramış ve bu nedenle muhtelif dönemlerde yeniden inşa edilmiş olması ihtimali oldukça kuvvetlidir. Özellikle ahşap ağırlıklı Osmanlı mimarisi içinde yer alan dini yapılar, yangınlar karşısında savunmasız kalmakta, bu da yapının fiziksel varlığında dönemsel yenilemeleri gerekli kılmış olabilmektedir. Ne var ki, bu tamirat veya yeniden inşa süreçlerine dair doğrudan belge veya mimari iz günümüze ulaşmadığından, bu tür varsayımlar yalnızca dolaylı veriler ışığında ifade edilebilmektedir.²³

Öte yandan, Baba Ali Şah tarafından inşa ettirilen bu tekkenin tarikatî mensubiyetine dair elimizdeki tarihî kaynaklar doğrultusunda kesin bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Ne

²² Hüseyin Ayvansarayı, Mecmua-i Tevarih, (Haz. Fahri Ç. Derin, Vahit Çabuk), İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985, s. 33.

²³ M. Baha Tanman, “Baba Ali Şah Tekkesi”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 1, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 514.

1546 tarihli *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* gibi erken dönem resmî Osmanlı kayıtlarında, ne de 18. yüzyılın ikinci yarısında Hafız Hüseyin Ayvansarayî tarafından derlenen *Mecmuâ-i Tevârih* adlı kronikte, Baba Ali Şah'ın bağlı bulunduğu tarikat veya kurduğu tekkenin hangi tasavvufî gelenek içerisinde konumlandığına ilişkin açık bir bilgi yer almamaktadır. Bu durum, söz konusu yapının ve kurucusunun uzun süre marjinal ya da resmî kimlik dışında kalmış bir sûfî zümreye mensup olabileceğini düşündürmektedir.

Vakfiye kayıtlarından elde edilen bilgilere göre, söz konusu tekkenin ilk yapısı, Bezirgân Hayrüddin'e ait özel mülklerle çevrelenmiş, bahçe içerisinde yer alan müstakil bir konumda inşa edilmiştir. Bu erken dönem tekke binasının mimari özellikleri incelendiğinde, yapının iki katlı olduğu; üst katta iki ayrı odanın, alt katta ise tek bir odanın bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu yapısal düzenleme, dönemin tekke mimarisi açısından sade ancak işlevsel bir yerleşim planını yansıtmaktadır.

Vakfiyede yer alan hükümlere göre, tekkenin idaresi, yani şeyhlik görevi öncelikli olarak Şahkulu adlı kişiye tahsis edilmiştir. Onun ardından ise bu görevin, dinî bakımdan salih, ahlâken olgun ve tasavvufî yeterliliğe sahip bir başka kimseye devredilmesi öngörülmüştür. Bu düzenleme, tekkenin sadece fiziki bir yapı olmanın ötesinde, aynı zamanda manevî ve kurumsal sürekliliğe sahip bir yapı olarak kurgulandığını göstermektedir.

Bununla birlikte, Baba Ali Şah'a atfen kullanılan bazı unvan ve tabirler, özellikle de "Baba Ali Şah" ve "Şahkulu" gibi isimlerin yanı sıra, *Mecmuâ-i Tevârih*'te geçen "ehl-i hâl" nitelemesi, bu şahsiyetin heterodoks karakterli bir tasavvufî yapılanma ile ilişkili olabileceğini ima etmektedir. Osmanlı tasavvuf tarihinde, "ehl-i hâl" ifadesi çoğunlukla konvansiyonel Sünnî tarikat yapılanmalarından ziyade, mistik tecrübesi ön planda olan ve marjinal addedilen sûfî zümreleri tanımlamak için kullanılmıştır. Bu bağlamda, Baba Ali Şah'ın İstanbul'un fethine katılan ve sonrasında şehirde ikamet eden Batınî eğilimli heterodoks topluluklardan birine –örneğin Rum Abdalları, Kalenderîler veya erken dönem Bektaşîler gibi– mensup olması kuvvetle muhtemeldir.²⁴

²⁴ Hüseyin Ayvansarayî, *Mecmuâ-i Tevârih*, (Haz. Fahri Ç. Derin, Vahit Çabuk), İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985, s. 33.

Ayrıca vakfiyede, tekkede yer alan evin kira gelirlerinin öncelikle su temini ve bu suyun düzenli bir şekilde dağıtılması gibi kamusal yarar taşıyan hizmetlerde kullanılacağı açıkça belirtilmiştir. Bu görevlerin ifasından sonra elde kalan gelirin ise, tekkenin banisi olan Baba Ali Şah'ın kabrinin bulunduğu mekânda kandil yakılması amacıyla yağ satın alınmasına tahsis edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu uygulama, dönemin dinî ve kültürel anlayışı çerçevesinde ölen kişilerin ruhuna yönelik olarak sürdürülen hayır faaliyetlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Vakfiyede dikkat çeken bir diğer önemli husus, Mahmud Paşa Evkafı'nın mütevellisinin bu vakıf işlerinde *nazır* sıfatıyla denetleyici ve gözetleyici bir rol üstlenmesinin istenmiş olmasıdır. Bu da vakfın işleyişinin şeffaflık ve denetim ilkeleri çerçevesinde sürdürülebilmesi için merkezi otoriteyle irtibatlı bir gözetim mekanizmasının kurulmuş olduğunu göstermektedir.²⁵

1600 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri'nde yer alan kayıtlardan hareketle yapılan değerlendirmelere göre, tekkeye daha önce vakfedilmiş olan evin bulunduğu alan, söz konusu tarihte mimari işlev açısından önemli bir dönüşüm geçirmiştir.²⁶ Bu dönüşüm neticesinde, vakıf evi yerine iki katlı bir dükkân inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu yapı değişikliği, muhtemelen vakfın ekonomik sürdürülebilirliğini sağlamak ve vakıf gelirlerini artırmak amacıyla gerçekleştirilmiş olup, dönemin şehircilik anlayışı ve ekonomik gereklilikleriyle de yakından ilişkilidir. Vakıf mallarının işlevsel dönüşümü, Osmanlı kent dokusu içerisinde sıkça karşılaşılan bir uygulamadır ve bu tür dönüşümler, vakıf kurumlarının esnekliğini ve toplumsal ihtiyaçlara uyum sağlama kapasitesini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Ancak, bu yapısal ve fonksiyonel dönüşümle varlığını sürdüren tekke, 2 Ağustos 1826 tarihinde İstanbul'un Hocapaşa semtinde meydana gelen ve kent tarihine büyük yıkımla geçen yangında tamamen yok olmuştur. Hocapaşa Yangını, dönemin birçok sivil ve kamusal yapısını etkileyen geniş çaplı bir afet olarak kayıtlara geçmiş; başta ahşap olmak üzere yangına karşı dayanıksız malzemelerle inşa edilmiş yapılar bu felaketten ciddi biçimde zarar görmüştür. Bu yangının, söz konusu tekkeyi de tamamen ortadan kaldırdığı hem fiziksel yapının hem de ona bağlı vakfiye düzenlemelerinin uygulanabilirliğini sona

²⁵ Ömer Lütfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi, İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546), İstanbul 1970, s. 45.

²⁶ Mehmet Canatar, İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1009 (1600), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2004, s. 24.

erdirdiği anlaşılmaktadır. Böylelikle tekke, yüzyıllar boyunca süregelen varlığını trajik bir şekilde kaybetmiştir.

Baba Ali Şah Tekkesi'nin adı, 18. ve 19. yüzyıllarda düzenlenmiş olan İstanbul tekke envanterlerinde geçmemektedir. Bu durum, söz konusu yapının belirli dönemlerde tasavvufî işlevini kaybetmiş olabileceğini veya yapının gayriresmî bir ziyaretgâh olarak faaliyetini sürdürdüğünü düşündürmektedir. Bununla birlikte, 16. yüzyıl başlarından itibaren Anadolu ve Rumeli genelinde çeşitli heterodoks zümreleri bünyesinde toplayarak kurumsallaşan Bektaşîlik tarikatına zamanla intisap etmiş olabileceği yönünde varsayımsal bir değerlendirme yapılabilir. Nitekim Bektaşîliğin Osmanlı topraklarında özellikle taşrada olduğu kadar İstanbul'da da etkili olduğu, bu yapının tarihsel kimliğinin sonradan bu tarikatla bütünleşmiş olabileceğini desteklemektedir.²⁷

Ancak, 1826 yılında II. Mahmud'un emriyle gerçekleştirilen ve tarihe *Vak'a-i Hayriye* olarak geçen büyük tasfiye hareketinde, Bektaşî tarikatı resmen ilga edilmiş ve bu bağlamda İstanbul'daki Bektaşî tekkeleri kapatılmış, şeyhleri sürgüne gönderilmiş, bazı tekkeler ise tamamen yıkılmıştır. Bu süreç hakkında bilgi sunan tarihî kaynaklarda Baba Ali Şah Tekkesi'ne dair herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Bu da ya söz konusu yapının bu tarihte fiilen faal olmayan bir durumda olduğunu ya da Bektaşîlik bünyesinde resmen tanınan yapılar arasında yer almadığını düşündürmektedir. Dolayısıyla, bu tekkenin tarikatî kimliği, eldeki belgelerle tam olarak açıklığa kavuşmamış olmakla birlikte, heterodoks tasavvufî geleneklerle ilişkilendirilmesi ihtimali oldukça yüksektir.

1858 yılına ait resmi kayıtlardan elde edilen bilgilere göre, daha önce Mehmed Emin adındaki bir şahsın mülkiyetinde bulunan söz konusu arsa, aynı dönemde bitişiğindeki konağın sahibi olan dönemin Evkaf Nazırı Ferid Paşa'nın müdahalesiyle yeni bir tahsis sürecine konu olmuştur. Ferid Paşa, Evkaf Nezareti'nin yetkilerini kullanarak bu taşınmazın mülkiyet ve tasarruf haklarını oğlu Sa'deddin Efendi'nin uhdesine geçirmiştir. Bu devir işlemi, dönemin bürokratik teamüllerine uygun olarak tamamlanmış; gerekli resmi prosedürler yerine getirilmiş ve bu çerçevede mülkiyet hakkını teyit eden *berat* belgesi düzenlenerek Sa'deddin Efendi adına resmen tescil edilmiştir. Bu gelişme, aynı

²⁷ Davud İbrahimli, İstanbul Tekkelerinin Kültürel Hayata Etkileri (Özbek Tekkeleri Örneğinde), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2022, s. 70.

zamanda Evkaf Nazırı'nın şahsi ve ailevi etkisini kullanarak dini-manevi müesseselere yön verdiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Daha sonraki süreçte, Sa'deddin Efendi'nin bu mülk üzerindeki tasarruf hakkı, yani *kasr-ı yed* yetkisi doğrultusunda, Meclis-i Meşayih tarafından hazırlanan ve 10 Şubat 1894 tarihini taşıyan mazbataya istinaden, tekkenin meşihat (şeyhlik) makamı yeniden ihdas edilmiştir. Bu mazbata, Osmanlı Devleti'nin geç dönem tasavvufî yapılar üzerindeki denetim mekanizmasının kurumsal bir örneği olarak kabul edilebilir. Belirtilen mazbata çerçevesinde, Sa'diyye tarikatına mensup meşayih arasında yer alan Mehmed Şerefüddin Efendi'nin meşihat görevine tayin edilmesi uygun görülmüş ve bu atama, resmi bir şekilde tevcih edilmiştir. Bu atama, yalnızca bir tarikat büyüğünün belirlenmesi anlamına gelmemekte, aynı zamanda devletin tarikat yapıları üzerindeki idarî ve bürokratik düzenleme rolünü de açıkça yansıtmaktadır.

Bu gelişmeler, 19. yüzyıl sonlarında Osmanlı tarikatlarının geçirdiği kurumsal dönüşüm sürecinin, devlet-tarikat ilişkileri bağlamında nasıl şekillendiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Özellikle Meclis-i Meşayih gibi merkezi yapılar aracılığıyla meşihat atamalarının düzenlenmesi, devletin dini yapılar üzerindeki kontrolünü sürdürmeye yönelik bilinçli politikalarının bir parçası olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı Devleti'nin son dönem tasavvufî çevrelerinde önemli bir rol üstlenen Kara Baba Tekkesi Şeyhi Mehmed Hilmî Efendi'nin aracılığı ve himmetiyle, Sa'diyye tarikatı mensuplarından Şeyh Mehmed Şerefüddin Efendi ile Mısır Hidivi Abbas Hilmî Paşa'nın eşi Ferîde Zeyneb Hanım'ın hizmetinde bulunan kâhya kadın Hasibe Hanım'ın kızı arasında bir izdivaç gerçekleşmiştir. Bu evlilik, sadece kişisel bir birlikteliğin ötesinde, dönemin tarikat çevreleri ile hanedan ve aristokratik sınıf arasında kurulan güçlü toplumsal ve himaye ilişkilerini de yansıtmaktadır. Mehmed Hilmî Efendi'nin bu evliliğin gerçekleşmesindeki “delâlet”i, onun sadece bir tarikat şeyhi değil, aynı zamanda dönemin etkili sosyal aktörlerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu evliliğin ardından, Ferîde Zeyneb Hanım'ın maddi desteğiyle Şeyh Mehmed Şerefüddin Efendi'nin şeyhliğini üstlendiği tekke binasının inşası gerçekleştirilmiştir. Osmanlı sosyal hayatında hanedan mensuplarının ve yüksek zümre kadınlarının dini ve hayır kurumlarına yaptıkları maddi katkılar, vakıf kültürünün sürdürülmesinde ve tarikat yapılarının

desteklenmesinde önemli bir yer tutmuştur. Ferîde Zeyneb Hanım'ın bu bağlamdaki para yardımı hem şahsî bir himaye ilişkisini hem de dönemin tasavvufî yapılarının sosyal sermaye aracılığıyla nasıl güçlendiğini gösteren çarpıcı bir örnektir.²⁸

Tekke binasının tamamlanmasının ardından, yapının resmi açılış töreni, 20 Ocak 1904 tarihinde icra edilmiştir. Bu tarih, hem tekkenin fizikî olarak faaliyete geçtiği hem de Mehmed Şerefüddin Efendi'nin meşihatının resmen tebellür ettiği bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Açılışın, dönemin resmî ve tasavvufî çevrelerinde büyük bir önem arz ettiği, bu tür merasimlerin tarikat kurumlarının meşruiyetini pekiştirme açısından büyük bir işlev gördüğü bilinmektedir. Böylelikle hem tarikatın manevi liderliği kurumsallaştırılmış hem de tekkenin fiziki varlığı, sosyal himaye ve dayanışma ağları sayesinde hayata geçirilmiştir.

Tekkenin giriş cephesinde, yani ana cümle kapısının üst kısmında yer alan kitabe, yapının kimliğini ve tarihî bağlamını belgeleyen önemli unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Bu kitabe, yeşil renge boyanmış dikdörtgen formlu bir tahta levha üzerine yazılmış olup, Osmanlı hat sanatının zarif örneklerinden biri olan *sülûs* hatla tek satır halindeydi. Kitabede yer alan ibare şu şekildedir: “*Şah Ali Baba nam-ı diğeri Şeyh Şerefüddin Efendi Dergâh-ı Şerîfi sene 1333 M. Kâzım.*” Bu ifade, hem dergâhın şeyhi olan Mehmed Şerefüddin Efendi'nin tasavvufî unvanı olan “Şah Ali Baba” ismini hem de yapının hicrî 1333 yılında müdahale gördüğüne işaret olarak değerlendirilebilir.²⁹

Bu tarihî kitabenin görsel belgesi, araştırmacı mimar Esin D. İşli tarafından kayıt altına alınmış ve ilgili literatürde yayımlanmıştır. Böylelikle yapıya ait önemli bir epigrafik belge, günümüze ulaşan görsel malzeme aracılığıyla korunabilmiştir. Ancak kitabenin fiziksel olarak günümüzde nerede bulunduğu hususu, bazı araştırmacılar açısından belirsizliğini korumaktadır.

²⁸ Mehmed Akif Köseoğlu, *Suriçi İstanbul'un Tekkeleri ve Son Şeyhleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2022, s. 504.

²⁹ Esin Demirel İşli ve Emin Nedret İşli, “Şah Ali Zengi Baba Zaviyesi”, *Arkitekt*, s. 48.

Cümle kapısındaki kitabe (İşli)

Nitekim, bu konuda çalışma yapan araştırmacı A. B. Turnalı, söz konusu kitabeyle ilgili olarak, Vakıflar İdaresi tarafından bir dönem depo olarak kullanılan Vezneciler semtindeki Osman Keşfi Efendi Tekkesi'ne taşındığına dair bir bilgiye ulaştığını ifade etmiş; ancak bu bilgiyi teyit edecek doğrudan bir gözleme veya belgeye erişemediğini belirtmiştir. Bu durum, Osmanlı dönemi tekkelerine ait taşınabilir kültürel varlıkların Cumhuriyet döneminde yeterli koruma ve belgeleme olmaksızın el değiştirdiği ya da kaybolduğu sürece dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu kitabe, yalnızca bir estetik unsur değil, aynı zamanda tasavvufî mirasın mekânsal ve sembolik temsili açısından da önemli bir belge niteliğindedir.³⁰

Kitabede adı geçen şeyhin, tekkenin son bânisi olduğu tahmin edilebilir. Maliye Nezareti'nce hazırlanan İstanbul Tekkeleri Taamiye ve Tahsisat Defteri'nde, Mahmutpaşa yakınlarında, her sene Kurban Bayramı'nda 3 adet koyun istihkakı olan “Âmâ Ali Efendi Zaviyesi'nin” adı geçmektedir. Söz konusu çevrede çok az sayıda tarikat tesisi bulunduğundan bu belgede kayıtlı olan Âmâ Ali Efendi Zaviyesi ile Şah Ali Baba Tekkesi'nin aynı yapı olması kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla tekkenin, kitabedeki tarihten (1914-1915) biraz önce ihya edilmiş olması da ihtimal dahilindedir.³¹

Osmanlı son dönem bürokrasisinin tasavvufî yapılar üzerindeki düzenlemelerini yansıtan belgelerden biri olan, 1919 (1337) tarihli *İstanbul Tekkeleri Taamiye ve Tahsisat Defteridir*. Maliye Nezâreti tarafından hazırlanan bu defterde, Mahmutpaşa civarında yer aldığı belirtilen ve her yıl Kurban Bayramı vesilesiyle üç adet koyun istihkakı tahsis edilen “Âmâ

³⁰ Mehmed Akif Köseoğlu, *Suriçi İstanbul'un Tekkeleri ve Son Şeyhleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2022, s. 504-505.

³¹ M. Baha Tanman, “Baba Ali Şah Tekkesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 1, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 514.

Ali Efendi Zaviyesi”ne ilişkin bir kayıt mevcuttur. Bu zaviye, defterde zikredilen tekke/zaviye adları arasında yer almakta olup, bulunduğu semt ve aldığı tahsisat göz önüne alındığında, Şah Ali Baba Tekkesi ile özdeşleşmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira bu bölgede faaliyet gösteren tarikat yapılarının sayısı oldukça sınırlı olup hem mekânsal yakınlık hem de tarihî işlev açısından söz konusu iki yapının aynı olduğu yönünde makul bir kanaat oluşmaktadır.

Bu bilgiler ışığında, Şah Ali Baba Tekkesi'nin 1333/1914-1915 tarihli kitabesinde yer alan yeniden inşa veya ihya süreci ile Maliye Nezareti'ne ait tahsisat kaydı birlikte değerlendirildiğinde, tekkenin 20. yüzyıl başlarında resmî ve fonksiyonel bir tarikat yapısı olarak yeniden faaliyete geçirildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Sa'dî tarikatına intisaplı olan Şeyh Şerafeddin Efendi'nin, tekkenin hem fiziki varlığını hem de tarikatî kimliğini yeniden tesis ettiği ve bu sürecin devlet kayıtlarında da karşılık bulduğu görülmektedir.³² Dolayısıyla tekkenin, kitabede belirtilen tarihten kısa bir süre önce, muhtemelen 1910'lu yılların başlarında yeniden müdahale gördüğüne işarettir.

Baba Ali Şah Tekkesi'nin son fiziki evresini oluşturan yapı kompleksi, mimari açıdan oldukça mütevazı niteliklere sahipti. Bu son dönem yapısı, biri iki katlı ve tamamen ahşap malzemeden inşa edilmiş küçük bir bina ile bağımsız olarak konumlanan ve kagir (taş ve harçla yapılmış) malzemeden inşa edilmiş Baba Ali Şah türbesinden ibaretti. Bu yapı topluluğu, 1925 yılında çıkarılan Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Hakkındaki Kanun'un ardından resmî olarak tarikat faaliyetlerine son verilmesiyle birlikte, tarikat merkezi olma işlevini kaybetmiştir. Ancak bu tarihten sonra, tekkenin şeyhliğini yürütmüş olan ailenin üyeleri, bir süre daha bu mekânda ikamet etmeye devam etmişlerdir. Bu durum, tekkenin geç dönem kullanımında dinî işlevden ziyade bir tür aile evi ya da miras mekânı rolü üstlendiğini göstermektedir.

Son dönem Sa'dî meşayihinden Şeyh Niyazi Efendi'nin oğlu Nejat Ülgen'in, araştırmacı A. B. Turnalı'ya aktardığı bilgilere göre, tekkenin bulunduğu alan Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen imar faaliyetleri neticesinde önemli ölçüde değişikliğe uğramıştır. Bu kapsamda yapılan düzenlemeler sırasında, Mengene Sokağı'nın genişletilmesi ya da

³² Esin Demirel İşli, İstanbul Tekkeleri Mimarisi, Eklentileri ve Restorasyonu, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998, s. 120.

yeniden düzenlenmesi sonucu, tekkenin bahçesi ikiye bölünmüş; bu durum, mekânın tarihi ve ruhani bütünlüğünü olumsuz yönde etkilemiştir. Söz konusu düzenleme neticesinde, tekkenin banisi olan ve 15. yüzyılda yaşamış bulunan Baba Ali Şah bin Zengi'nin kabri, bahçenin karşı tarafında kalmış ve günümüzde sokağın diğer yakasında yer alan bir çitlembik ağacının dibinde konumlanmıştır. Bu durum, Osmanlı dönemi mezar alanlarının modern kentleşme süreçleri karşısında nasıl parçalandığını ve koruma sorunlarının nasıl ortaya çıktığını gösteren tipik bir örnek teşkil etmektedir.³³

Tekkeye bağlı türbe yapısında, Şeyh Mehmed Şerefüddin Efendi'nin yanı sıra, onun ilk eşi, henüz 20 yaşında iken vefat eden oğlu Ali Hulûsi ile aileden iki kişinin daha medfun olduğu bilinmektedir. Bu türbe, sadece bir aile mezarlığı olarak değil, aynı zamanda Sa'diyye tarikatı içerisinde önemli bir manevi merkez olarak da değerlendirilmiştir. Ancak, 1925 yılında çıkarılan Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılmasına Dair Kanun'un ardından, diğer birçok tarikat yapısında olduğu gibi bu tekkenin faaliyetleri de resmen sona erdirilmiş ve mülk statüsü kamuya devredilmiştir.

Tekkelerin kapatılmasını müteakip geçen süreçte, Şeyh Mehmed Şerefüddin Efendi'nin kızı Fethiye Hanım, babasından kalan bu yapıda bir süre ikamet etmeye devam etmiştir. Ancak, bu ikamet durumu uzun ömürlü olmamış; Vakıflar İdaresi tarafından açılan bir hukukî süreç sonucunda, Fethiye Hanım'ın söz konusu mekândan tahliyesine karar verilmiş ve kendisi, bu karar doğrultusunda tekkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.³⁴

Tekkelerin seddine rağmen, bazı yapılar fiilen ayakta kalmaya devam etmiş ve zamanla farklı işlevlerle kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, Vakıflar İdaresi tarafından söz konusu tekke binasının çeşitli odalarının kiraya verilmesi yoluna gidilmiş, yapı adeta bir konut kompleksine dönüştürülmüştür. Tekkede geçmişte icra edilen ayinler ise özellikle Sa'dî tarikatına özgü usullerle gerçekleştiriliyordu. Nitekim çarşamba gününü Perşembe'ye bağlayan gecelerde düzenlenen zikir ve ayinlerde, Şeyh Mehmed Şerefüddin Efendi'nin dervişlerinden biri olan ve mesleği itibarıyla "Yorgancı" lakabıyla tanınan Raşid Gürer zakirbaşı olarak görev yaparken, Şeyh Hilmî Efendi ise kıyam reisi sıfatıyla ayinlerin

³³ Mehmed Akif Köseoğlu, Suriçi İstanbul'un Tekkeleri ve Son Şeyhleri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2022, s. 504-505.

³⁴ Mehmed Akif Köseoğlu, Suriçi İstanbul'un Tekkeleri ve Son Şeyhleri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2022, s. 504-505.

düzenlenmesinde önemli bir rol üstlenmekteydi. Bu bilgiler, hem Sa'dî tarikatının ritüel pratikleri hem de tekkedeki sosyal hiyerarşi hakkında önemli veriler sunmaktadır.

Ziyaretin yapıldığı dönemde, üç kapılı tekke binası ciddi anlamda harap bir durumda bulunmakta; yapı adeta metruk hâle gelmişti. Vakıflar İdaresi'nin mülkiyetinde olan bina, o sırada bir kiracı tarafından mesken olarak kullanılmaktaydı. Kiracı, ipek ve manifatura alanında komisyonculuk yapan Mehmet Demirci adlı bir şahıstı. Bu durum, söz konusu tekkenin resmî olarak dini işlevi sona ermiş olmasına rağmen sivil kullanım altında farklı bir fonksiyon kazandığını göstermektedir.

Söz konusu yapıların zamanla terk edilmesi ve herhangi bir bakım ya da restorasyon sürecinden geçirilememesi, yapıların ciddi düzeyde tahrip olmasına ve harabe hâline dönüşmesine neden olmuştur. Bu süreç sonucunda, 1980'li yıllara gelindiğinde yapıların fiziksel bütünlükleri büyük oranda bozulmuş, taşıyıcı sistemleri zayıflamış ve güvenlik açısından tehlike arz eder duruma gelmiştir. Bu bağlamda, Temmuz 1984 tarihinde İstanbul Belediyesi ekipleri tarafından gerçekleştirilen yıkım işlemi, yapıların “mâil-i inhidâm” yani yıkılmaya yüz tutmuş olmaları gerekçesiyle uygulanmıştır.³⁵ Belediyenin bu müdahalesi, dönemin kentsel dönüşüm ve yapı güvenliği politikaları çerçevesinde değerlendirilse de Osmanlı'dan miras kalan birçok kültürel ve mimari unsurun bu dönemde sistemli bir koruma altına alınamaması nedeniyle kalıcı biçimde kaybedilmesine neden olmuştur.

Türbenin de içinde yer aldığı ve geçmişte tekke yapılarının bulunduğu, duvarla çevrili olan arsa, 1990'lı yıllardan itibaren Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kiralama yoluyla kullanım hakkı devredilerek farklı amaçlarla değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda, ilgili alan uzun bir süre boyunca Yeşildirek Spor Kulübü'ne tahsis edilmiş ve bu kulüp bünyesinde çeşitli faaliyetlerde bulunulmuştur. 2020 yılı itibarıyla ise söz konusu alan, spor faaliyetlerinin ötesine geçerek otopark olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönüşüm, tarihî önemi haiz bir mekânın modern kentsel ihtiyaçlara cevap verecek biçimde yeniden işlevlendirilmesinin bir örneği olmakla birlikte, kültürel mirasın korunması açısından da tartışmalı bir uygulama olarak değerlendirilebilir.

³⁵ Esin Demirel İşli, İstanbul Tekkeleri Mimarisi, Eklentileri ve Restorasyonu, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998, s. 120.

Mehmet Akif Köseoğlu'nun çalışmasında yer alan ifadelerle göre, 22 Haziran 2020 tarihinde yapılan bir saha araştırmasında hem Yeşildirek Spor Kulübü Başkanı hem de aynı zamanda otoparkın fiilî işletmecisi olan Nevzat Kanık ile yapılan görüşmelerde, bölgeye dair önemli sözlü tarih verileri elde edilmiştir.³⁶

2017 yılına ait ortofotoda parselin otopark olarak kullanıldığı takip edilebilir (Fatih Belediyesi Arşivi)

Kanık, 1952 yılında bu tekkenin bulunduğu Mengene Sokağı'nda doğmuş; çocukluğunu bu çevrede geçirmiş ve karşısındaki ilkokulda eğitim almıştır. Dolayısıyla hem fiziksel çevre hem de sosyal dokuda meydana gelen yaklaşık 60 yıllık dönüşüme doğrudan tanıklık etmiş bir yerel hafıza kaynağıdır. Nevzat Kanık, tekkenin karşısında yer alan ağacın dibinde bir dönem varlığı bilinen, silindirik formda, uzun bir kabir taşının bulunduğunu da hatırladığını ifade etmiştir. Ancak söz konusu taş, zaman içerisinde kaybolmuş; büyük olasılıkla defineciler tarafından yapılan izinsiz ve kaçak kazılar sonucunda mezar alanı tahrip edilmiş, bu müdahale sonrasında da geride kalan boşluk çukur hâline gelmiştir. Güvenlik ve estetik nedenlerle bu çukurun çevresi, daha sonra yüksekçe bir duvarla

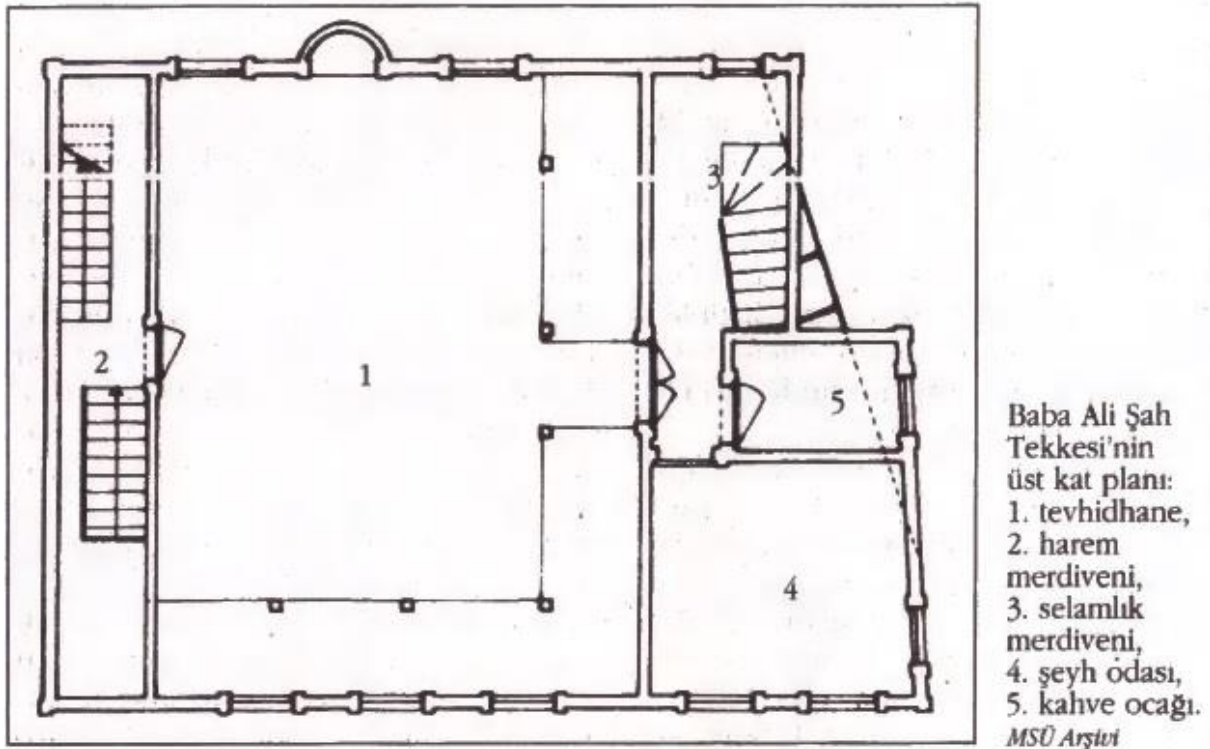
³⁶ Mehmed Akif Köseoğlu, Suriçi İstanbul'un Tekkeleri ve Son Şeyhleri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2022, s..505.

çevrilmiştir. Bu durum, kent içindeki tarihî alanların sistemli koruma altına alınamaması hâlinde karşı karşıya kalabilecekleri tehditleri açık biçimde ortaya koymaktadır.³⁷

Bununla birlikte, söz konusu alanın tarihî önemi göz önüne alınarak, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın denetiminde 2024 yılının şubat ayında bilimsel kazı çalışmalarına başlanmıştır. Uzman ekiplerce yürütülen bu kazılar neticesinde, tekkeye ait olduğu tespit edilen temel duvar kalıntıları gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu bulgular, söz konusu alanın sadece belgelerde geçen tarihî bir yapı olmanın ötesinde, somut arkeolojik veri sunan bir kültür varlığı olduğunu ortaya koymakta; gelecek koruma ve restorasyon süreçlerine zemin hazırlamaktadır.

2.1.2.Mimarisi

Günümüze ulaşamayan tekkenin mimarisi kaynaklardan ve kısmen eski fotoğraflardan takip edilebilmektedir. Bu bağlamda ilk olarak kaynaklardaki veriler incelenecek daha sonra eski fotoğraflar değerlendirilecektir.

Baba Ali Şah Tekkesi planı (Tanman)

³⁷ Mehmed Akif Köseoğlu, Suriçi İstanbul'un Tekkeleri ve Son Şeyhleri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2022, s..505.

Ahmed Bilgin Turnalı Baba Ali Şah Tekkesi'nin mimarisi hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır. Tekkenin giriş katında beş ayrı oda yer almakta olup, bu odalardan biri doğrudan tevhidhane kısmının altına denk gelmektedir. Yapının alt katı taş ve tuğladan inşa edilmiş kârgir malzemeden oluşurken, üst kat odaları ile tevhidhane kısmı tamamen ahşap malzeme ile inşa edilmiştir. Tevhidhane, ibadet amacıyla kullanılan esas mekân olarak öne çıkmakta olup, mihrabı Mengene Sokağı yönüne bakacak şekilde konumlandırılmıştır. Bu bölüm, üst kattan bakıldığında üç cepheden kafesli kadınlar mahfili ile çevrilidir. Söz konusu mahfil, kadınların dinî törenlere mahremiyet içerisinde katılımını sağlamak amacıyla tasarlanmış olup, dönem mimarisine özgü bir unsurdur.³⁸

Baba Ali Şah Tekkesi'nin mimarî bakımdan en dikkat çekici unsurlarından biri olan ana tekke binası, işlevsel olarak hem dinî törenlerin gerçekleştirildiği tevhidhane bölümünü hem de günlük yaşama yönelik olarak düzenlenmiş harem ve selamlık birimlerini içermektedir. Bu çok işlevli yapı, 13,25 x 9,25 metre ölçülerinde dikdörtgene yakın bir plana sahiptir ve döneminin küçük ölçekli şehir tekkeleri arasında tipolojik olarak önemli bir örnek teşkil etmektedir. Yapı üç katlı bir düzende tasarlanmış olup, dış cephe duvarları kagir malzemeden inşa edilmiş zemin kat üzerine iki ahşap kat oturtulmuştur. Bu katmanlı yapı anlayışı, Osmanlı tekke mimarisinde sıkça karşılaşılan bir uygulama olup, taşıyıcı sistemin sağlamlığı ile iç mekân organizasyonunun esnekliğini bir arada sağlama amacı taşır.³⁹

³⁸ Ahmet Bilgin Turnalı, Esin Yücel "İstanbul'daki Bazı Tekke Yerlerine Dair Bir Araştırma", Vakıflar Dergisi, S. 18, 1984, s. 141-163.

³⁹ M. Baha Tanman, "Baba Ali Şah Tekkesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 1, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 514.

1975 yılında Tevhidhanenin içeriden görünümü (İşli)

Binaya giriş, kuzeybatı köşesinde konumlanan cümle kapısı aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu giriş, plan bütünlüğü açısından birincil elemanlardan biridir ve içeride yer alan ahşap sofaya açılmaktadır. Söz konusu sofa, yamuk bir plana sahip olup, cephe düzeni ve yapı strüktürü bakımından sonradan yapılmış bir eklenti izlenimi vermektedir. Ahşap duvarlarla çevrili olan bu mekân, geç dönem müdahaleleriyle şekillenmiş olabilir. Sofanın güney kesiminde, üst kata yani tevhidhaneye çıkışı sağlayan bir merdiven yer almakta; doğu tarafında ise yan yana konumlandırılmış iki oda bulunmaktadır. Bu odalardan kuzeye düşen birimin, özellikle küçük ölçekli tarikat yapılarında sıkça karşılaşılan çok işlevli bir alan olduğu anlaşılmaktadır. Bu tür mekânlar, tekkenin gündelik faaliyetlerine yönelik olarak sohbet toplantılarına, yemek servisine ve kısa süreli konaklamalara olanak tanımaktadır. Dolayısıyla bu birimin bir selamlık odası olarak işlev gördüğü değerlendirilebilir. Yanındaki diğer mekânın ise mimarî konumu itibarıyla hareme geçişi sağlayan, dolayısıyla iki cinsiyetli kullanım alanı arasında geçiş mekânı niteliği taşıyan *mabeyn* odası olduğu düşünülmektedir.⁴⁰

⁴⁰ M. Baha Tanman, “Baba Ali Şah Tekkesi”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 1, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 514.

Yapının kuzeydoğu köşesinde yer alan ikinci bir giriş kapısı ise doğrudan harem bölümüne açılmakta olup, bu girişin hemen ardında ikinci bir merdivenle üst kata ulaşım sağlanmaktadır. Bu bölümde iç içe planlanmış iki yaşama alanı (oda) yer almakta olup, bunların aile fertlerine tahsis edilmiş özel kullanım alanları olduğu anlaşılmaktadır. Bu mimarî düzenleme, tekkenin sadece bir ibadet ve zikir mekânı değil, aynı zamanda şeyh ailesinin gündelik hayatını sürdürdüğü bir konut niteliği de taşıdığını ortaya koymaktadır.

Genel itibarıyla değerlendirildiğinde, Baba Ali Şah Tekkesi'nin ana binası hem tarikat ritüellerine hem de aile yaşamına eş zamanlı hizmet edecek şekilde kurgulanmış, bu yönüyle geç Osmanlı dönemi tekke mimarisinin işlevsel çeşitliliğini yansıtan önemli bir örnek teşkil etmiştir. Yapının hem sosyal hem de dinî alanları bir arada barındırması, dönemin şehir tekkelerinde görülen kompakt yerleşim anlayışının tipik bir yansımasıdır.

Baba Ali Şah Tekkesi'nin üst katında konumlanan ve yapının en önemli mekânlarından biri olan tevhidhane, plan düzeni bakımından kareye yakın dikdörtgen bir forma sahiptir. Bu mekân, tarikat faaliyetlerinin kalbi niteliğinde olup, zikir ve âyin-i cem gibi ritüel uygulamaların icra edildiği merkezî ibadet alanıdır. Tevhidhane, kullanım ve işlev bakımından farklı grupların giriş ve çıkışlarını düzenlemek üzere iki ayrı kapı ile donatılmıştır. Bunlardan ilki, tevhidhanenin batı cephesinde yer almakta ve zemin kattaki ana giriş kapısından ulaşılabilen bir merdiven vasıtasıyla erişilen küçük bir sofaya açılmaktadır. Bu giriş güzergâhı, özellikle dervişler ile tarikat toplantılarına katılmak üzere gelen erkek ziyaretçilerin kullandığı ana geçiş yoludur.⁴¹

Söz konusu sofa, sadece bir geçiş mekânı olmanın ötesinde, mekânsal bağlamda şeyh ve misafir ilişkilerinin kurulduğu bir arakesit işlevi görmektedir. Nitekim bu sofadan doğrudan ulaşılabilen şeyh odası, kare planlı bir kabul mekânı olarak tasarlanmıştır ve tekkenin protokol düzeni açısından özel bir öneme sahiptir. Şeyh odasına bitişik olarak planlanan küçük kahve ocağı ise, hem bu odada ağırlanan misafirlerin ikram hizmetlerinin yürütüldüğü hem de tören öncesi hazırlıkların yapıldığı yardımcı bir birimdir. Gerek bu sofa gerekse şeyh odası ile kahve ocağı, yapının batı cephesinde dışarıya doğru oluşturulmuş üçgen biçimli çıkmalar içinde yer almakta olup, bu mimarî detaylar hem iç mekânda

⁴¹ M. Baha Tanman, "Baba Ali Şah Tekkesi", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 1, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 514.

fonksiyonel çeşitlilik sağlamakta hem de yapı kütlesine estetik bir hareketlilik kazandırmaktadır.

Tevhidhanenin ikinci girişi ise doğu duvarında yer almakta olup, zemin kattaki harem bölümü ile doğrudan ilişkili olacak şekilde tasarlanmıştır. Bu girişin açıldığı mekân, ince ve uzun planlı bir sofa olup, bir koridor görünümündedir. Fonksiyonel olarak sadece şeyh efendinin kullanımına tahsis edilen bu geçiş alanı, onun tevhidhaneye arka plandan ve mahremiyeti ihlâl etmeden ulaşmasını sağlamaktadır. Ayrıca, bu koridor tipi sofadan, şeyh ailesine mensup kadınların âyinleri gözlemleyebildiği kadınlar mahfiline çıkan ikinci bir merdiven bulunmaktadır. Kadınlara mahsus bu mahfiller, tevhidhanenin üst kısmında ve üç tarafını kuşatacak şekilde yerleştirilmiş olup, kafesli bölmeler vasıtasıyla hem görsel temas sağlamakta hem de cinsiyetler arası mekânsal ayrımı korumaktadır.

Tevhidhane, mimarî düzeni ve iç mekân atmosferi açısından oldukça sade ancak anlam bakımından derinlikli bir yapıdır. Mekânın üst örtüsü, geleneksel Osmanlı sivil mimarisinde sıkça karşılaşılan çubuklu tavan (gömmе kirişli düz ahşap tavan) sistemiyle inşa edilmiştir. Bu tür tavanlar hem yapısal sadelikleri hem de akustik özellikleriyle zikir ve musiki icrasının gerçekleştirildiği mekânlar için elverişli bir ortam sağlamaktadır. Aynı zamanda, çubuklu tavanın sade ve düzenli kurgusu, tevhidhanedeki içsel disipline ve mistik sadeliğe uygun düşen bir mimarî ifade sunar.

Mekânın doğal aydınlatması ise beş adet pencere vasıtasıyla sağlanmaktadır. Bu pencerelerden iki tanesi güney cephesinde, üçü ise kuzey cephesinde yer almakta olup, gün ışığının mekâna dengeli bir şekilde dağılmasına imkân tanımaktadır. Özellikle gündüz vakitlerinde yapılan zikir ayinlerinde, bu simetrik pencere düzeni mekânın içindeki kutsal atmosferi güçlendirmekte ve tevhidhaneye ruhani bir ışık düzeni kazandırmaktadır.⁴²

Güney cephesinde, iki pencerenin arasında konumlandırılmış olan mihrap hem işlevsel hem de sembolik açıdan tevhidhanenin odak noktasını oluşturmaktadır. Bu mihrap, cephede hafif bir çıkıntı yaparak mekânsal bir vurgu oluşturmakta ve basık kemerli formuyla dikkat çekmektedir. Tevhidhanede mevcut olan süsleme unsurlarının son derece sınırlı olması, bu mekânın tasavvufî sadelik anlayışıyla örtüşen bir yaklaşımla inşa

⁴² M. Baha Tanman, “Baba Ali Şah Tekkesi”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 1, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 514.

edildiğini göstermektedir. Bununla birlikte, mihrabın iç kısmında yer alan perde ve kandil motifleri, yapıda tespit edilebilen tek süsleme ögesi olarak öne çıkmaktadır.⁴³ Bu sembolik süslemeler, İslamî sanatın mistik yorumuna dayalı anlamlarla yüklüdür; perde motifi mahremiyeti ve içe yönelişi, kandil motifi ise ilahî nuru ve manevî aydınlanmayı temsil etmektedir.

1970’lerde tekkeyi ziyaret eden Ahmed Bilgin Turnalı yapı hakkında önemli bilgiler vermektedir. tevhidhane mihrabının karşısında ve sağ tarafında, ziyaretçilere ait bir alanın bulunduğunu aktarmaktadır. Tavan düz ve göbeksiz olup, herhangi bir süsleme unsuruna yer verilmemiştir. Mihrabın her iki yanındaki bağdadi duvar kaplamaları son derece tahrip olmuş; bu nedenle dış ortam iç mekândan seçilebilir hâle gelmiştir. Kadınlar mahfilinin mihrabın sol tarafına denk gelen kısmı ise tamamen açık alana bakmakta, yani bu bölüm yapının dış etkilerine tamamen maruz kalmaktaydı. Bu detaylar, yapının zaman içerisinde karşı karşıya kaldığı fiziksel yıpranmayı açık biçimde ortaya koymaktadır.⁴⁴

Baba Ali Şah Tekkesi’nin tevhidhanesi, sadece zikir ve dinî törenlerin icra edildiği bir mekân değil, aynı zamanda topluluğun hiyerarşik düzenine uygun olarak şekillendirilmiş çok katmanlı bir izleyici düzenine de sahiptir. Ayin icrasına tahsis edilmiş olan esas alan, plan düzlemi içerisinde kuzey ve batı yönlerinde konumlandırılmış olan ve zeminden yükseltilmiş sekiler vasıtasıyla oluşturulmuş mahfillerle çevrilmiştir. Bu mahfiller, öncelikli olarak erkek izleyicilerin –özellikle dervişlerin ve tekkeye mensup erkek konukların– zikir törenlerini takip etmeleri için düzenlenmiştir. Zemin seviyesinden belirli bir yükseklikle ayrılan bu platformlar hem izleme konforunu hem de ayin alanındaki hiyerarşik düzeni somutlaştıran unsurlar olarak değerlendirilebilir.

Bu alt mahfillerin sınır çizgisinde konumlanan ve kare kesitli ahşap dikmelerden oluşan taşıyıcı elemanlar, yalnızca mimari statik görev üstlenmekle kalmayıp, üst kotta yer alan kadınlara mahsus mahfilin (fevkani mahfilin) da taşıyıcı sistemini oluşturmaktadır. Bu üst mahfil, fevkani düzlemde, yani zeminden ikinci katta konumlanmış olup, kadın

⁴³ M. Baha Tanman, “Baba Ali Şah Tekkesi”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 1, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 514.

⁴⁴ Mehmed Akif Köseoğlu, Suriçi İstanbul’un Tekkeleri ve Son Şeyhleri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2022, s. 504.

izleyicilerin törenleri hem görsel hem de fiziksel mahremiyet içinde takip etmelerini sağlayacak şekilde tasarlanmıştır.

Tevhidhaneye bakan yüzeylerinde ahşap kafeslerle kapatılmış olan bu kadın mahfili, yalnızca ön cephesinde değil, aynı zamanda yapının doğu yönünde yer alan ve şeyh efendinin haremde tevhidhaneye ulaştığı ince uzun sofanın üzerinde de devam etmektedir. Bu uzanım sayesinde kadın mahfili, yukarıdan bakıldığında mekânı üç yönden kuşatarak “U” şeklinde bir plan formu ortaya koymaktadır. Söz konusu düzenleme, Osmanlı tarikat yapılarında sıkça karşılaşılan mekânsal cinsiyet ayrımının bir tezahürü olup hem sosyal hem de dini mahremiyet ilkelerine uygunluk arz etmektedir.

Bu mimarî kurgunun sağladığı en önemli katkılardan biri, izleyici gruplarının mekân içerisinde hem fiziksel hem de sembolik olarak konumlandırılmasını mümkün kılmasıdır. Kadınlar için ayrılmış olan fevkani mahfil, zikir ayinlerine katılımı sınırlı bir şekilde fakat görsel temasla sağlayarak, tasavvufi ritüellerin toplumsal katmanlara yayılmasını ifade etmektedir. Ahşap kafeslerin sağladığı geçirgenlik hem görünürlüğü kısmen sınırlar hem de mekânın mistik atmosferini derinleştirir.⁴⁵

Baba Ali Şah Tekkesi yerleşkesinde, ana binaya eklenen yardımcı yapılar, hem tarikat yaşamının gündelik işleyişini destekleyen işlevsel birimler olarak hem de mekânsal bütünlüğü sağlayan unsurlar olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, asıl tekke binasının kuzeydoğu köşesine bitişik olarak konumlandırılmış olan, küçük ölçekli ve tek katlı bölümün, mimarî kurgusu ve plan içindeki yeri dikkate alındığında, büyük olasılıkla mutfak (matbah) işlevi gördüğü düşünülmektedir. Bu alan, tarikat mensuplarının yemek ihtiyaçlarının karşılandığı, aynı zamanda misafir ağırlama gibi kolektif faaliyetlere hizmet eden işlevsel birimler arasında yer alır.

Öte yandan, yapının güneybatı köşesinde, Mengene Sokağı’ndan doğrudan erişim sağlanan iki katlı başka bir bölüm daha yer almaktadır. Bu yapının giriş konumu ve bağımsız yapısal düzeni dikkate alındığında, burada dervişlerin barınma ve istirahat etmelerine yönelik olarak tasarlanmış mekânlar bulunduğu tahmin edilebilir. Özellikle küçük tarikat yapılarında, dervişlerin gündelik yaşamlarını sürdürebilecekleri mütevazı

⁴⁵ M. Baha Tanman, “Baba Ali Şah Tekkesi”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 1, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 514-515.

barınma alanları genellikle bu tür eklenti yapılarda çözümlenmiştir. Böylelikle, zikir, sohbet ve hizmet gibi faaliyetlerin yürütüldüğü ana mekânlarla, özel yaşama alanları arasında işlevsel bir ayrım sağlanmış olmaktadır.

Bu tür mimari düzenlemeler, tekkenin sadece bir ibadet alanı değil, aynı zamanda dervişlerin gündelik yaşamlarını sürdürebildikleri, işlevsel bir sosyal yapı olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle barınma, beslenme ve türbe ziyareti gibi farklı kullanımlara cevap veren bu eklenti birimler, tarikat yaşamının bütüncül yapısını mekânsal olarak somutlaştırmaktadır.

2.1.3.Eski Fotoğraflar Üzerinden Değerlendirilmesi

Baba Ali Şah Tekkesi'nin 1970'li yıllara ait arşiv fotoğrafları, yapının orijinal dış mimarî özelliklerine ilişkin önemli ipuçları sunmakta ve söz konusu dönemdeki fiziksel durumuna dair görsel belge niteliği taşımaktadır. Bu fotoğraflar aracılığıyla, tekkenin cephe düzeni, yapı malzemesi kullanımı ve biçimsel karakteristikleri hakkında somut bilgilere ulaşmak mümkündür. Söz konusu yapı, alt katı kagir, üst katı ise ahşap malzemeden inşa edilmiştir. Bu malzeme kombinasyonu hem yangın güvenliği hem de geleneksel Osmanlı sivil mimarîsinde yaygın olarak gözlemlenen yapı kurgusunun bir yansımasıdır.

Tekkenin batı cephesi, yapı kompleksinin sokakla ilişkili en önemli yüzeyini teşkil etmektedir. Bu cephenin zemin seviyesindeki bölümü, ilginç bir şekilde tamamen kapalı tutulmuş ve herhangi bir pencere açıklığına yer verilmemiştir. Cephedeki bu kapalılık durumu, yapının iç düzeniyle ilişkilendirilerek, mahremiyetin korunmasına ve sokakla olan görsel ilişkinin sınırlandırılmasına yönelik bir tercih olarak değerlendirilebilir. Zemin katın, dış yüzeyinin ahşapla kaplandığı ve bu ahşap kaplamanın yapıya geleneksel bir karakter kazandırdığı görülmektedir. Bu düzlemde, temel duvarının belirli bir kotta toprak üstünde bırakıldığı, yani kısmen dolgulu bir sokak kotuyla ilişki kurduğu da anlaşılmaktadır.

Üst kat ise mimarî açıdan daha hareketli ve süslemeci bir anlayışa sahiptir. Özellikle Geleneksel Türk sivil mimarîsinin karakteristik öğelerinden biri olan “üçlü, sıralı kademeli çıkma” sistemi bu cephede belirgin şekilde uygulanmıştır. Bu çıkmalar, cepheye hem plastik bir derinlik kazandırmakta hem de iç mekânda hacimsel genişleme sağlamaktadır.

Ayrıca çıkmalı düzenleme, ahşap mimaride statik çözüm ve estetik dinamizm arasındaki dengeyi kuran önemli bir yapı tekniğidir.

Üst kattaki pencere açıklıkları, düşey ekseninde çalışan ve “giyotin pencere” olarak tanımlanan ahşap sürmeli sistemle donatılmıştır. Bu pencere açıklıkları, dikdörtgen söveli olup, cephede düzenli bir ritim oluşturacak şekilde konumlandırılmıştır. Söz konusu cephenin tamamı ise, “yalı baskı” tekniğiyle, yani yatay yerleştirilmiş ve bindirme biçiminde dizilmiş düz tahtalarla kaplanmıştır. Bu teknik, özellikle geç Osmanlı döneminde hem şehir hem de kırsal alandaki konut mimarisinde yaygın olarak uygulanmış olup, yapıya hem koruyucu hem de estetik bir görünüm kazandırmaktadır.

1970’lerde tekkenin batı cephesi (İBB Arşivi)

Aynı döneme ait bir başka fotoğrafta yapının kuzey cephesinin zemin katında sıvalı bir yüzeyin, üst katta ise ahşap kaplama sisteminin kullanıldığı açıkça görülmektedir. Bu katmanlı yapı dili, dönemin inşaat tekniklerini ve geleneksel Türk sivil mimarisinin cephe organizasyonuna ilişkin anlayışı yansıtmaktadır.

Kuzeybatı yönünde konumlanan pencere açıklıkları, cephedeki diğer pencere açıklıklarıyla karşılaştırıldığında, farklı oranlara ve ölçülere sahip olmasıyla dikkat çekmektedir. Bu oransal farklılık, Osmanlı konut ve tekke mimarisinde genellikle yapının

en saygın ve işlevsel odası olan “başoda” ile ilişkilendirilir. Anılan “başoda”, mekânsal olarak genellikle şeyh, ev sahibi ya da yapının en önemli sakinine ait odayı temsil eder. Bu bağlamda, kuzey cephesinde yer alan geniş oranlı pencere grubunun tekkeye ait “Şeyh Odası”na tekabül ettiği anlaşılmaktadır.

Öte yandan, aynı cephedeki diğer üç pencerenin daha küçük oranlı olması ve konum itibarıyla ara katta yer alıyor izlenimi vermesi, burada bir ara kat bulunduğuna işaret etmektedir. Bu tür ara kat uygulamaları, özellikle sınırlı alanlarda barınma veya depo gibi işlevlerin çözümlenmesinde geleneksel yapılarda sıkça başvurulan yöntemler arasındadır.

Yine söz konusu fotoğrafta, yapının kuzeybatı köşesinde konumlanan ana giriş kapısının, oldukça derme çatma görünümlü bir rüzgârlık yapısıyla kapatıldığı görülmektedir. Bu geçici koruma elemanının, yapının ilerleyen dönemlerinde bakımsız kalmasından ya da kullanıcı müdahalelerinden kaynaklı olarak eklendiği düşünülmektedir. Ancak yapı geçmişte, giriş kapısı üzerinde eğrisel payandalarla desteklenen, ahşap malzemeden imal edilmiş ve alaturka kiremit örtüye sahip küçük ölçekli bir sundurmaya sahipti. Bu mimari detay, geleneksel Osmanlı sivil yapılarında hem işlevsel hem de estetik bir unsur olarak yaygın biçimde görülmektedir.

Aynı fotoğraf karesinde, tekkenin kuzeybatısında yer alan ve caddeye bakan türbe de açık biçimde görünmektedir. Fotoğraftan anlaşıldığı kadarıyla, türbenin niyaz penceresi sövelerinin ateş tuğla ile onarıldığı, yani orijinal formunun dışında bir teknikle müdahale edildiği gözlemlenmektedir.

Buna ek olarak, yine kuzey cephesini gösteren başka bir fotoğrafta, cepheye paralel olarak kuzeydoğu yönünde konumlanmış olan, ahşap karkas sistemde inşa edilmiş ayrı bir mekân da dikkat çekmektedir. Tanman bu bölümü tekkenin mutfağı olabileceğini söylemektedir. Muhtemelen tekkelerin kapanmasından sonra yeni işleve bağlı değişiklikler yaşanmış olabilir. Bu yapısal bölüm, büyük ihtimalle tekkenin servis alanlarından biri olup, geç dönem ilaveleri arasında değerlendirilebilir. Ahşap karkas sistem, özellikle erken Cumhuriyet dönemi müdahalelerinde ya da geleneksel tekniklerle gerçekleştirilen basit ek yapılarda sıklıkla tercih edilmiştir. Bu bölüm de tekke gibi günümüze ulaşamamıştır.

1970’lerde ahşap tek katlı birim (İBB Arşivi)

Aynı döneme ait, Baba Ali Şah Tekkesi’nin güney cephesini kısmen yansıtan bir başka fotoğraf üzerinden yapının mimarî özelliklerine ilişkin bazı tamamlayıcı gözlemler yapmak mümkündür. Söz konusu fotoğrafta özellikle zemin katta tuğla örgüyle inşa edilmiş bir yangın duvarı dikkat çekmektedir. Bu detay, yapının olası yangınlara karşı korunması amacıyla alınmış mimarî önlemlerden biri olarak değerlendirilmelidir. Yangın duvarı uygulaması, geleneksel Osmanlı mimarisinde özellikle ahşap üst katlara sahip yapılarda yaygın olarak kullanılmıştır ve yapı güvenliği açısından işlevsel bir bileşen olarak önem arz etmektedir.

Üst kat düzleminde ise, özellikle güneybatı yönünde konumlanan ve kademeli, sıralı gönye çıkımlar ile biçimsel olarak zenginleştirilmiş olan iki katlı bölüm öne çıkmaktadır. Tanman, bu alanın derviş hücreleri (ya da odaları) olabileceği yönünde bir değerlendirmede bulunmaktadır. Söz konusu yapı parçası, tipolojik açıdan küçük tekkelerde sıkça rastlanan, dervişlerin günlük yaşantılarını sürdürdükleri özel alanları yansıtan birimler arasında yer alır.

Aynı görselde, üst katta sokağa bakan bir pencere ile batı cephesinde konumlandırılmış, ahşap söveli, düşey giyotin pencere dikkat çekmektedir. Bu pencere düzeni, Osmanlı sivil mimarisinde hem estetik hem de havalandırma ve ışık alma işlevlerini birlikte gözetten bir yaklaşımı yansıtır. Buna ek olarak, güney yönünde yer alan ve yapının üst katında konumlanmış küçük boyutlu bir havalandırma penceresi de dikkati çeker. Bu pencerenin işlevi üzerine yapılan değerlendirmeler, bu alanda bir ıslak hacim bulunma ihtimalini akla getirmektedir.

Ancak bu değerlendirme, mimarî yerleşim planı açısından bazı çelişkiler barındırmaktadır. Zira söz konusu küçük pencerenin, tevhidhane mekânının mihrabıyla hemyüz olması, yani mihrapla aynı aks üzerinde yer alması, bu alanda herhangi bir ıslak hacmin bulunamayacağına işaret etmektedir. Zira Osmanlı tekke mimarîsinde tevhidhane gibi kutsallık atfedilen mekânların doğrudan bitişiğinde ve mihrap hizasında bir hela veya temizlik mekânının bulunması, mekânsal ve dini normlara aykırı bir durumdur. Bu çelişki, burada yer alan yapının 1925 yılında tekkelerin kapatılmasının (sedd edilmesinin) ardından tekkenin bağımsız odalar hâlinde kiraya verilmesi sürecinde, ihtiyaca binaen sonradan ilave edilmiş (muhtes) bir ıslak hacim olduğunu düşündürmektedir. Yani bu bölüm, yapının özgün mimarî planlaması içinde yer almamakta; kiracıların gündelik ihtiyaçlarına göre eklenen, işlevsel ama mimarî bütünlük açısından tali bir müdahale olarak değerlendirilmelidir.

Özgün plânlama açısından değerlendirildiğinde ise, bu yapının alt katında yer alan bölümün selamlık, yani erkek misafirlerin kabul edildiği kamusal nitelikli kısım ile doğrudan bağlantılı olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, söz konusu ıslak hacim biriminin asıl olarak alt katta, selamlıkla ilişkili olarak tasarlandığı, üst katta ise orijinalde bu tür bir mekânın yer almadığı anlaşılmaktadır.

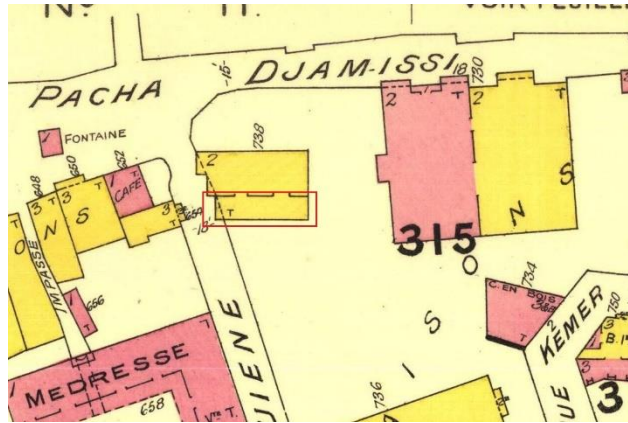
1970’lerde tekkenin güney cephesi (İBB Arşivi)

Tekkenin güney cephesinde yer alan ve çıkmalı formuyla dikkat çeken bölüm, farklı tarihli haritalarda gösterdiği mimarî varyasyonlarla yapının geçirdiği mekânsal dönüşümleri anlamak açısından önemli bir belge niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda, 20. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Pervititch Haritasında söz konusu çıkıntılı bölüm, batı cephesinden girişi bulunan, iki katlı ahşap bir yapı olarak temsil edilmiştir. Harita üzerinde yapılan ölçümlere göre bu bölümün, doğu cephesine doğru yaklaşık beş metre mesafede sonlandığı gözlemlenmektedir. Bu durum, yapının o tarihlerde daha sınırlı bir yayılım gösterdiğini ve çıkmalı bölümün yalnızca cepheyi kısmen işgal eden bir strüktür olduğunu ortaya koymaktadır.

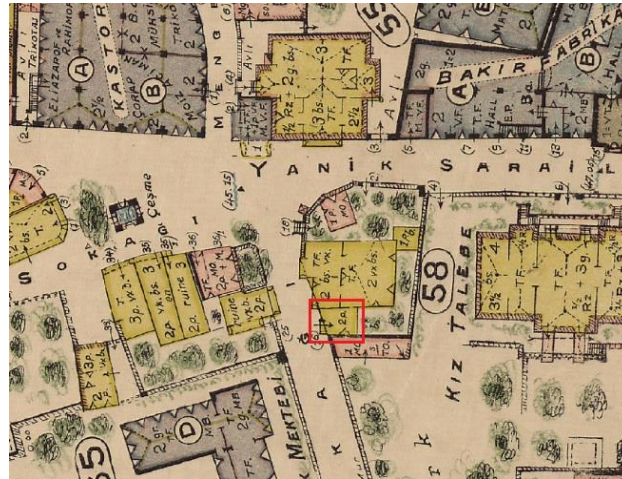
Ancak tekkenin 1904 yılında resmî olarak açılışının gerçekleştirildiği döneme ait Goad Haritasında yer alan temsil farklı bir duruma işaret etmektedir. Bu haritada, güneydeki çıkmalı kısmın yalnızca sınırlı bir cephe boyunca değil, tüm güney cephesi boyunca devam eden bir yapı formunda tasvir edildiği görülmektedir. Söz konusu belge, yapının açılış döneminde güney yönünde daha geniş bir hacme sahip olduğunu, zamanla bu bölümde ya fiziksel daralma ya da belgelerdeki temsilde değişiklik meydana geldiğini düşündürmektedir.

Bu iki harita arasındaki fark, tekkenin zaman içerisindeki planimetri değişikliklerini, mekânsal müdahaleleri ya da restorasyon ve yeniden inşa süreçlerini anlamlandırmak açısından önem arz etmektedir. Goad Haritasının yapıya ilişkin sunduğu geniş hacimli temsil, tekkenin açılış döneminde daha bütünlüklü ve simetrik bir cephe düzenine sahip olduğunu; Pervititch Haritasının ise muhtemelen Cumhuriyet dönemindeki kullanım biçimi ya da yapının tahribat süreci sonrası ortaya çıkan mevcut durumu yansıttığını göstermektedir.

Dolayısıyla bu iki belge birlikte değerlendirildiğinde, Baba Ali Şah Tekkesi'nin güney cephesi boyunca uzanan çıkmalı yapısının, ilk inşa döneminde daha kapsamlı bir kullanım alanı sunduğu, ilerleyen yıllarda ise çeşitli fiziksel veya işlevsel nedenlerle sınırlandırıldığı yahut değiştirildiği sonucuna varılabilir. Bu durum, tekkenin geçirdiği fonksiyonel dönüşüm, imar müdahaleleri ve mülkiyet kullanımı gibi faktörlerin mimarî izdüşümüne dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Goad Haritasında tekkenin güney cephesi

Pervititch Haritasında tekkenin güney cephesi

2.1.4.Arazinin Mevcut Durumu ve Arkeolojik Kazı Çalışması

Günümüzde yeniden ihya edilmesi planlanan Baba Ali Şah Tekkesi yapısına ilişkin olarak yürütülen çalışmalar kapsamında, 2024 yılı itibarıyla Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün koordinasyonunda ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı müze uzmanlarının denetiminde arsanın bulunduğu alanda arkeolojik nitelik taşıyan temel araştırma kazılarına başlanmıştır. Söz konusu kazılar hem yapının geçmişine ışık tutmak hem de özgün mimarî planın izlerini ortaya çıkarmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmalar sonucunda, özellikle kuru harçla örülmüş moloz taş örgülü temellerin büyük ölçüde iyi korunmuş durumda olduğu, bu temellerin yapı konturlarını ve plan şemasını net biçimde ortaya koyduğu tespit edilmiştir.

2019'da tekke arazisi (İBB Arşivi)

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 09.07.2025 tarih ve 15467 nolu kararında kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan temel kalıntıların tesciline, koruma grubunun bir olarak belirlenmesine karar verilmiştir.

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını
Koruma Bölge Kurulu

Ek-1

Toplantı Tarihi ve No :09.07.2025 – 760
Karar Tarih ve No :09.07.2025 – 15467

Toplantı Yeri
İSTANBUL

KARAR

İstanbul İli, Fatih İlçesi, Molla Fenari Mahallesi, 55 pafta, 323 ada, 3 parsel sayılı, Şeyh Zengi (Baba Ali) Vakfı mülkiyetine ait, Kentsel ve Tarihi Sit Alanında kalan, meri 1/1000 ölçekli Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı'nda 1. Derece Koruma Bölgesinde, sosyal kültürel tesis alanında kalan, koruma grubu I (bir) olarak belirlenen, 21.03.2012 tarih ve 501 sayılı Kurul kararı ile restitüsyon ve rekonstrüksiyon projeleri onaylanan, 20.05.2025 tarih ve 15186 sayılı Koruma Bölge Kurulunun kararı ile; kazı çalışmalarında açığa çıkan temel kalıntılara ilişkin iletilen rölövenin uygun olduğuna, kalıntılara yönelik hazırlanacak Sanat Tarihi raporunun Kurulumuza iletilmesine, kalıntıların tescil işlemlerinin İstanbul 4 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nce başlatılmasına denilen Şeyh Zengi (Baba Ali) Tekkesine ilişkin; Sanat Tarihi raporunun iletildiği Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığının 22.05.2025 tarih ve E38765284757.02899473 sayılı yazısı, tescile esas Kurum görüşlerinin iletildiği Fatih Belediye Başkanlığı Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü'nün 28.05.2025 tarih ve E-85116452-622.03-756/14392 sayılı yazısı, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı Kültürel Miras Koruma Şube Müdürlüğü'nün 01.07.2025 tarih ve E-69178850-804.99-2025.1283595 sayılı yazısı 07.07.2025 tarihli ve 3553403 sayılı uzman raporu okundu, 34.20.2299 numaralı işlem dosyası incelendi, yapılan görüşmeler sonucunda;

İstanbul İli, Fatih İlçesi, Molla Fenari Mahallesi, 55 pafta, 323 ada, 3 parsel sayılı taşınmazda açığa çıkarılan kalıntılara ilişkin iletilen sanat tarihi raporunun uygun olmadığına, bilimsel yöntemlerle hazırlanacak karşılaştırmalı sanat tarihi raporunun Kurulumuza iletilmesine, yapılan kazı çalışmalarında açığa çıkan Şeyh Zengi (Baba Ali) Tekkesi'ne ait temel kalıntılarının, 2863 sayılı Yasa'nın 6. ve 7. maddeleri kapsamında korunması gerekli kültür varlığı olarak tesciline, koruma grubunun I (bir) olarak belirlenmesine, taşınmazın tapu kaydına tescil ve koruma grubu şerhinin işlenmesine, tescil fişinin uygun olduğuna, kalıntıya yönelik hazırlanacak müdahale önerilerini içeren konservasyon raporu ile tescilli kalıntıların korunması esas alınarak hazırlanacak revize restitüsyon ve revize rekonstrüksiyon projelerinin Kurulumuza iletilmesine karar verildi.

BAŞKAN
Şevket DÖNMEZ
İMZA

ASLNCIBİDİR
Dr. Safa AVCIOĞLU
Müdür V.

BAŞKAN YARDIMCISI
Talha Bilal SARI
İMZA

ÜYE
M. Cemalettin SATOĞLU
İMZA

ÜYE
Mustafa KAYA
İMZA

ÜYE
Burak Muhammet GÖKLER
İMZA

ÜYE
Kevser ÇELTİK ŞAHLAN
İMZA

ÜYE
M. Mustafa TURAL
BULUNMADI

ÜYE
Enes Serdar YALTIR
İST.B.Ş.BEL.BŞK.TEM.
İMZA

ÜYE
Uğur İNAN
FATİH BEL.BŞK.TEM.
İMZA

ÜYE
Merve FİDAN
İst. Vakıflar I. Bölge Müd. Tem.
İMZA

ÜYE
Nurdan BUDAK
Türk ve İslam Eserleri Müz. Müd.
BULUNMADI

İHA

Kalıntıların tescil kararı (Taksim Yapı Arşivi)

Kazı alışmaları sonrası tekkenin arazisi (2025)

Temel kalıntılarının ortofotosu (Taksim Yapı Arşivi)

Kazı alışmaları sırasında açığa çıkarılan mimarî ve arkeolojik buluntular, sadece yapının inşa teknikleri hakkında değil, aynı zamanda 19. ve 20. yûzyıl Osmanlı sivil ve tarikat mimarisi hakkında da önemli veriler sunmaktadır. Bu kapsamda tespit edilen pişmiş topraktan imal edilmiş su kûnkleri, yapının içinde su temini ve dağıtımının nasıl sağlandığına dair somut ipuçları vermektedir. Ayrıca dökme demirden yapılmış çeşitli lokma korkuluk parçaları, muhtemelen tevhidhaneye ya da kadınlar mahfiline ait gûvenlik ve ayrıştırma unsurlarını temsil etmektedir. Metal kapı aksamları ile ahşap birleşim detaylarında kullanılan zıvana ve benzeri elemanlar, tekkenin kapı ve pencere sistemlerinin teknik detaylarına ilişkin bilgi sağlamaktadır.

Kazı çalışmasında bulunan kûnk (Taksim Yapı Arşivi)

Bunların yanı sıra kazı alanında çok sayıda farklı boyut ve formda mermer parçalarına da ulaşılmıştır. Söz konusu mermer parçalarının bir kısmının mimarî bezeme unsuru, bir kısmının ise mezar taşı ya da yapısal destek elemanı olduğu dûşûnûlmektedir. Özellikle bazı örneklerde yazılı ya da sûslemeli olabilecek mezar taşı parçalarının varlığı, tekkenin bûnyesinde yer alan tûrbe ve hazire dûzenlemeleri hakkında daha ayrıntılı veri elde edilmesine olanak tanımaktadır. Bu buluntular, Baba Ali şah Tekkesi'nin sadece bir ibadet ve zikir mekânı değil, aynı zamanda dõnemin gõmû ve ziyaret kûltûrû açısından da önemli bir merkez olduğunu gõstermektedir.

Arkeolojik buluntular ve mimarî kalıntılar, Baba Ali şah Tekkesi'nin restitûsyon ve rekonstrûksiyon projeleri için sağlam bir bilimsel temel sunmaktadır. Ayrıca bu

alışmalar, yapı kompleksinin geçmişteki fiziksel varlığına ve kullanım biçimlerine ilişkin önemli ipuçları vermesi açısından son derece kıymetlidir. Elde edilen bu veriler ışığında, yapılacak olan yeniden ihya sürecinde hem tarihsel özgünlüğün korunması hem de güncel koruma-restorasyon ilkelerine uygun bir uygulamanın geliştirilmesi mümkün olacaktır.

Arkeolojik kazılar kapsamında açığa çıkarılan temel kalıntıları, Baba Ali şah Tekkesi'nin özgün plan şemasının büyük oranda gün yüzüne çıkmasına imkân tanımıştır. Bu bağlamda, özellikle tekke yapısının batı yönündeki temel duvarları dikkat çekmektedir. Bahsi geçen bu cephe, yapının caddeye bakan kısmına karşılık gelmekte ve zemin katta sokağa bakan dış cephenin yaklaşık sınırlarını belirlemektedir. Ancak yapılan incelemeler sonucunda, bu batı cephesine ait temel duvarlarının önemli bir bölümünün 1986 yılında alanda gerçekleştirilen evre düzenlemesi sırasında tahrip edildiği dşnlmektedir.

1986 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü denetiminde inşa edilen mevcut moloz taş örgülü evre duvarı hem arsanın güvenliğini sağlamak hem de türbe alanını çevrelemek amacıyla yapılmıştır. Ancak bu müdahale sırasında, tekkenin özgün yapı izlerini taşıyan bazı mimarî unsurların zarar gördüğü, özellikle batı cephesine ait temellerin önemli lde ortadan kaldırıldığı dşnlmektedir. Günümüzde ayakta olan bu evre duvarının, tekkenin zemin katına ait batı cephesiyle büyük oranda çakıştığı, yani yeni duvar hattının eski yapı sınırını takip ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum hem yapı restitüsyonunun hem de arkeolojik katmanların analizinin doğruluğu açısından dikkate değer bir tespit niteliğindedir.

Özellikle bu duvarın mevcut konumuyla tekkenin batı cephesini oluşturan dış sınırı takip etmesi, yapının özgün mimarî kotlarının ve cephe düzeninin bir lde korunmuş olabileceğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, 1986 yılına ait yapım sürecinde herhangi bir arkeolojik belgelemeye başvurulmamış olması, tahrip edilen temel duvarlarına ilişkin detayların eksik kalmasına neden olmuştur. Bu durum, restorasyon ve rekonstrüksiyon çalışmalarında dikkatle ele alınması gereken bir husus olup, geçmişteki müdahalelerin güncel koruma yaklaşımlarına nasıl entegre edileceği konusunu gündeme getirmektedir.

Arkeolojik kazı çalışmaları sırasında, farklı kot ve konumlardan çok sayıda mermer parçaları gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu mermer parçalarının dağılımına bakıldığında, özellikle iki bölgede yoğunlaştıkları dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, yapının kuzeybatı yönünde, tekkenin ana giriş kapısına tekabül eden kısımdır. İkinci önemli yoğunlaşma

alanı ise kuzeydoğu yönünde, kadınlar mahfiline geçişi sağlayan iç sirkülasyon biriminin bulunduğu kısımdır. Her iki bölgedeki buluntular, bu alanların yapının giriş ve geçiş noktaları olarak mimarîde ön plana çıkan mahaller olduğunu ortaya koymaktadır.

Söz konusu mermer parçalarının boyutları, kesim biçimleri ve yüzey işçilikleri incelendiğinde, bunların büyük olasılıkla döşeme kaplamasında kullanıldığı sonucuna varılmaktadır. Özellikle düz ve cilalı yüzeylere sahip olmaları, bu taşların zemin kaplaması olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Mermerin bu tarz yapılarda döşemelik malzeme olarak seçilmiş olması, dönemin estetik anlayışı kadar, tekkenin fonksiyonel mekânlarında dayanıklılık ve temizlik gibi pratik unsurların da gözetildiğini göstermektedir.

Ayrıca bu buluntular, yapının belirli bölümlerinde -özellikle giriş holleri, tevhidhane önleri ve mahfil bağlantı noktaları gibi sirkülasyonun yoğun olduğu alanlarda- daha nitelikli ve dikkat çekici malzemelerin tercih edildiğini düşündürmektedir. Bu durum, dönemin tarikat yapılarında gözlemlenen mekânsal hiyerarşi ile de örtüşmektedir. Söz konusu mermer döşemelerin muhtemel özgün yerleşimlerine dair kesin tespitler, ilgili katman analizlerinin tamamlanması ve stratigrafik değerlendirmelerin sonuçlanmasıyla daha net biçimde ortaya konabilmektedir.

Kazı çalışmasında bulunan mermer parçalar (Taksim Yapı Arşivi)

Kazı çalışmaları sırasında ayrıca bir adet kırık mezar taşına da rastlanmıştır. Söz konusu bu mezar taşının, muhtemelen yapının etrafında yer alan ve geçmişte tekkeye ait olduğu bilinen hazireye ait olduğu değerlendirilmektedir.

Kazı çalışmasında bulunan kırık mezar taşı (Taksim Yapı Arşivi)

Temel araştırma kazıları sırasında, mimarî donatılar açısından önemli veriler sağlayan çeşitli buluntulara ulaşılmıştır. Bu kapsamda, özellikle kuzeybatı ve kuzeydoğu yönlerinde yer alan ve farklı işlevsel birimler olduğu anlaşılan iki ayrı mahalde yürütülen kazılarda, kapı metal aksamlarına ait parçalar ile bir adet dövme demirden imal edilmiş lokma tipi şebeke elemanı gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu buluntular, yapının özgün dönemi hakkında hem yapısal hem de estetik açıdan değerli bilgiler sunmaktadır.

Söz konusu kapı metal aksamları arasında menteşe, kilit mekanizması parçaları ve tokmak benzeri işlevsel elemanlar yer almakta olup, bu unsurların üretim teknikleri ve malzeme türleri göz önünde bulundurulduğunda, tekkenin giriş kapısında veya iç bölümler arasındaki geçişlerde kullanılmış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Bu tür aksamlar, Osmanlı dönemi sivil ve tarikat yapılarında yaygın olarak kullanılan demir işçiliğinin tipik örneklerini yansıtmakta, aynı zamanda yapıların güvenliği ve kontrollü geçiş kurgusu hakkında da bilgi vermektedir.

Öte yandan kazı sırasında açığa çıkarılan lokma dövme demir şebeke parçası, özellikle estetik kaygıların da gözetildiği mimarî unsurlar arasında yer almaktadır. Şebeke formu ve işçilik detayları dikkate alındığında, bu parçanın büyük olasılıkla türbenin niyaz penceresine veya ana yapının belirli bölümlerindeki diğer pencere açıklıklarına ait olduğu değerlendirilmiştir. Lokma tipi demir şebekeler, Osmanlı mimarisinde hem fiziksel koruma hem de görsel mahremiyet sağlamak amacıyla yaygın biçimde tercih edilmiştir. Bu bağlamda, söz konusu şebeke parçasının da benzer bir işlev üstlendiği düşünülmektedir.

Her iki buluntu grubu, yapının özgün dönemine ait mimarî kimliğin yeniden kurulmasına katkı sağlamakta ve özellikle yapı malzemesi, zanaatkârlık düzeyi ve işlevsel çözümler açısından tekkenin mimarî karakterine ilişkin önemli veriler sunmaktadır. Bu tür elemanların kazı alanında hangi konumda ve hangi katmanda bulundukları bilgisi, restitüsyon ve rekonstrüksiyon çalışmalarında özgün mimarî kurguya ulaşma yolunda temel teşkil edecek niteliktedir.

Kazı çalışmasında bulunan madeni parçalar (Taksim Yapı Arşivi)

Kalıntının bulunduğu konum itibarıyla, geçmişte tekke yapısının güneybatı yönünde yer aldığı düşünülen bir iç mekâna ait olduğu anlaşılmaktadır. Kazı alanındaki konumlanması ve mekânsal ilişkileri çerçevesinde yapılan ön değerlendirmelere göre bu duvar parçası, büyük olasılıkla yapının iç kısmında, farklı bölümler arasında dolaşımı sağlayan bir geçiş

mahalline karşılık gelmektedir. Bu yorum, yapının genel plan kurgusu, diğer kazı bulguları ve Osmanlı tarikat yapılarındaki geleneksel mekân organizasyonu ile de uyumludur.

Söz konusu duvar kalıntısının güneybatı yönünde devam eden kısmının, özellikle 1986 yılında tekke arsasının çevre duvarlarıyla sınırlandırılması ya da ilerleyen yıllarda otopark olarak kullanılmaya başlanması sürecinde tahribata uğradığı anlaşılmaktadır. Bu tahribat, muhtemelen duvarın özgün plan bütünlüğünü bozmuş ve yapının bazı mimarî izlerinin silinmesine neden olmuştur. Ancak kalan bölümler sayesinde, yapının bu kısmına ilişkin orijinal mekânsal işlevlere dair kısmi de olsa fikir edinilmesi mümkün hâle gelmiştir.

Bu bağlamda, ortaya çıkarılan duvar kalıntısı hem yapı strüktürünün geçmişteki uzanımı hem de iç mekân çözümlmeleri açısından önemli veriler sunmaktadır. Geçiş mahalli olarak değerlendirilen bu bölüm, gerek tevhidhane, harem ve selamlık gibi temel işlev birimleri arasındaki bağlantının kurulmasında oynadığı olası rol, gerekse malzeme seçimi ve inşa tekniği açısından, tekkenin mimarî tarihine katkı sağlayacak niteliktedir.

Kazı çalışmaları kapsamında, yapının kuzeybatı bölümünde yer alan ve daha önceki dönemlerde çeşitli nedenlerle —özellikle 1986 yılında gerçekleştirilen çevre duvarlarının inşası ve arazinin otopark olarak kullanılmaya başlanması süreçlerinde— büyük oranda tahrip edildiği düşünülen alanlarda önemli bulgulara ulaşılmıştır. Bu çerçevede, türbenin güneybatı köşesinden başlayarak batı yönüne, yani arsayı sınırlayan günümüz çevre duvarına doğru uzanan yeni bir duvar kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Bulunan bu duvar, taşıyıcı özellikleri ve konumlanışı itibarıyla dikkat çekici olup, yapı strüktürünün kuzeybatı köşesindeki giriş bölümüne ait olabileceğine işaret etmektedir.

Yapının mekânsal organizasyonu dikkate alındığında, söz konusu duvar kalıntısının tekkenin cümle kapısına açılan, muhtemelen giriş sofası olarak işlev görmüş bir mekâna ait cephe duvarı olduğu değerlendirilmektedir. Bu yorum, hem kazı alanında belirlenen mevcut yapı izleriyle hem de arşiv verileri ve fotoğraflık belgeler ışığında oluşturulan restitüsyon projesinin öngörülerıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Özellikle duvarın yönelimi, uzunluğu, kalınlığı ve kullanılan malzeme türü, yapının giriş aksı üzerinde yer aldığını düşündürmekte ve tekkenin ana dolaşım kurgusu hakkında anlamlı bilgiler sunmaktadır.

Açığa çıkarılan bu yeni duvar kalıntısı, daha önce belirlenmiş olan güneybatı doğrultulu diğer duvar izleriyle birlikte değerlendirildiğinde, yapının plan bütünü içerisindeki özgün yerleşimi ve boyutları hakkında daha net ve somut ipuçları vermektedir. Ayrıca, bu kalıntılar restitüsyon projelerinde önerilen yapısal kurgunun sahadaki fiziksel verilerle uyumlu olduğunu göstermesi bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır. Ortaya çıkarılan kalıntılar revize restitüsyon çalışmasına ihtiyaç oluşturmamaktadır.

Kuzeybatı cephesinde türbenin hemen yanından bahçe duvarına devam ettiği anlaşılan tahrip edilmiş temel duvarı (Taksim Yapı Arşivi)

Kuzeybatı ve güneybatı cephesinde devam ettiği anlaşılan tahrip edilmiş temel duvarları (Taksim Yapı Arşivi)

2024 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın denetiminde, Baba Ali Şah Tekkesi'nin bulunduğu alanda gerçekleştirilen temel araştırma kazıları, tekkenin mimari planı, yapı bileşenleri ve geçmiş kullanım izleri hakkında son derece önemli bulgular ortaya koymuŐtur. Uzun yıllar boyunca çeşitli müdahalelere, tahribata ve işlev deđiŐikliklerine maruz kalan tekke alanı, bu bilimsel kazılar sayesinde yeniden anlamlandırılmaya baŐlanmışır.

Kazılar sırasında açığa çıkarılan kuru harçlı moloz taş örgü temeller, yapının büyük ölçüde özgün plan kurgusunu yansıtacak nitelikte olup, özellikle tevhidhane, harem ve selamlık bölümleri arasındaki mekânsal ilişkilerin yeniden kurgulanmasına olanak tanımıŐtır. Bu temeller, yapı yerleŐiminin geçmişte nasıl bir düzlemde Őekillendiđini göstermesi bakımından restitüsyon çalışmalarına doğrudan katkı sağlamaktadır.

Alanda bulunan k nkler, tekke içerisindeki su tesisatı sistemine işaret ederken, metal kapı aksamları, dökme demir lokma korkuluklar ve mermer döşeme parçaları gibi mimari detaylar, dönemin estetik anlayışı hakkında fikir vermektedir. Özellikle lokma demir Şebeke parçalarının, türbenin niyaz penceresinde veya yapının diğer pencerelerinde kullanıldığı d Ő n lmekte; bu da tekkenin dini sembolizmle harmanlanan mimari detaylarını vurgulamaktadır.

Kuzeybatı ve kuzeydoğu yönlerinde ortaya çıkarılan duvar kalıntıları hem giriş mahali hem de kadınlar mahfiline ait geçiş alanlarına işaret olarak kabul edilebilir. Yine güneybatı istikametinde tespit edilen ve büyük oranda tahrip edilmiş olan duvar kalıntısı, yapının iç mekânlarından birinde geçiş birimi olarak işlev görmüş olabilir. Bu bulgu, yapı içinde farklı bölümler arasındaki bağlantıların nasıl sağlandığını anlamak açısından önemlidir.

Genel olarak, yapılan kazı  alıŐmaları Baba Ali Şah Tekkesi'nin uzun zaman boyunca geçirdiği yapısal deđiŐimleri, geç Osmanlı dönemi tarikat mimarisinin karakteristik özelliklerini ve sosyal-dini işlevlerini gün iŐıđına çıkarmıŐtır. Kazı buluntuları hem arkeolojik hem de mimarlık tarihi açısından belge niteliğinde değerlendirilmelidir. Özellikle bu veriler iŐıđında hazırlanacak olan restitüsyon ve restorasyon projelerinin, tarihî belgelere ve fiziksel verilere dayanması, yapılacak müdahalelerin bilimsel bir temele oturtulmasını mümkün kılacaktır.

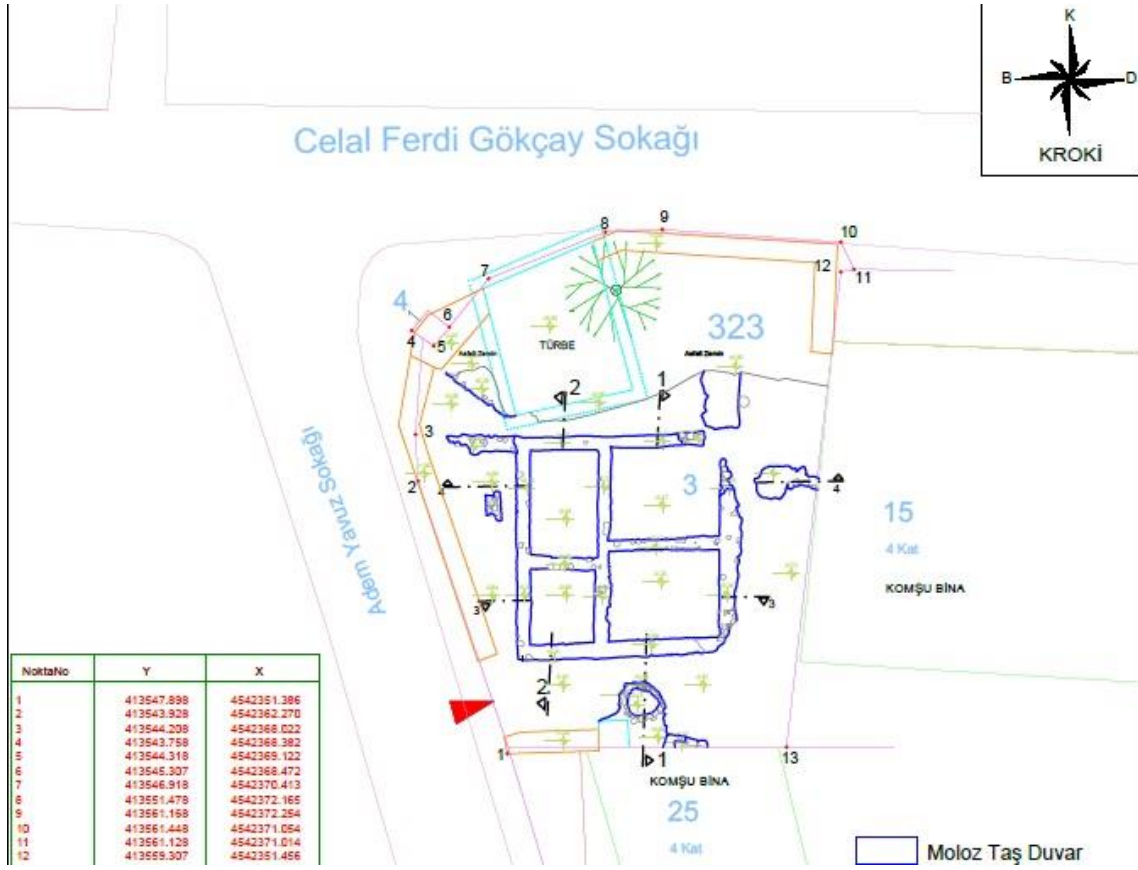
Bu bağlamda, kazı sonuçları yalnızca Baba Ali Şah Tekkesi özelinde değil, İstanbul'daki diğer benzer tarikat yapılarının yeniden değerlendirilmesi ve kent tarihindeki yerlerinin anlaşılması açısından da dikkate değer bir örnek teşkil etmektedir.

2.1.4.1.Onaylı Rölöve Projesi

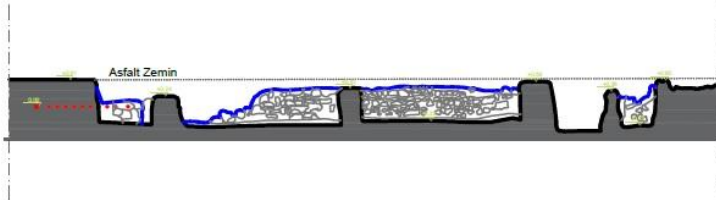
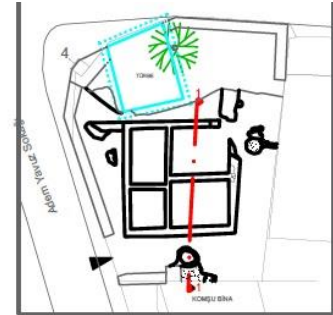
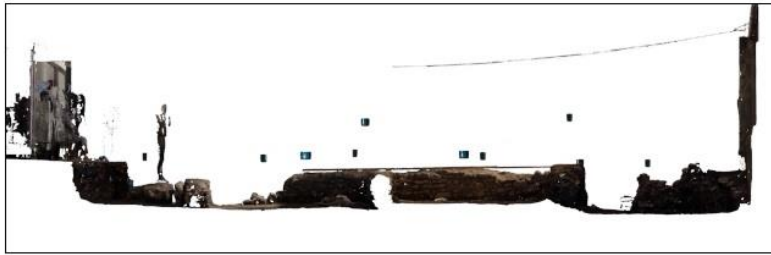
T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu		Ek-1
Toplantı Tarihi ve No	:09.07.2025 – 760	Toplantı Yeri
Karar Tarih ve No	:09.07.2025 – 15467	İSTANBUL
KARAR		
İstanbul İli, Fatih İlçesi, Molla Fenari Mahallesi, 55 pafta, 323 ada, 3 parsel sayılı, Şeyh Zengi (Baba Ali) Vakfı mülkiyetine ait, Kentsel ve Tarihi Sit Alanında kalan, meri 1/1000 ölçekli Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı'nda 1. Derece Koruma Bölgesinde, sosyal kültürel tesis alanında kalan, koruma grubu I (bir) olarak belirlenen, 21.03.2012 tarih ve 501 sayılı Kurul kararı ile restitüsyon ve rekonstrüksiyon projeleri onaylanan, 20.05.2025 tarih ve 15186 sayılı Koruma Bölge Kurulunun kararı ile; kazı çalışmalarında açığa çıkan temel kalıntılara ilişkin iletilen rölövenin uygun olduğuna, kalıntılara yönelik hazırlanacak Sanat Tarihi raporunun Kurulumuza iletilmesine, kalıntıların tescil işlemlerinin İstanbul 4 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nce başlatılmasına denilen Şeyh Zengi (Baba Ali) Tekkesine ilişkin; Sanat Tarihi raporunun iletildiği Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığının 22.05.2025 tarih ve E38765284757.02899473 sayılı yazısı, tescile esas Kurum görüşlerinin iletildiği Fatih Belediye Başkanlığı Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü'nün 28.05.2025 tarih ve E-85116452-622.03-756/14392 sayılı yazısı, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı Kültürel Miras Koruma Şube Müdürlüğü'nün 01.07.2025 tarih ve E-69178850-804.99-2025.1283595 sayılı yazısı 07.07.2025 tarihli ve 3553403 sayılı uzman raporu okundu, 34.20.2299 numaralı işlem dosyası incelendi, yapılan görüşmeler sonucunda; İstanbul İli, Fatih İlçesi, Molla Fenari Mahallesi, 55 pafta, 323 ada, 3 parsel sayılı taşınmazda açığa çıkarılan kalıntılara ilişkin iletilen sanat tarihi raporunun uygun olmadığına, bilimsel yöntemlerle hazırlanacak karşılaştırmalı sanat tarihi raporunun Kurulumuza iletilmesine, yapılan kazı çalışmalarında açığa çıkan Şeyh Zengi (Baba Ali) Tekkesi'ne ait temel kalıntıların, 2863 sayılı Yasa'nın 6. ve 7. maddeleri kapsamında korunması gerekli kültür varlığı olarak tesciline, koruma grubunun I (bir) olarak belirlenmesine, taşınmazın tapu kaydına tescil ve koruma grubu şerhinin işlenmesine, tescil fişinin uygun olduğuna, kalıntıya yönelik hazırlanacak müdahale önerilerini içeren konservasyon raporu ile tescilli kalıntıların korunması esas alınarak hazırlanacak revize restitüsyon ve revize rekonstrüksiyon projelerinin Kurulumuza iletilmesine karar verildi.		
BAŞKAN Şevket DÖNMEZ İMZA	 ASLI ÇİBİDİR Dr. Sefa AVCIOĞLU Müdür V.	BAŞKAN YARDIMCISI Talha Bilal SARI İMZA
ÜYE M. Cemalettin SATOĞLU İMZA	ÜYE Mustafa KAYA İMZA	ÜYE Burak Muhammet GÖKLER İMZA
ÜYE Kevser ÇELTİK ŞAHLAN İMZA	ÜYE M. Mustafa TURAL BULUNMADI	ÜYE Enes Serdar YALTIR İST.B.Ş.BEL.BŞK.TEM. İMZA
ÜYE Uğur İNAN FATİH BEL.BŞK.TEM. İMZA	ÜYE Merve FİDAN İst. Vakıflar I. Bölge Müd. Tem. İMZA	ÜYE Nurdan BUDAK Türk ve İslam Eserleri Müz. Müd. BULUNMADI

İHA

Rölöve onay kararı (Taksim Yapı Arşivi)

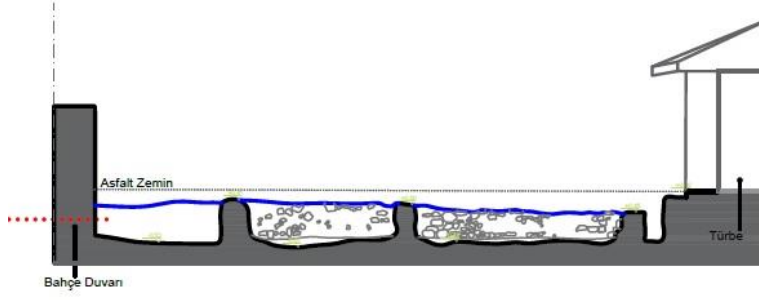
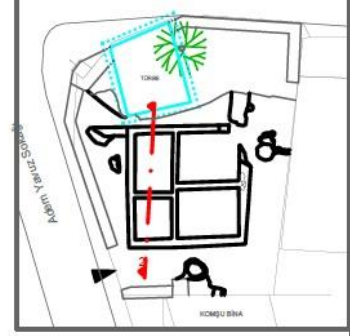
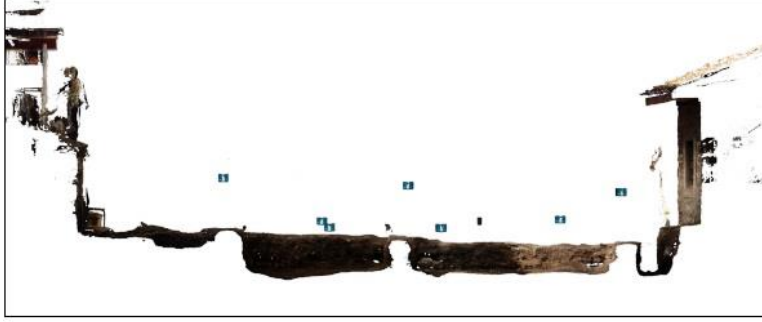

Vaziyet planı (Taksim Yapı Arşivi)

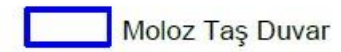
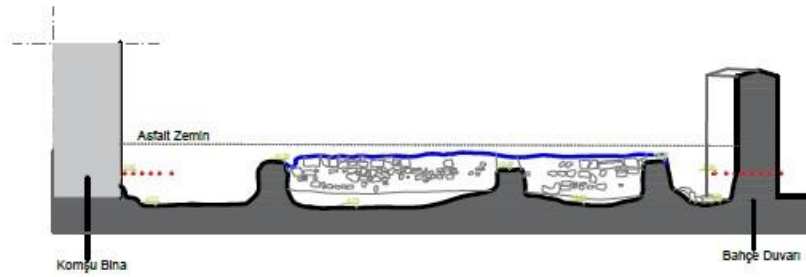
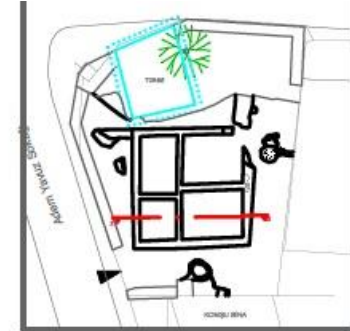

Moloz Taş Duvar

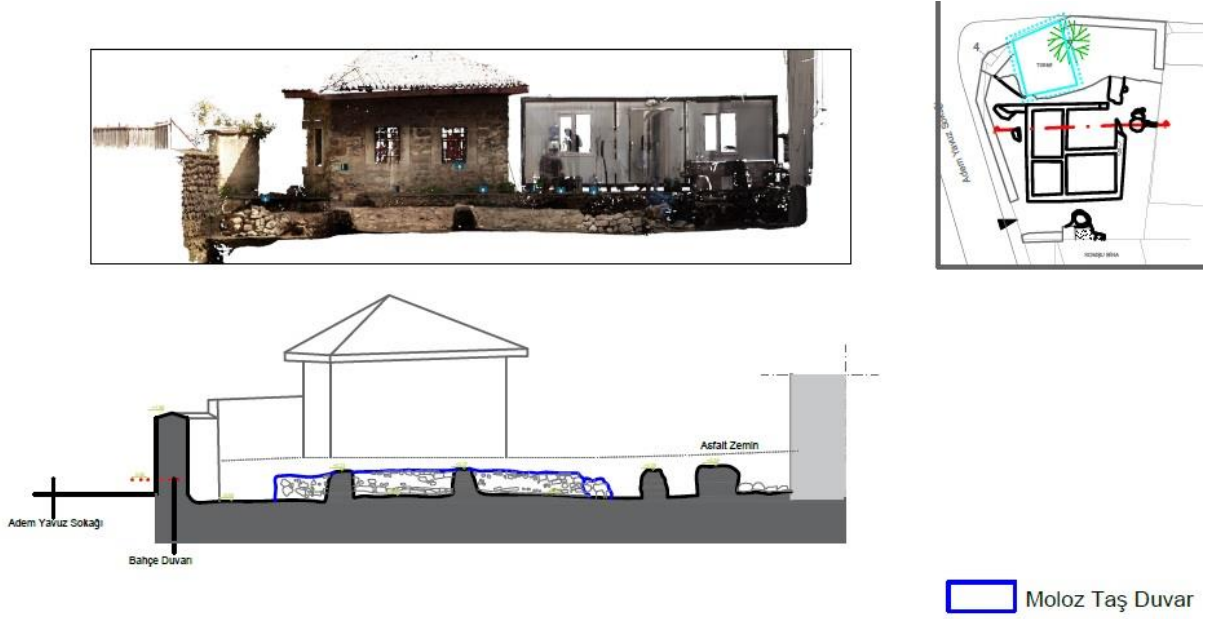
1-1 Kesiti (Taksim Yapı Arşivi)

2-2 Kesiti (Taksim Yapı Arşivi)

3-3 Kesiti (Taksim Yapı Arşivi)

4-4 Kesiti (Taksim Yapı Arşivi)

2.1.5. Benzer Yapılar Üzerinden Değerlendirilmesi

Baba Ali Şah Tekkesi; İstanbul'da en fazla örnekle temsil edilen ve mimari açıdan özgün bir konumda bulunan “ev-tekkeleri” olarak bilinen grubun içine dahildir. Bu grup tekkelerde, ibadete yönelik bölümler ile gündelik yaşama ilişkin mekânsal birimler ya tamamen ya da kısmen aynı yapısal kitle içerisinde bütünleştirilmiş ve fonksiyonel bir birliktelik oluşturulmuştur. Tarihteki ilk tarikat yapılarının şeyh evlerinden doğduğu göz önünde bulundurulursa, İstanbul'daki tekkelerin içinde en kadim geleneği yaşatan örnekler olarak değerlendirilebilir. İbadet-ayın mekanlarının varlığı dışında tasarımları, cephe düzenleri ve ayrıntıları bakımından İstanbul'un geleneksel sivil mimarisiyle büyük yakınlık gösterir.

Baba Ali Şah Tekkesi ile tipolojik olarak benzerlik gösteren pek çok örnek vardır. Bu örneklerden biri Vezneciler'de bulunan Helvai Yakup Efendi Tekkesi'dir.⁴⁶ 2022 yılında yapılan arkeolojik kazılar sonucu temel izlerine ulaşılmıştır. Tekke rekonstrüksiyon projesi ne uygun bir şekilde 2024 yılında yeniden inşa edilmiştir.

⁴⁶ M. Baha Tanman, “İstanbul Süleymaniye'de Helvai Tekkesi”, Sanat Tarihi Yıllığı, S. 8, 1979, s. 173.

Helvai Yakup Efendi Tekkesi

Helvai Yakup Efendi Tekkesi'nin tevhidhanesi

Bir diğ er örnek Üsküdar'da bulunan Balaban Tekkesi'dir. İlk inşası 17. yüzyıla tarihlenen tekke 19. yüzyılın sonlarında yeniden inşa yapılmıştır.⁴⁷ Sivil mimarlık  rneği niteliğini taşıyan tekke binası günümüzde Üsküdar'ın önemli kültür-sanat noktalarından biridir.

⁴⁷ Bedri Mermutlu, Belgin Bolu, İsmail Büyükseçgin, Üsküdar Balaban Tekkesi, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 21.23.

Balaban Tekkesi (Üsküdar Belediyesi Arşivi)

Eyüpsultan'da bulunan İzzet Paşa Tekkesi de örnek olarak verilebilir. Altı kagir üzeri ahşap olan yapının 19. yüzyılın başlarında inşa edilmiştir.⁴⁸ Malzeme ve teknik olarak Baba Ali Şah Tekkesi ile benzerlik göstermektedir.

İzzet Paşa Tekkesi (Kültür Envanteri Fotoğraf Arşivi)

⁴⁸ Yeşim Bay, Eyüp Vezir Tekkesi Restorasyon Projesi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004, s. 34-36.

İlk inşası 15. Yüzyıla tarihlenen Rumelihisarı'nda bulunan Nafi Baba Tekkesi⁴⁹ 2015 yılında yeniden inşa edilmiştir. Günümüzde Tasavvuf, Tarih ve Kültürel Miras Uygulama ve Araştırma Merkezi olarak kullanılmaktadır. Yeniden inşasında altı kagir üstü ahşap olarak inşa edilmiş olup Baba Ali Şah Tekkesi'ne malzeme ve teknik olarak benzerlik göstermektedir.

Nafi Baba Tekkesi (Taksim Yapı Arşivi)

2.1.6. Onaylı Restitüsyon Projesi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 21 Mart 2012 tarihli ve 501 sayılı karar kapsamında alınan hüküm doğrultusunda, Baba Ali Şah Tekkesi'ne ait hazırlanan restitüsyon ve rekonstrüksiyon projeleri bilimsel, tarihî ve mimarî esaslara uygun bulunarak onaylanmıştır. Kurul kararında, önerilen projelerin, yapının geçmişteki mimarî kimliğini ve mekânsal kurgusunu belge ve bulgular ışığında doğru şekilde yansıttığı kabul edilmiştir. Bu

⁴⁹ Fahri Maden, “Şehitlik Dergahı'nda Yenilikçi, Modern ve Bilge Bir Bektaşî Babası Nafi Baba (1835-1912)”, Edeb Erkan Dergisi, S. 3, 2023, s. 3.

doğrultuda, söz konusu projelerin uygulanabilirliğine ilişkin herhangi bir teknik ya da ilkesel sakınca bulunmadığı, kurul nezdinde resmî olarak tescil edilmiştir. Temel kazıları sırasında ortaya çıkan kalıntılar neticesinde rekonstrüksiyon projeleri yenilenmelidir.

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını
Koruma Bölge Kurulu

Toplantı Tarihi ve No: 21.03.2012-28
Karar Tarih ve No :21.03.2012-501

Toplantı yeri
İSTANBUL

KARAR

İstanbul İli, Fatih (Eminönü) İlçesi 323 ada, 3 parselde yer alan, İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 12.07.1995 gün ve 6848 sayılı kararıyla belirlenen kentsel ve tarihi sit alanı içinde ve İstanbul IV Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 12.04.2010 gün ve 3704 sayılı kararı ile korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilen, aynı Kurulumuzun 11.08.2011 gün ve 4728 sayılı kararı ile düzeltmelerle uygun bulunan 1/5000 ölçekli Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı'nda 1. Derece koruma bölgesinde 'sosyal kültürel tesis alanları'nda kalan, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı'nın 11.07.1980 gün ve 12223 sayılı kararında "rölövesine ve tashihat yapılan projesine göre restitüsyonunun yapılabilceğine" denilen Vakıflar Genel Müdürlüğü mülkiyetindeki Şeyh Zengi (Baba Ali) Tekkesi'nin bu karara göre hazırlarak Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü'nün 19.03.2008 gün ve 61-1366 sayılı yazısıyla Müdürlüğümüze iletilen restitüsyon ve rekonstrüksiyon projeleri ile aynı parseldeki türbenin rölövesinin Kurulumuzca yeniden tetkikine ilişkin Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü'nün 29.02.2012 gün ve B.02.1.VGM.1.13.08/98-1273 sayılı yazısı, Müdürlüğümüz uzmanlarının 06.10.2009 gün ve 804 ve 16.03.2012 gün ve 194 kayıt numaralı raporları okundu, ekleri incelendi yapılan görüşmeler sonucunda:

İstanbul İli, Fatih(Eminönü) İlçesi 323 ada, 3 parselde yer alan Şeyh Zengi (Baba Ali) Tekkesi'ne ait restitüsyon ve rekonstrüksiyon projeleri ile aynı parseldeki türbenin rölövesinin uygun olduğuna; uygulamanın Vakıflar Genel Müdürlüğü denetim ve sorumluluğunda yapılmasına, uygulama sonrasını gösteren fotoğraf albümünün Kurulumuza iletilmesine karar verildi.

ASLI GİBİDİR
Günseli AYBAY
MÜDÜR

BAŞKAN
Ahmet TANYOLAÇ
İMZA

BAŞKAN YARDIMCISI
Oğuz CEYLAN
İMZA

ÜYE
Cem ERİŞ
İMZA

ÜYE
Bekir EREN
İMZA

ÜYE
Mustafa ÖZER
İMZA

ÜYE
Kübra ÇİHAĞIR ÇAMUR
İMZA

ÜYE
Şevket DÖNMEZ
İMZA

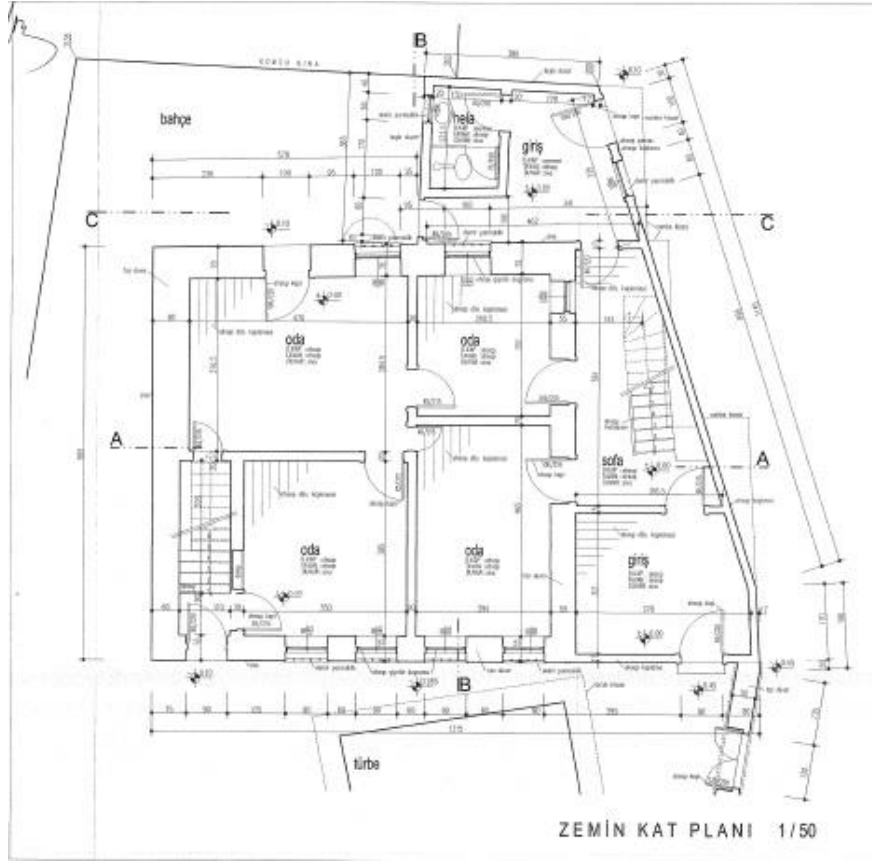
ÜYE
Ayşenur ALP KİRİŞÇİ
İST.B.BL.BŞK.TEM
İMZA

ÜYE
Ednan GÜLER
FATİH BL.BŞK.TEM
İMZA

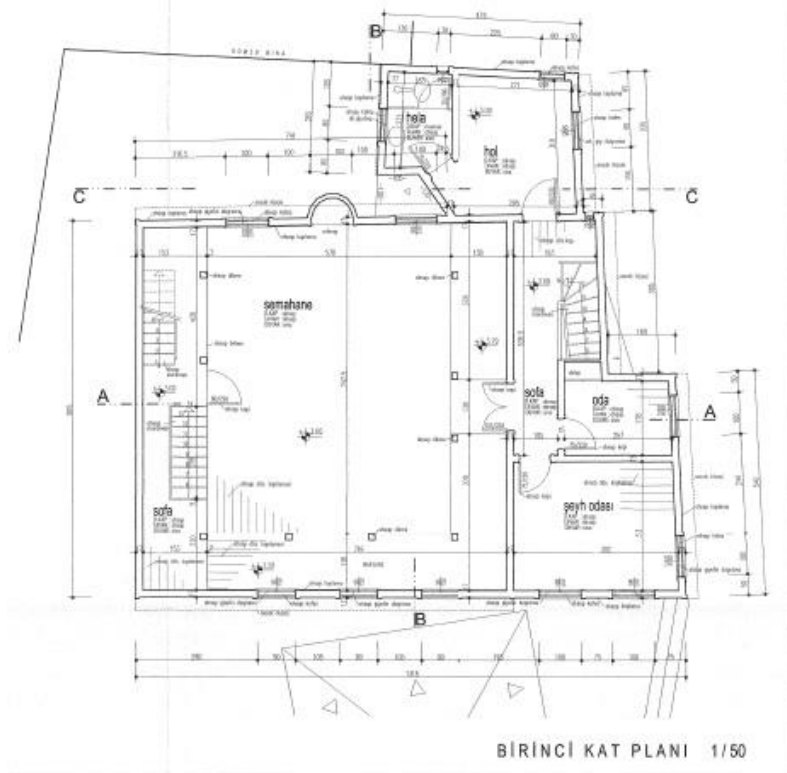
ÜYE
Nurcan SEFER
VAKIFLAR İST.1.BÖL.TEM
İMZA

21.03.2012 AHB

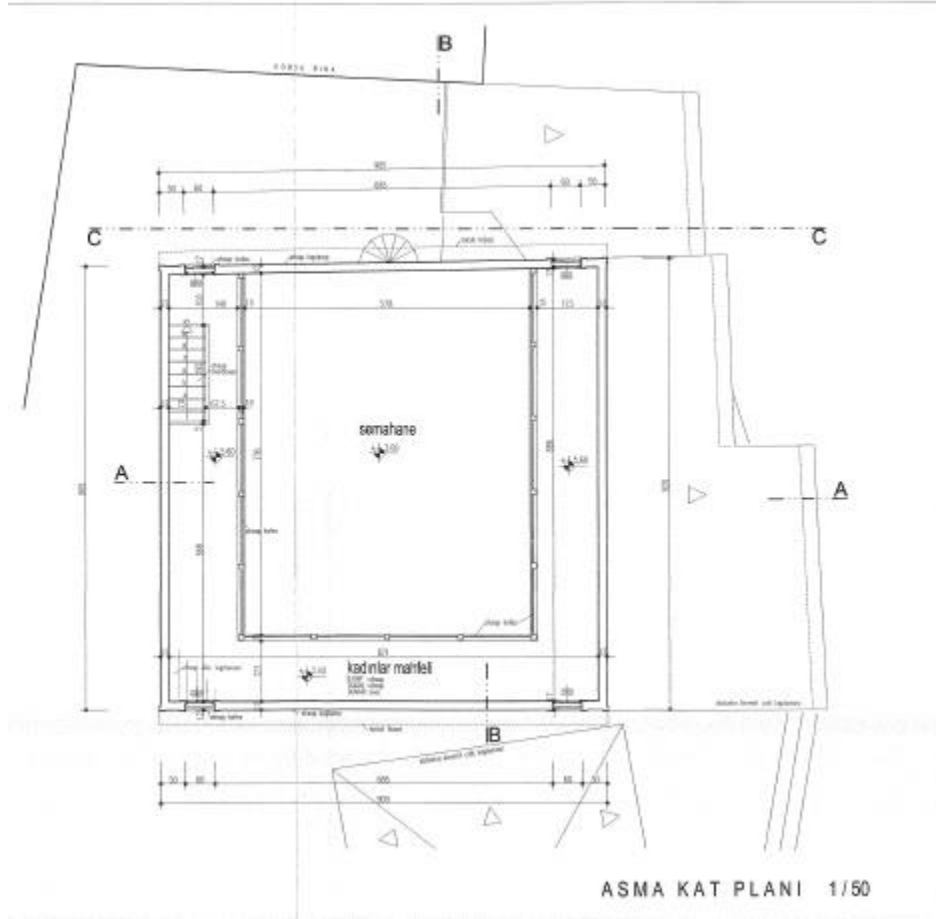
Tekkenin restitüsyon projesinin onayı (İBB Arşivi)

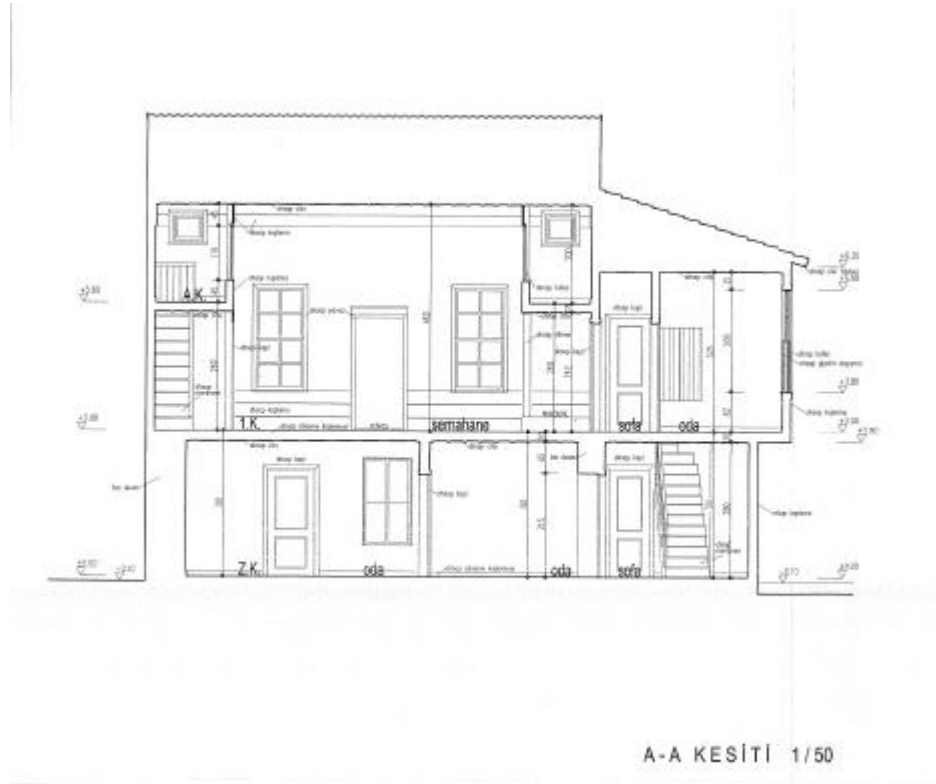
Zemin kat planı (Taksim Yapı Arşivi)

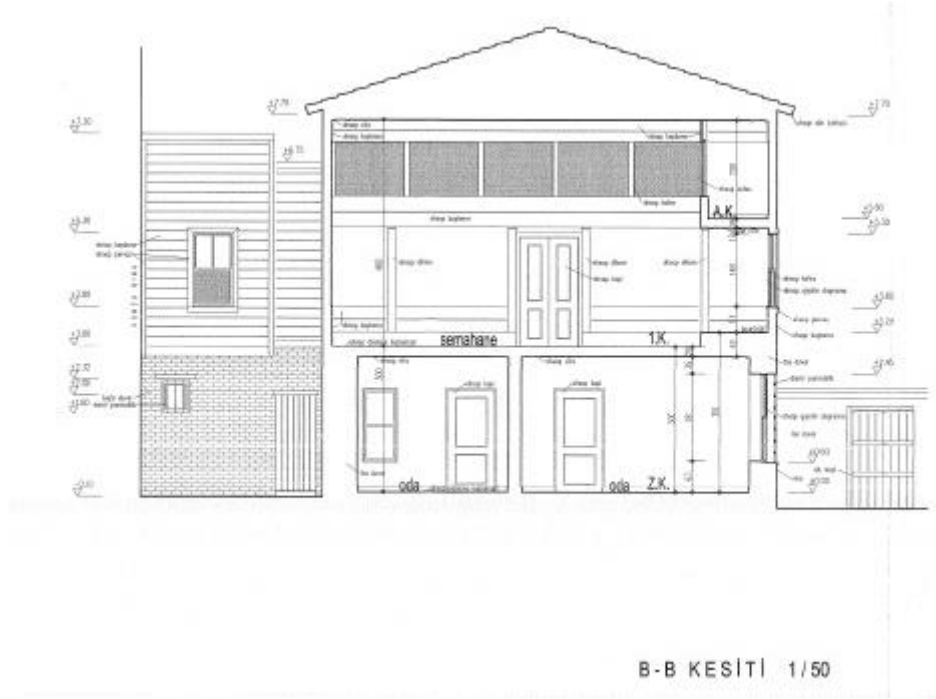
Birinci kat planı (Taksim Yapı Arşivi)

Asma kat planı (Taksim Yapı Arşivi)

A-A Kesiti (Taksim Yapı Arşivi)

B-B Kesiti (Taksim Yapı Arşivi)

C-C Kesiti (Taksim Yapı Arşivi)

2.2.Türbe

Baba Ali Şah Türbesi; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 06.11.2019 tarih ve 7154 nolu türbenin koruma grubunun II olarak belirlenmiştir.

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını
Koruma Bölge Kurulu

Toplantı Tarihi ve No : 06.11.2019 – 474
Karar Tarihi ve No : 06.11.2019 – 7154

Toplantı Yeri
İSTANBUL

KARAR

İstanbul İli, Fatih İlçesi, Molla Fenari Mahallesi, 55 pafta, 323 ada, 3 parselde yer alan İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 12.07.1995 tarih ve 6848 sayılı kararı ile belirlenen Kentsel ve Tarihi Sit alanı içerisinde kalan, İstanbul IV Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 25.07.2012 tarih ve 788 sayılı kararı ile uygun bulunan Tarihi Yarımada (Fatih) 1/1000 Ölçekli Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı'nda 1. Derece Koruma Bölgesinde, sosyal kültürel tesis alanında kalan, İstanbul IV Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 12.04.2010 tarih ve 3704 sayılı kararı ile korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilen, İstanbul IV Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 21.03.2012 tarih ve 501 sayılı kararı ile rölöve, restitüsyon ve rekonstrüksiyon projeleri onaylanan; Kurulumuzun 17.07.2019 tarih ve 6963 sayılı kararı ile Şeyh Zengi(Alı Baba) Tekkesinin koruma grubu I olarak belirlenen; 17.07.2019 tarih ve 6963 sayılı Kurul kararı ile aynı parsel üzerinde bulunan Şeyh Zengi türbesinin de koruma grubunun belirlenmesi talebini içeren İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü'nün 27.09.2019 tarih ve 69178850/801-İBB 133141 sayılı yazısı ile 323 ada 3 parsel önünde kalan kadastral boşlukta yer alan su terazisinin rölöve, analitik rölöve, restitüsyon, restorasyon projelerinin değerlendirilmesi talebini içeren proje raporları, fotoğraf albümü, rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin iletildiği İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı Kültür Varlıkları Projeler Müdürlüğü'nün 21.01.2019 tarih ve 18399439-934-191-14247 sayılı yazısı ile 19.06.2019 tarih ve E.506070 sayılı Müdürlük yazımız ile yapılan kontroller sonrası iletilen rölövede tespit edilen hataların giderilerek iletilmesi istenen ve rölövedeki eksikliklerin giderilerek iletildiği Analitik rölöve, restorasyon ve Restorasyon Müdahale Paftasının iletildiği İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü'nün 26.07.2019 tarih ve 18399439-934-1607-101292 sayılı yazısı ile 04.11.2019 tarih ve 488416 kayıt numaralı Müdürlük raporu, 34.200.2299 numaralı işlem dosyası eşliğinde okundu, ekleri incelendi, yapılan görüşmeler sonucunda;

İstanbul İli, Fatih İlçesi, Molla Fenari Mahallesi, 55 pafta, 323 ada, 3 parselde yer alan Şeyh Zengi(Alı Baba) Türbesinin koruma grubunun II olarak belirlenmesine;

323 ada,3 parsel önünde kalan kadastral boşlukta yer alan ve Kurulumuzun 08.02.2017 tarih ve 5499 sayılı kararı ile korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilen su terazisinin, Sosyal Kültürel Tesis Alanı olan 323 ada 3 parsel alanına dahil edilerek, Meri 1/1000 ölçekli Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planına, ilgili Belediyesi tarafından 'Su Terazisi' olarak işlenmesine; su terazisine ait rölöve, analitik rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin uygun olduğuna karar verildi.

BAŞKAN
Sare SAHİL
İMZA

ÜYE
Selman CAN
İMZA

ÜYE
Mehmet Halis BİLDEN
İMZA

ÜYE
Fatih YAVUZ
İST.B.BL.BŞK.TEM.
İMZA

ÜYE

ÜYE
Banu Kadriye YILDIZ
İST. VAKIFLAR BÖL.
MÜD.TEM.
İMZA

BAŞKAN YARDIMCISI
Şevket DÖNMEZ
İMZA

ÜYE
Erdal UZUNER
İMZA

ÜYE

ÜYE
Uğur İNAN
FATİH BL.BŞK.TEM.
İMZA

06.11.2019/Ö.G.İ

Türbenin koruma grubu kararı (İBB Arşivi)

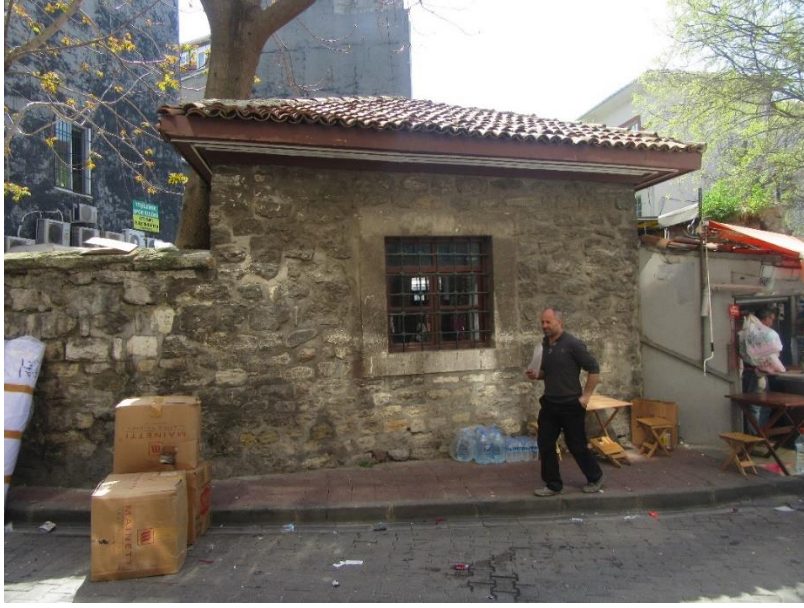
Türbenin ilk inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Tekkenin yıkımı ardından, yalnızca türbe kısmı için sınırlı bir restorasyon süreci başlatılmış ve Baba Ali Şah'a ait olduğu bilinen türbe, 1986 yılında Vakıflar İdaresi tarafından yeniden inşa ettirilmiştir.⁵⁰ Bu yeni yapı, türbenin önceki mimari formuna ne ölçüde sadık kalınarak inşa edildiği tartışmalı olmakla birlikte, yapının kültürel ve sembolik varlığının sürdürülmesi açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmelidir. Buna karşılık, tekke binasının bulunduğu alan ise herhangi bir yapılaşma veya restitüsyon sürecine tabi tutulmaksızın, boş bir arsa olarak bırakılmıştır. Bu durum, tekkenin tam anlamıyla ihya edilemediğini, yalnızca türbe boyutuyla varlığını sürdürebildiğini göstermektedir.

Tekkenin yıkımı sonrası yeni inşa edilen türbenin genel görünümü (İBB Arşivi)

Eski şekline az çok uygun bir biçimde yenilenmiş olan türbe moloz taş duvarlarda oluşmaktadır. Dikdörtgen planlı türbenin üst örtüsü içeriden ahşap dışarıdan oluklu kiremitle örtülüdür. Türbenin cephelerinde yer alan pencereler dikdörtgen çerçeveli olup demir parmaklıklarla örülüdür.

⁵⁰ Anonim, İstanbul Türbe, Hazine ve Kabirleri Fatih, İBB Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2019, s. 609.

2019 yılında türbenin görünümü (İBB Arşivi)

9 Temmuz 1977 tarihinde, araştırmacı Ahmed Bilgin Turnalı tarafından gerçekleştirilen saha ziyareti sırasında, türbeye dikkat çekmiş; burada bulunan beş sandukadan birinin ortadan kaybolduğunu öğrenmiştir. Bu bilgi, kendisine dönemin tanınmış gazeteci-yazar ve muhafazakâr kültür çevrelerinin önemli ismi M. Şevket Eygi tarafından aktarılmıştır.⁵¹ Sandukanın kaybı, muhtemelen yapının uzun süre denetimsiz bırakılması ve bakımsızlık sebebiyle uğradığı tahribatın bir sonucudur.

2019 yılında türbenin içi (İBB Arşivi)

⁵¹ Ahmet Bilgin Turnalı, Esin Yücel “İstanbul’daki Bazı Tekke Yerlerine Dair Bir Araştırma”, Vakıflar Dergisi, S. 18, 1984, s. 141-163; Ahmet Bilgin Turnalı ve Esin Yücel, “İstanbul’daki Bazı Tekkelerin Yerlerine Dair Bir Araştırma”, Vakıflar Dergisi, S. 18, 1984, s. 151-161.

2.3.Su Terazisi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarih 31.03.2021 ve 8074 nolu kararında su terazisi korunması gerekli bir eser olarak vurgulanmıştır.

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu

Toplantı Tarihi ve No: 31.03.2021-528
Karar Tarih ve No : 31.03.2021-8074

Toplantı Yeri
İSTANBUL

KARAR

İstanbul İli, Fatih İlçesi, Molla Fenari Mahallesi, kadastral boşlukta (323 ada, 3 parsel öndü) yer alan , İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 12.07.1995 tarih ve 6848 sayılı kararıyla ilan edilen Kentsel Tarihi sit alanında, 04.10.2012 tt.'li 1/1000 ölçekli Fatih İlçesi (Tarihi Yarımada) Kentsel-Tarihi, Kentsel-Arkeolojik, I. Derece Arkeolojik Sit Alanları Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planında üzerinde "Korunması Gerekli, Tescilli Arkeolojik, Tarihi Sanat Değeri Olan Anıt Eser Yapılar" taraması bulunan "Sosyal Kültürel Tesis Alanlarında kalan, İstanbul 4 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 08.02.2027 tarih ve 5499 sayılı kararı ile korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilen ve koruma grubu 1 olarak belirlenen, İstanbul 4 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 06.11.2019 tarih ve 7154 sayılı kararı ile rölöve, analitik rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri uygun bulunan su terazisine ilişkin olarak İstanbul 4 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 06.11.2019 tarih ve 7154 sayılı kararı gereği mevcut fonksiyonun korunarak üzerine Korunması Gerekli, Tescilli Arkeolojik, Tarihi Sanat Değeri Olan Anıt Eser Yapılar taramasının işlenmesine yönelik olarak hazırlanan 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planı Değişikliği teklifine ilişkin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı Planlama Müdürlüğü'nün 10.02.2021 tarih ve 25520 sayılı yazısı, İstanbul 4 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün 30.03.2021 tarih ve 688703 kayıt sayılı, uzman raporu, ekleri ve 34.200.2299 numaralı işlem dosyası incelendi, yapılan görüşmeler sonucunda;

İstanbul İli, Fatih İlçesi, Molla Fenari Mahallesi, kadastral boşlukta (323 ada, 3 parsel öndü) Sosyal Kültürel Tesis Alanları fonksiyonunun korunarak Korunması Gerekli, Tescilli Arkeolojik, Tarihi Sanat Değeri Olan Anıt Eser Yapılar (Su Terazisi) taramasının işlenmesine yönelik olarak hazırlanan 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planı Değişikliği teklifinin 2863 sayılı Kanun kapsamında uygun olduğuna, imar planında belirtildiği şekliyle Sosyal Kültürel Tesis Alanının parselasyonu ile su terazisine parsel ihdas edilmesine ilişkin çalışmaların hazırlanarak iletilmesine karar verildi.

BAŞKAN
Mehmet Halis BİLDEN
İMZA

ÜYE
Talha Bilal SARI
İMZA

ÜYE
Filiz TAŞ
İst. B.Şehir Bld.Tems.
İMZA

ASLI GİBİDİR
Hatice Kaya
Müdür V.

ÜYE
Sezin DEMŞEK
İMZA

ÜYE
Uğur İNAN
Fatih Bld. Tems.
İMZA

BAŞKAN YARDIMCISI
Şevket DÖNMEZ
İMZA

ÜYE
Selman CAN
İMZA

ÜYE
Rahmi ASAL
İst. Ark. Müze Md.
(BULUNMADI)

31.03.2021-G.K.

Su terazisinin tescil kararı (İBB Arşivi)

İBB tarafından çıkarılan İstanbul'un Su Terazileri başlıklı kitap çalışmasında yer alan yapı⁵² türbenin kuzeybatısında, çevre duvarının önünde bulunmaktadır. Günümüzde sıvalı olan su terazisinin eski fotoğraflardan taş-tuğla almalı örgülü yapıldığı anlaşılmaktadır. Yüksekliği 3,15 metredir. Su terazisi, kare taban üzerinde yukarı doğru incelen bir forma sahip olup günümüzde bakıma muhtaçtır. Onaylı restorasyon projesine göre ihya edilmesi elzemdir.

2018 yılında su terazisi (Rölöve, Restitüsyon, Restorasyon Projeleri Raporu)

⁵² Ahmet Çakmak, Zeynep Hatice Kurtbil, vd., İstanbul'un Su Terazileri, İBB Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2016, s.50.

2018 yılında su terazisinin cepheden görünümü (Rölöve, Restitüsyon, Restorasyon
Projeleri Raporu)

3.DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Günümüze ulaşamayan tekke, İstanbul'un tarihi yarımadasında yer alan Fatih ilçesine bağlı Molla Fenari Mahallesi sınırları içerisinde, Nuruosmaniye Caddesi ile Adem Yavuz Sokağı'nın kesişim noktasına yakın bir konumda, tapu kayıtlarına göre 323 ada ve 3 parsel üzerinde bulunmaktaydı. Şeyh Zengi Tekkesi'nin eski eser olarak kayıtlara düştüğü ilk belge 1980 tarihlidir. T.C. Kültür Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı'nın 12223 kara no ve 11.07.1980 tarihli kararında 323 ada 3 parselde bulunan eski eser Şeyh Zengi Tekkesi ifadeleri takip edilebilir. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul IV Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 12.04.2010 tarih ve 3704 nolu karında Şeyh Zengi Tekkesi korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiştir. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 17.07.2019 tarih ve 6963 nolu kararında Şeyh Zengi Tekkesi'nin koruma grubu I olarak belirlenmiştir. Ayrıca İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 21 Mart 2012 tarihli ve 501 sayılı karar kapsamında alınan hüküm doğrultusunda, Baba Ali Şah Tekkesi'ne ait hazırlanan restitüsyon ve rekonstrüksiyon projeleri bilimsel, tarihî ve mimarî esaslara uygun bulunarak onaylanmıştır.

Kuruluşundan Cumhuriyet dönemine kadar uzanan tarihî süreçte hem fizikî yapısıyla hem de tarikat yapıları içerisindeki konumuyla önemli dönüşümlere sahne olmuştur. 1486 tarihli vakfiye kaydına göre Baba Ali Şah bin Zengi tarafından inşa ettirilen bu yapı, zamanla yalnızca bir tarikat merkezi değil, aynı zamanda bölgesel bir hafıza mekânı haline gelmiştir. Arşiv belgeleri, harita kayıtları, sözlü tarih verileri ve mimarî kalıntılar üzerine yapılan değerlendirmeler, yapının tarihsel sürekliliği ve kesintileri hakkında derinlemesine bilgi sunmaktadır.

Tekkenin, özellikle 16. yüzyılın sonlarında bir konutun yerine inşa edilen iki katlı dükkânla birlikte fiziksel dönüşüme uğradığı, ardından 19. yüzyılın ilk yarısında ortadan kalktığı takip edilebilir. 19. yüzyıl sonlarında Evkaf Nazırı Ferid Paşa'nın girişimiyle yeniden ihya edilen yapı, 20. yüzyıl başlarında Sa'dî tarikatına bağlı olarak yeniden canlandırılmıştır. Bu dönemde tekkenin banisi olarak öne çıkan Şeyh Mehmed Şerefüddin Efendi'nin şahsında tekkenin sosyal ve dini işlevi yeniden tanımlanmıştır.

Mekânın hem dinsel hem de kamusal işlevi, mimarî kurguda kendini açıkça göstermektedir. İki katlı ahşap ana yapı, kagir türbe, tevhidhane, selamlık, harem, derviş hücreleri ve hizmet birimlerinden oluşan bu kompleks, dönemin küçük ölçekli tarikat yapılarında görülen sade fakat işlevsel planlama anlayışını yansıtmaktadır. Haritalar ve görsel belgeler, tekkenin özellikle güney ve batı cephelerinde zamanla farklılaşan yapılaşma biçimlerine işaret ederken, kullanım sürecindeki müdahalelerin yapı üzerindeki etkisini de belgelemektedir. Bu doğrultuda Goad ve Pervititch haritaları arasındaki plan farkları, yapının zamanla daralan ya da genişleyen alanları hakkında karşılaştırmalı bilgi sağlamaktadır.

Literatürde tekkenin mimarisi ve planı hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Arşivlerde tekkenin yıkımından önce çekilen fotoğraflarda mimari detayları, cephe tasarımı ve strüktürü takip edilebilir.

Cumhuriyet döneminde tekkenin kapatılmasıyla başlayan yeni süreçte ise yapı, evsafını kaybetmiş; oda oda kiraya verilmiş, bakımsızlıktan harabeye dönmüş, nihayetinde 1984 yılında yıkılmıştır. 1986 yılında türbe Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından türbe yeniden inşa edilse de asıl tekke yapısı günümüze ulaşmamıştır. Yapının bulunduğu parselin 1990'lardan itibaren farklı amaçlarla kullanılması, kamusal hafızada tekkenin izlerini silikleştirmiştir. Ancak 2024 yılında başlatılan arkeolojik kazılar, tekkenin temel duvarlarının gün yüzüne çıkarılması açısından son derece önemlidir. Çıkarılan kalıntılar revize restitüsyon çalışmasına ihtiyaç oluşturmamakla birlikte rekonstrüksiyon projesi yeniden hazırlanmalıdır.

Türbenin ilk inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Tekkenin yıkımı ardından, yalnızca türbe kısmı için sınırlı bir restorasyon süreci başlatılmış ve Baba Ali Şah'a ait olduğu bilinen türbe, 1986 yılında Vakıflar İdaresi tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Türbenin kuzeybatısında, çevre duvarının önünde ise su terazisi bulunmaktadır. Kaynaklardan da takip edilebilen hazire günümüze ulaşmamıştır.

Sonuç olarak, Baba Ali şah Tekkesi; tekke-tevhidhane, türbe, su terazisi ve günümüze ulaşamayan haziresiyle birlikte kompleks bir yapıdır. Baba Ali şah Tekkesi, küçük ölçekli tarikat yapılarının İstanbul'un sosyal ve fiziksel dokusundaki değişim süreçlerini anlamak açısından önemli bir örnektir. Günümüze arşiv belgeleri, sözlü tanıklıklar ve mimarî kalıntılar üzerinden yapılan bütüncül analizlerle, bu yapının tarihî ve kültürel değeri daha görünür kılınmalıdır. Baba Ali şah Tekkesi'ne yönelik gerçekleştirilecek müdahalelerin, yalnızca yapı lğinde değil, parsel bütünlüğü içerisinde ele alınması gerekmektedir. Bu kapsamda, tekkenin temel kalıntıları üzerine yeniden inşasının değerlendirilmesinin yanı sıra, onaylı restorasyon projesi bulunan su terazisi ile türbenin de gerekli bakım ve onarım çalışmalarının yapılması önem arz etmektedir. Söz konusu müdahalelerin, ilgili Koruma Bölge Kurulu'nun gözetim ve denetimi altında gerçekleştirilmesi gerektiğini bilgilerinize saygıyla sunarım.

Dr. Öğr. Üyesi Fatih SARIMEşE
(Sanat Tarihi)

4.SEÇME KAYNAKÇA

Ahmed Nezih Galitekin, Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul, İşaret Yayınları, İstanbul 2003.

Ahmet Bilgin Turnalı ve Esin Yücel, “İstanbul’daki Bazı Tekkelerin Yerlerine Dair Bir Araştırma”, Vakıflar Dergisi, S. 18, 1984, s. 151-161.

Ahmet Bilgin Turnalı, Esin Yücel “İstanbul’daki Bazı Tekke Yerlerine Dair Bir Araştırma”, Vakıflar Dergisi, S. 18, 1984, s. 141-163.

Ahmet Çakmak, Zeynep Hatice Kurtbil, vd., İstanbul’un Su Terazileri, İBB Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2016.

Ahmet Işık Doğan, Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları, Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları, İstanbul 1977.

Alman Mavileri, (Haz. İrfan Dağdelen), İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, İstanbul 2006.

Anonim, İstanbul Türbe, Hazire ve Kabirleri Fatih, İBB Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2019.

Atilla Çetin, “İstanbul’daki Tekke, Zaviye ve Hankahlar Hakkında 1199 (1784) Tarihli Önemli Bir Vesika”, Vakıflar Dergisi, S. 13, 1981, s. 583-590.

Bedri Mermutlu, Belgin Bolu, İsmail Büyükseçgin, Üsküdar Balaban Tekkesi, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2014.

Bedri Noyan, Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik, Ardıç Yayınları, Ankara 2002.

Charles Edouard Goad, İstanbul Sigorta Haritaları, (Haz. İrfan Dağdelen), İBB Yayınları, İstanbul 2007.

Davud İbrahimli, İstanbul Tekkelerinin Kültürel Hayata Etkileri (Özbek Tekkeleri Örneğinde), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2022.

Ekrem Hakkı Ayverdi, 19. Yüzyılda İstanbul Haritası, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1978.

Esin Demirel İşli ve Emin Nedret İşli, “Şah Ali Zengi Baba Zaviyesi”, Arkitekt, s. 45-48.

Esin Demirel İşli, İstanbul Tekkeleri Mimarisi, Eklentileri ve Restorasyonu, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998.

Fahri Maden, “Şehitlik Dergahı’nda Yenilikçi, Modern ve Bilge Bir Bektaşî Babası Nafi Baba (1835-1912)”, Edeb Erkan Dergisi, S. 3, 2023, s. 1-70.

Fatih Belediyesi Arşivi.

Fatih Köse, İstanbul Halveti Tekkeleri, İFAV Yayınları, İstanbul 2012.

Fatih Köse, İstanbul Tekkeleri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.

Fatih, Mahmutpaşa Mah. 323 ada 3 Parsel Önü Su Terazisi Rölöve, Restitüsyon, Restorasyon Projeleri Raporu

Hüseyin Ayvansarayı, Mecmua-i Tevarih, (Haz. Fahri Ç. Derin, Vahit Çabuk), İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985.

Hüseyin Ayvasarayı Efendi, vd., Hadikatü’l-Cevami, (Haz. A. Nezh Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul 2001.

İBB Arşivi.

Jacques Pervititch, Sigorta Haritalarında İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

Kültür Envanteri Arşivi.

M. Baha Tanman, “Baba Ali Şah Tekkesi”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 1, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 514-515.

M. Baha Tanman, “İstanbul Süleymaniye’de Helvai Tekkesi”, Sanat Tarihi Yıllığı, S. 8, 1979, s. 173-202.

M. Baha Tanman, “İstanbul Tekkeleri”, Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, C. 8, İstanbul 2015, 410-427.

M. Baha Tanman, “İstanbul Tekkeleri”, Arredamento Dekorasyon, S. 45, İstanbul 1993, s. 112-115.

M. Baha Tanman, “İstanbul’da Bizans ve Osmanlı Dönemlerinde Dini ve Mistik Hayat”, Bizantion’dan İstanbul’a: Bir Başkentin 8000 Yılı, İstanbul 2010, s. 290-296.

M. Baha Tanman, “Osmanlı Dönemi İstanbul’unda Dini ve Mistik Hayat”, Kùltürler Başkenti İstanbul, İstanbul 2010, s. 312-317.

M. Baha Tanman, “Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları/Tekkeler”, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler, Ankara 2005, s. 306-363.

M. Baha Tanman, “Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları/Tekkeler”, Türkler, C. 12, Ankara 2002, s. 149-161.

M. Baha Tanman, “Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları/Tekkeler”, Osmanlı Uygarlığı, C. 1, İstanbul 2003, s. 289-307.

M. Baha Tanman, “Sinan’ın Mimarisi”, Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri, C. 1, İstanbul 1988, s. 313-319.

M. Baha Tanman, “Tekkeler”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 7, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 2336-240.

M. Baha Tanman, “Tekkeler”, Geçmişten Günümüze Beyoğlu, C. 1, İstanbul 2004, s. 361-388.

M. Baha Tanman, İstanbul Tekkeleri’nin Mimari ve Süsleme Özellikleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990.

M. Baha Tanman, Sevgi Parlak, “Tekke-Mimari”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 370-379.

Mahmut Erol Kılıç, “Yedi Tepeli Şehrin Tekkeleri ve Muhyiddin Efendi’nin Tomar-ı Tekaya’sı”, İstanbul Armağanı: Gündelik Hayatın Renkleri, C. 3, İstanbul 1997, s. 259-274.

Mehmed Akif Köseoğlu, Suriçi İstanbul’un Tekkeleri ve Son Şeyhleri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2022.

Mehmet Canatar, İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1009 (1600), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2004.

Mustafa Kara, Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler, İstanbul 1980.

Ömer Lütfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi, İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546), İstanbul 1970.

Tahsin Öz, İstanbul Camileri I-II, Ankara 1987.

Taksim Yapı Arşivi.

Üsküdar Belediyesi Arşivi.

Wolfgang Müller-Wiener, İstanbul'un Tarihsel Topografı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Yeşim Bay, Eyüp Vezir Tekkesi Restorasyon Projesi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.